

ในส่วนของการสร้างพลังชีวิตให้มีการเคลื่อนไหวนั้น งานเขียนและความคิดของชัยอนันต์มีคุณลักษณะคล้ายภูมิอากาศในเขตร้อนชื้น คือ มีพลวัตสูงในพลังหลัก 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก พัฒนาขนาดได้ต่อเนื่องตลอดช่วงรอบฤดูกาล ประการที่สอง ได้สร้างภาวะเหมาะสมของภูมิอากาศให้เกิดการเจริญพันธุ์ของเมล็ดพืช และประการที่สามคือ การสร้างภาวะเกื้อกูลให้สิ่งมีชีวิตที่หลากหลายสายพันธุ์ดำรงอยู่ร่วมกันได้ กล่าวคือ ตลอดระยะเวลา 26 ปี ชัยอนันต์ผลิตงานเขียนและความคิดอย่างต่อเนื่องประมาณ 90 ชิ้น และบทความอีกประมาณ 500 ชิ้น มีการนำความรู้นอกสาขาวิชาเข้ามาประยุกต์เป็นลักษณะ (cross science) ซึ่งเป็นความพยายามในการบูรณาการระหว่างสาขาวิชา กระแสความคิดที่ปรากฏในงานเขียนมีการแตกแขนงหลากหลายลักษณะ โดยที่เกื้อกูลกัน และมีความไวในการโต้ตอบกับกระแสเหตุการณ์ เกิดความทันสมัยอยู่เสมอ รวมทั้งมีการก้าวข้ามสถานการณ์และเวลาในห้วงปัจจุบันออกไปสู่นาคต และสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้ได้ทั้งแบบแยกส่วนและแบบรวมส่วน ที่สำคัญคือ ความสำเร็จในการปลูกเร้าให้เกิดความตื่นตัวทางวัฒนธรรม และการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม โดยอาศัยภาษาเป็นเครื่องมือในการสื่อกระแสคิด กล่าวอีกนัยหนึ่ง นอกจากมีการผลิตความคิดและงานเขียนอย่างต่อเนื่องแล้ว ยังมีความพยายามในการสร้างเทคโนโลยีทาง action ใส่ไปในความคิดให้เกิดพลังในการเคลื่อนไหวและเจริญพันธุ์ได้โดยตัวเอง เช่น การใช้คำว่าวงจรอุบาทว์ทางการเมืองชี้ภาวะปัญหาการพัฒนาประชาธิปไตย การใช้คำว่าแตกต่างแต่ไม่แตกแยก และเอกภาพของความหลากหลายสร้างรากฐานทางวัฒนธรรมของประชาสังคมที่อยู่ร่วมกันได้บนความแตกต่างหลากหลาย คำว่าโปร่งใสและภาคประชาชนกระตุ้นการเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมือง หรือคำว่าโลกาภิวัตน์สร้างความตื่นตัวในการผลิตประวัติศาสตร์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

1.2 มิติของการเกื้อกูล เป็นมิติของกระบวนการที่ผ่านพ้นช่วงของการทำความเข้าใจกับบทเรียนของพื้นฐานปัญหา มาเป็นช่วงขั้นของกระบวนการเรียนรู้ถึงแนวทางการปรับปรุงแก้ไขเพื่อนำไปสู่การพัฒนา โดยเฉพาะการพัฒนาสังคม-การเมือง ตามแนวทางประชาธิปไตย จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการชีวิต งาน ความคิดและบทบาททางสังคม ในมิติของการเกื้อกูลนั้น มีจุดเน้นของการเกื้อกูลในด้านของการพัฒนาประชาธิปไตยเป็นสำคัญ เนื่องจากชัยอนันต์ มีความเชื่อที่สนับสนุนค่านิยมแบบประชาธิปไตยที่ว่า ประชาธิปไตยเป็นระบอบการเมืองที่ส่งเสริมศักยภาพของคนมากที่สุดระบอบหนึ่ง แต่สังคม-การเมืองไทยมีความเป็นประชาธิปไตยแคँโหนดหรือไม่นั้นเป็นอีกประเด็นหนึ่ง ดังนั้น งานเขียนและบทบาททางวิชาการของชัยอนันต์ส่วนใหญ่จึงวางน้ำหนักที่อุดมการณ์ ประชาธิปไตยเป็นหลักนับตั้งแต่ขึ้นแรกจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นงานเขียนในกลุ่มของกรอบเวลาทั้งช่วงประวัติศาสตร์และการเมืองยุคสมัยใหม่ที่เริ่มจากแผนพัฒนาทางการเมืองฉบับแรกของไทย ถึงศตวรรษการเมืองไทยไปจนถึงโลกาภิวัตน์กับอนาคตของประเทศไทย อนาคตประชาธิปไตยไทย สยามสู่ศตวรรษที่ 21 รัฐบาลสังคมนิยมประชาธิปไตยในพหุสังคมสยาม และประชาธิปไตยกับอนาคตการเมืองไทย หรือในกลุ่มของกรอบกำหนดจุดเน้นการศึกษาทั้งปัญหาและแนวทางการปรับปรุงแก้ไข เช่น ปัญหาการแก้ไขรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตย ปัญหาหลักของระบอบราชการไทยและแนวทางแก้ไข ปัญหาหมู่บ้านราชการและการพัฒนา ปัญหาการปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม ปัญหาสิ่งแวดล้อมกับความมั่นคง : ความมั่นคงของรัฐกับความไม่มั่นคงของราษฎร ปัญหาการพัฒนาทางการเมืองของไทย และปัญหาการปฏิรูปทางการเมือง หรือในกลุ่มของขอบเขตตัวแปร เช่น การพัฒนาองค์การฝ่ายนิติบัญญัติ กลไกรัฐสภา การเลือกตั้งพรรคการเมืองรัฐสภาและคณะทหาร ระบบการเมืองไทย : กรอบการวิเคราะห์ไตรลักษณ์รัฐ 100 ปีแห่งการปฏิรูประบอบราชการ : วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง งบประมาณจังหวัด : การใช้มาตรการทางงบประมาณเพื่อการกระจายอำนาจ และระบบการเมืองไทยสองวิถีการแยกอำนาจบริหารกับอำนาจนิติบัญญัติเพื่อเพิ่มพลังหรือในกลุ่มของประเภทเนื้อหา เช่น อุดมการณ์ทางการเมือง วิสัยทัศน์การเมือง ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ ความคิดทางการเมือง ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์กับการเมืองไทย

คอร์รับชั่น ภาษากับการเมือง ยังเติร์กกับทหารประชาธิปไตย : การวิเคราะห์บทบาททหารในการเมืองไทย จากป่าสู่เมือง : การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในอุดมศึกษาของนักศึกษาไทยจากปี 2519 วัฒนธรรมกับการสร้างการเมืองประชาธิปไตย กระบวนทัศน์ใหม่ในการศึกษารัฐ-สังคมสยามท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ เมืองไทยในสิบปีหน้า การเปลี่ยนแปลงกับความรู้ในยุคโลกาภิวัตน์ และมีขมิ้นวิถี ฯลฯ เป็นต้น

1.3 มิติของการก่อให้เกิด เป็นมิติของกระบวนการแสวงหาทางออก สร้างทางเลือกและออกแบบ กระบวนวิธีในการสร้างภาวะดุลยภาพของสังคม-การเมืองที่พึงปรารถนา ซึ่งเป็นช่วงขั้นที่ผ่านพ้นการทำความเข้าใจและเรียนรู้ถึงปัญหาและแนวทางการพัฒนาไปแล้ว จึงกล่าวได้ว่ากระบวนชีวิตงาน ความคิดและบทบาททางสังคมของชื่อยอนันต์ในมิติของการก่อให้เกิดนั้น มีจุดเน้นของการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นด้านหลัก และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงด้านกระบวนทัศน์ (paradigm shift) เป็นกระบวนทัศน์เกี่ยวกับองค์ความรู้ใหม่ซึ่งเป็นองค์ความรู้แท้ มีความกล้าหาญทางศีลธรรมและจริยธรรม มีเป้าหมายในการสร้างโลกาภิวัตน์และชุมชนประชาธิปไตย นำไปแก้ปัญหาและสร้างความชอบธรรมแก่อำนาจอย่างยั่งยืน และสร้างคุณค่าของชีวิตที่อยู่เย็นเป็นสุข เป็นธรรม เป็นไทได้ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการนิยามปัญหาทางสังคม-การเมืองใหม่ ซึ่งเป็นปัญหาของกลุ่มชนชั้นนำทางอำนาจและการเมือง ไม่ใช่ของสังคมส่วนรวมหรือประชาชน กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการชี้ทิศทางอนาคตของสังคม-การเมืองใหม่ ซึ่งเป็นสังคม-การเมืองที่ประชาสังคมก้าวขึ้นมาเป็นศูนย์กลางแทนรัฐ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการสร้างวัฒนธรรมทางอำนาจใหม่ ซึ่งเป็นการวางจุดเน้นที่วัฒนธรรมทางการเมืองใช้อำนาจแทนวัฒนธรรมทางการเมือง กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการบริหารการพัฒนาแนวใหม่ ซึ่งเป็นสูตรผสมระหว่างสัดส่วนของการมีส่วนร่วมของประชาชน ความต้องการของชุมชนพื้นที่ และภาระหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการสร้างและรักษาประชาธิปไตย ซึ่งความหวังอยู่ที่คนรุ่นใหม่และทุนสมัยใหม่ ที่เลือกภักดีและรักษาระบอบประชาธิปไตยไว้ เพื่อเปิดให้มีการมีส่วนร่วมกว้างขวางขึ้นซึ่งพอจะเป็นอีกหนทางหนึ่งที่รัฐและรัฐบาลจะยังทำประโยชน์ให้ประชาชนเห็นได้ กระบวนทัศน์ เกี่ยวกับการออกแบบ และการสร้างกระบวนวิธีในการหาทางออกและสร้างทางเลือกใหม่แก่สังคม-การเมืองโดยอาศัยพลังทางวัฒนธรรมของวิธีคิดแนวพุทธ ซึ่งเป็นวิถีมีชัยมาออกแบบความสัมพันธ์ทางการเมืองใหม่ให้สอดคล้องกับธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการสร้างแรงบันดาลใจใหม่ โดยการไม่ยอมจำนนกับความอับจนทางปัญญาที่ถูกจำกัดไว้ในกรอบการคิดแบบตะวันตก ตื่นขึ้นทางวัฒนธรรมและปัญญา กอรปด้วยสติ สดุดีและประโยชน์ส่วนตัวและฝักฝ่ายลง โดยเฉพาะการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองขึ้น ก่อนที่สังคมจะตกอยู่ในสภาพอนาถะทางการเมือง กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการสร้างกระบวนการทางสังคม-การเมืองใหม่ เพื่อส่งเสริมการเปิดกว้างและศักยภาพของกลุ่มคนที่หลากหลาย โดยการให้ทางเลือกอันหลากหลายแก่คนจำนวนมากที่สุด และบรรลุถึงได้ด้วยสันติวิธี ปรัชญาทศสตร์การพัฒนชาติที่เหมาะสมสำหรับภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคม มั่นใจในนโยบายที่เอื้อทั้งการพัฒนาธุรกิจภาคเอกชน และการพัฒนาเศรษฐกิจภาคประชาชน โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสทางสังคม และกระบวนทัศน์เกี่ยวกับการตั้งรับกับการผลัดประวัติศาสตร์แบบทั่วด้าน ทั้งทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์ และวัฒนธรรม โดยการเปิดสังคมแบบรอบด้านทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม โดยเฉพาะการย้อนกลับลงไปที่รากเหง้าและคุณค่าทางวัฒนธรรมของสังคมพุทธ ซึ่งเป็นหนทางที่เอื้ออำนวยต่อการสร้าง รักษา และส่งเสริมสังคมเปิดอันเป็นสังคมของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งมวล เนื่องจากพุทธเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าสูงสุดต่อสังคมเปิด เพราะเน้นความเสมอภาคระหว่างปัจเจกบุคคล เน้นมนุษยชาติ ความเมตตาเผื่อแผ่แก่ชีวิตทุกรูปนาม ความมีเหตุผล สัจจะ ความกรุณาปราณี คุณธรรมความดี การไม่เบียดเบียนกัน ความรู้จักพอและพอดี ซึ่งพื้นฐานทางวัฒนธรรมเหล่านี้ได้สร้างพลังซ่อนเร้น ที่ต่อต้านความพยายามของการไปสู่สังคมปิดโดยระบอบเผด็จการ ดังนั้น พื้นฐานทางวัฒนธรรมนี้จึงเป็นรากฐานของสังคมเปิดที่ควรนำมาใช้เป็นกรอบในการออกแบบระบอบการเมืองใหม่ด้วย

2. กระบวนการวิคิดและพัฒนาการของความคิด กล่าวได้ว่าวิคิดกับพัฒนาการของความคิดของชยอนันต์ นั้น เป็นแบบแผนที่อยู่ในกระบวนอันเดียวกัน กล่าวคือ วิคิดจะมีระยะเวลาของการเปลี่ยนผ่าน ซึ่งดำเนินไปพร้อม ๆ กันกับการยกระดับการพัฒนาของความคิดด้วย ดังนั้น กระบวนการวิคิดและพัฒนาการของความคิดของชยอนันต์จึงมีลักษณะเด่นที่มีพลวัต (dynamic) ค่อนข้างสูง เนื่องจากมีทั้งพลวัตของวิคิด และพลวัตของพัฒนาการของความคิด

ลักษณะสำคัญของพลวัตของวิคิด คือ การเปลี่ยนแปลงในรอบของเงื่อนไขเวลาที่ศึกษา ซึ่งมีทั้งกลุ่มแนวประวัติศาสตร์และกลุ่มแนวสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงในรอบกำหนดจุดเน้นของการศึกษาที่มีทั้งกลุ่มปัญหาและกลุ่มแนวทางการปรับปรุงแก้ไข การเปลี่ยนแปลงในรอบของขอบเขตตัวแปรที่ศึกษา ซึ่งมีทั้งกลุ่มระบบ กลุ่มระบอบ กลุ่มกลไก-สถาบัน กลุ่มโครงสร้าง และกลุ่มกระบวนการ และการเปลี่ยนแปลงในรอบของประเภทเนื้อหาที่ศึกษา ซึ่งมีทั้งกลุ่มความคิด-อุดมการณ์ กลุ่มวัฒนธรรมและกลุ่มพฤติกรรม

แต่อย่างไรก็ตามผลบั้นปลายในกระบวนการของพลวัตวิคิดของชยอนันต์ดังกล่าว ซึ่งเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปพร้อม ๆ กันระหว่างรอบเงื่อนไขเวลาของการศึกษา กรอบกำหนดจุดเน้นของการศึกษา กรอบของขอบเขตตัวแปรของการศึกษา และกรอบของประเภทเนื้อหาของการศึกษานั้น มิได้ยุติลงเพียงเฉพาะการถูกล่วงถึงภาระหน้าที่ทางวิชาการ ซึ่งมุ่งเฉพาะการพรรณนา (description) มุ่งอธิบาย (explanation) และมุ่งทำนาย (prediction) ปรากฏการณ์เท่านั้น หากแต่พลวัตของวิคิดของชยอนันต์ได้ก้าวล่วงออกไปสู่ภาระหน้าที่ทางความคิดด้วย กล่าวคือ ผลพวงจากการสร้างพลวัตของวิคิด ที่อาศัยทฤษฎีทางรัฐศาสตร์เป็นเครื่องมือในการศึกษาหน่วยทางสังคม-การเมืองกรณีของไทยมาโดยต่อเนื่อง ทั้งแนวประวัติศาสตร์และแนวสมัยใหม่ ครอบคลุมทั้งกรอบเงื่อนไขเวลา กรอบกำหนดจุดเน้น กรอบขอบเขตตัวแปร และกรอบประเภทเนื้อหา มาในระลอกหนึ่งจนกระทั่งล่วงถึงภาระหน้าที่ทางวิชาการแล้วนั้น กลับพบว่าทฤษฎีทางรัฐศาสตร์ซึ่งกำหนดและพัฒนาขึ้นมาจากกรอบบริบททางสังคม-การเมืองของตะวันตกเองนั้น ไม่ว่าแนวคิดของทฤษฎีระบบ (system theory) ทฤษฎีพหุนิยม (pluralist school) และทฤษฎีภาวะทันสมัย (modernization theory) เมื่อนำมาใช้ศึกษากับกรณีของสังคม-การเมืองไทยแล้ว ก่อให้เกิดช่องว่างที่สมานกันไม่ได้ระหว่างรัฐกับสังคม เนื่องจากรัฐกับสังคมเป็นหน่วยที่แยกศึกษาออกจากกันไม่ได้ ประกอบกับตัวแบบการศึกษาการเมืองของตะวันตกเป็นตัวแบบที่บริบททางสังคมมีลักษณะต่างไปจากสังคมไทย โดยเฉพาะเงื่อนไขความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมนั้น ก็มีความแตกต่างกันมากด้วย ดังนั้นการศึกษาการเมืองไทยในบริบททางสังคมอย่างไทยด้วยนั้น จำเป็นต้องสร้างตัวแบบที่มีลักษณะเฉพาะขึ้นมาใช้ในการศึกษาคด้วย

จากประเด็นคำถามดังกล่าว นับได้ว่าเป็นมรรคมลทางปัญญา ที่นำไปสู่การค้นพบนวัตกรรมทางความคิด ที่ไม่เคยมีมาก่อนในแวดวงวิชาการด้านการศึกษา รัฐศาสตร์สังคม-การเมืองไทย คือ เป็นการก้าวข้ามพรมแดนทางปัญญาจากระบบวิคิดในระดับนักวิชาการ ไปสู่ระดับนักคิด เนื่องจากนัยของข้อค้นพบดังกล่าวเป็นคำถามทางความคิดที่นำไปสู่การทำลายทางทฤษฎี และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาของความคิด ในส่วนที่เป็นพลวัตของพัฒนาการของความคิดอีกด้วย

ในส่วนที่เป็นพลวัตของพัฒนาการของความคิดนั้น ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งของกระบวนการวิคิดที่ดำเนินไปควบคู่กันกับพลวัตของวิคิด และมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นอุปสรรคซึ่งกัน กล่าวคือ ผลพวงจากพลวัตของระบบวิคิดที่ก้าวพ้นพรมแดนปัญญา จากระดับนักวิชาการไปสู่ระดับของนักคิดนั้น ได้ก่อให้เกิดเงื่อนไขการทำลายทางความคิดและทฤษฎีขึ้น ซึ่งเป็นเครื่องกระตุ้นให้บทบาททางกระบวนการคิดของชยอนันต์นั้นไม่สามารถหยุดได้ในระดับนักวิชาการ ดังนั้น เมื่อภาระ-หน้าที่ทางวิชาการล่วงไปแล้ว ชยอนันต์จึงจะต้องมุ่งสู่

ภาระหน้าที่ของนักคิดเพิ่มขึ้นด้วย เป็นผลให้เกิดกระบวนการที่ต่อเนื่องของพลวัตของการพัฒนาทางความคิด ในอีกระดับคือ ภาระในการท้าทายทฤษฎี (anti-thesis) และการสังเคราะห์ทฤษฎีใหม่ (synthesis)

ลักษณะเด่นด้านพลวัตของพัฒนาการของความคิด คือ ความสำเร็จในการสร้างความสอดคล้องของการยึดโยงกันระหว่างข้อค้นพบของการศึกษา (ช่องว่างของทฤษฎีตะวันตกกับการศึกษาสังคม-การเมืองไทย) การท้าทายองค์ความรู้ดั้งเดิม (การประสบปัญหาการถ่ายทอดความรู้แก่นักศึกษา และการประสบภาวะอับจนทางปัญญาของนักรัฐศาสตร์ ที่ต้องการท้าทายรากเหง้าทางปัญญาของวิชารัฐศาสตร์ ที่ถูกกำหนดและครอบงำโดยกระแสความคิดตะวันตกเป็นฝ่ายตีกรอบการศึกษา แต่ไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์และพฤติกรรมทางการเมืองของไทยที่มีลักษณะเฉพาะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง) และการแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ (ตัวแบบทางการเมืองไทยจากบริบทของสังคมสยามไม่เพียงแต่จะช่วยให้เข้าใจกับปรากฏการณ์ทางสังคม-การเมืองเท่านั้น หากแต่เราจะสามารถสร้างสรรค์ระบอบการเมืองที่พึงปรารถนาและตอบสนองต่อประโยชน์สุขของมหาชนชาวสยามได้อีกด้วย)

จึงเห็นได้ว่าผลพวงจากการศึกษาสังคม-การเมืองไทยในช่วงเวลา 26 ปีระหว่าง พ.ศ. 2513-2529 ของชัยอนันต์ โดยอาศัยแนวความคิดทางทฤษฎีของตะวันตกนั้น นอกจากเป็นการสะสมองค์ความรู้ทางสังคม-การเมืองไทย เพื่อการพรรณนา อธิบายและทำนายปรากฏการณ์ทางสังคม-การเมืองในระดับหนึ่งแล้ว ยังได้นำไปขยายผลสู่การพัฒนาระดับความคิดในอีกระดับ ซึ่งเป็นการท้าทายทฤษฎี (anti-thesis) และการสังเคราะห์ทฤษฎีใหม่ (synthesis) ขึ้นมาด้วย เช่น ทฤษฎีไตรลักษณ์รัฐ ซึ่งเป็นทฤษฎีทางการเมืองไทยที่ว่าด้วยชุดของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ที่มีได้มุ่งชี้วัดระดับประชาธิปไตยด้านเดียว แต่ถือหลักการสามารถอยู่ร่วมกันได้ ของสิ่งที่ขัดแย้งกันและมีบางส่วนที่ผสมผสานกันได้กับความไม่เด็ดขาดสมบูรณ์หรือคงรูปคงอิทธิพลในระดับเดียวกันของมิติทั้งสามคือ ความมั่นคง การพัฒนา และการมีส่วนร่วม หรือทฤษฎีทั่วไปทางการเมือง พิสูจน์กับการเมือง ซึ่งถือหลักความเป็นไปเช่นนั้นเองของมรรคแปดประการของการเป็นระบอบผสมที่สามารถเคลื่อนไปได้ทุกทิศทาง การไม่มีเป้าหมายสูงสุดหรือสุดท้ายแต่เป็นการอยู่รอดเพื่ออยู่ได้ การที่ทุกสิ่งต่างเป็นสายใยสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกัน และรัฐมิได้เหนือชุมชน การที่พลวัตทางการเมืองไม่มีแบบแผนและทิศทางเฉพาะ การที่ทิศทางเคลื่อนไหวทางการเมืองผันแปรตามภาวะจิตของมนุษย์มิใช่ภาวะจักรกล การที่ความไม่แน่นอนมากกว่าความแน่นอน การสัมพันธ์ที่หลากหลายทั่วด้านของการมีส่วนร่วมที่ไม่จำกัดเฉพาะส่วนเฉพาะด้าน และการเมืองเป็นเรื่องของมนุษย์ชาติไม่ใช่ของรัฐทั้งหมดเสมอไป หรือทฤษฎีแม่บทมัชฌิมทฤษฎี ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ประสานสองตัวแบบภายใต้ธรรมชาติของธรรมชาติ เพื่อเน้นการยกระดับพลังการวิเคราะห์และออกแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมให้เป็นกระแสที่ก่อ-เกิด-เปลี่ยน-แปลง-สลาย เป็นลูกโซ่แบบสันตติไม่สลายขาดตอน เป็นสิ่งที่เป็นอย่างนี้ ซึ่งกำลังเป็นไป มีการคลี่คลายขยาย-หัดล้อมทิศทางอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้นไม่ว่าทฤษฎีระบบการเมืองไทย (ไตรลักษณ์รัฐ) ทฤษฎีทั่วไปทางการเมือง (พิลึกกับการเมือง) และทฤษฎีแม่บท (มัชฌิมทฤษฎี) ล้วนเป็นการสังเคราะห์ทฤษฎีใหม่ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากข้อค้นพบทางการศึกษาและปัญหาที่ท้าทาย ในช่วงของการศึกษาสังคมการเมืองไทยโดยอาศัยแนวคิดทางทฤษฎีทางตะวันตก ซึ่งทฤษฎีที่สังเคราะห์ขึ้นใหม่ทั้งสามนั้น ต่างก็มีความสอดคล้องซึ่งกัน และยึดโยงกันกับประเด็นข้อค้นพบจากการศึกษาและประเด็นปัญหาที่ท้าทายด้วย จึงเห็นได้ว่า ในขณะที่ทฤษฎีไตรลักษณ์รัฐมุ่งเน้นอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองของไทยในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมนั้น ทฤษฎีทั่วไปทางการเมืองก็ช่วยเน้นอธิบายสภาวะทิศทางความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางการเมืองให้มีสภาพพลวัตสูงขึ้น และเมื่อมาถึงทฤษฎีแม่บท ก็ช่วยเสริมให้การอธิบายสังคมการเมืองไทยมีพลังพลวัตสูงยิ่งขึ้น จนสามารถประยุกต์เข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคโลกาภิวัตน์ และสามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการออกแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

กับสังคม การกระจายอำนาจ และการสร้างสรรค์ระบอบการเมืองที่พึงปรารถนา และตอบสนองต่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนใหญ่ได้อีกด้วย ซึ่งเป็นบทพิสูจน์ให้เห็นว่า ชัยอนันต์ประสบความสำเร็จในกระบวนการของพลวัตพัฒนาการของความคิด ในแง่ของการสร้างความสอดคล้องของการยึดโยงระหว่างกันในส่วนตอนทั้ง 3 ของกระบวนการพลวัตพัฒนาการของความคิด คือ Thesis anti-thesis และ synthesis

จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการวิคิดและพัฒนาการของความคิดของชัยอนันต์ เป็นกระบวนการพลวัตตามลักษณะพื้นฐานของสภาพปัญหาที่เผชิญอยู่ ในห้วงประสบการณ์ของการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการด้านสังคม-การเมืองไทย ซึ่งเป็นลักษณะของกระบวนการพลวัตตามปรากฏการณ์จริง แต่การที่ชัยอนันต์มิได้ยุติบทบาทของตนไว้เฉพาะการเป็นนักวิชาการทางรัฐศาสตร์ โดยก้าวข้ามพรมแดนทางปัญญาไปสู่มโนทัศน์ของนักคิดทางรัฐศาสตร์ด้วยนั้น ย่อมส่งผลให้กระบวนการวิคิดของชัยอนันต์มีผลเชิงปฏิบัติการ (dialectical reaction) ตามกระบวนการวิคิดแบบวิถีวิภาษทางความคิด (dialectical mode) ซึ่งมีสี่สัณของการปฏิบัติทางภูมิปัญญาร่วมอยู่ ด้วย กล่าวคือ เมื่อองค์ความรู้ดั้งเดิมไปถึงทางตันประสบการณ์จะฉกฉวยทางปัญญา ก็มีการตั้งนัยคิดค้นเพื่อต่อสู้กับภาวะทุพโภชนาทางปัญญา เพื่อนำไปสู่การแสวงหามรรคผลทางปัญญาใหม่ในที่สุด

3. กระบวนการของกระแสความคิด การแยกแยะกระแสความคิดของชัยอนันต์ เป็นภารกิจที่มีความยากค่อนข้างมาก ง่ายต่อการคลาดเคลื่อน และจำเป็นต้องอาศัยทักษะทางภูมิปัญญาและความรู้ค่อนข้างสูง แต่หากจะเปรียบเทียบถึงความยากง่ายในแง่ของการแยกข้อแตกต่างระหว่างวิถีคิดกับสำนักคิดแล้ว อาจกล่าวได้ว่า จะมีทิศทางที่เด่นชัดในด้านวิถีคิด (mode of thought) มากกว่าในด้านสำนักคิด (school of thought) ทั้งนี้เนื่องจากชัยอนันต์มีกระบวนการวิคิดที่มีพลวัตสูงแบบ (secularity dynamic) ค่อนไปทางวิถีปฏิบัติการ (dialectical mode) ประกอบกับกระแสคิดของชัยอนันต์มีลักษณะไม่ติดยึดซึ่งดั่งแบบฝังราก (theological) กับมิติหนึ่งมิติใด โดยเฉพาะ ไม่ว่ามิติของเวลา (time dimension) มิติของเทศะ (space dimension) มิติของอุดมการณ์ (ideological dimension) หรือมิติของระเบียบวิธีวิทยา (methodological dimension) ดังนั้น เมื่อแยกแยะความเด่นชัดระหว่างวิถีคิดกับสำนักคิดแล้ว ในส่วนของวิถีคิดจะมีความชัดเจนและง่ายในการบ่งชี้ (identify) มากกว่ามิติของสำนักความคิด ซึ่งเป็นมิติที่ซับซ้อน ลุ่มลึก ต่อเนื่อง และสัมพันธ์เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ องค์ปัจจัยเงื่อนไขเวลา ข้อมูล ประสบการณ์ที่หลากหลาย และภูมิปัญญาชั้นสูง อาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะกลาง ๆ ไว้ในเบื้องต้นได้ว่า สำนักคิดของชัยอนันต์เป็นลักษณะผสมระหว่าง “แนวก้าวหน้าเชิงอนุรักษ-กึ่งอุดมคติกึ่งปฏิบัติ” ซึ่งโน้มเอียงไปทางอนาธิปไตยแบบจำกัด (limited anarchism) ตามลักษณะพัฒนาการของการก่อรูปทางปัญญาตั้งแต่วัยเด็กจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีลักษณะผสมทั้งความเป็นปัญญาชน นักกิจกรรม นักวิชาการ นักปฏิบัติ นักคิด และนักประดิษฐ์ ดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น ๆ ของการศึกษา ซึ่งในที่นี้จะเลือกกล่าวเฉพาะจุดเน้นในส่วนของวิถีคิดเท่านั้น ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับสาระสำคัญของสำนักคิดนั้น จะได้อธิบายถึงในเชิงลึกต่อไปในบทที่ว่าด้วยกระบวนการทัศน์ในการวางรากฐานสังคม บทที่ว่าด้วยสังคมวิภาคในกระแสโลกาภิวัตน์ และบทที่ว่าด้วยสังคมไทยในกระบวนการทัศน์ใหม่ “ประชา-สังคม-รัฐ-โลก” ซึ่งเป็นการอธิบายในวัตถุประสงค์ที่มุ่งเฉพาะเจาะจง ในส่วนของเนื้อหาสาระสำคัญทางความคิดที่เกี่ยวข้องกับสังคม-การเมืองไทย มากกว่าเป็นการอธิบายเปรียบเทียบในเชิงของสำนักความคิดโดยตรง แต่โดยกรอบของการศึกษาก็มีความโน้มเอียงเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่บ้างเช่นกัน จึงไม่มีความจำเป็นมากนักที่จะต้องกล่าวถึงรายละเอียดในส่วนที่เกี่ยวกับสำนักคิด ณ ที่นี้

กระแสวิถีคิด ของชัยอนันต์ ทั้งในฐานะบทบาทของปัญญาชน นักวิชาการ นักปฏิบัติ นักคิด และนักประดิษฐ์ หากจำแนกโดยนัยของบทบาทและหน้าที่ (ไม่ใช่เงื่อนไขเวลา) แล้ว พบว่ามีลักษณะพัฒนาเป็น 5 ระยะ หรือ 5 ระดับด้วยกัน คือ (1) ระยะของการสอนหรือการให้ความรู้ (2) ระยะของการวิพากษ์หรือสงสัย

- (3) ระยะของการแสวงหาทางเลือกหรือหาทางออก (4) ระยะเสริมพลังกระตุ้นหรือสร้างแรงบันดาลใจ และ (5) ระยะของการปลูกสร้างจริยธรรมสาธารณะ

พัฒนาการทั้ง 5 ระยะของวิถีคิดดังกล่าว ดำเนินไปพร้อมกับบทบาทและหน้าที่หลายฐานะ ทั้งในฐานะ ปัญญาชน นักวิชาการ นักปฏิบัติ นักคิด และนักประดิษฐ์ โดยเริ่มต้นจากระยะแรกซึ่งเป็นบทบาทและหน้าที่ ด้านการสอนและการให้ความรู้ นั่น แม้ว่าจะเป็นการศึกษาปฏิบัติหน้าที่ในฐานะที่เป็นหน้าที่พื้นฐานทางวิชาชีพ ของ นักวิชาการหรืออาจารย์ในมหาวิทยาลัยก็ตาม แต่ช้อย่นันต์ก็ไม่ได้ยึดบทบาทเพียงการสลุ่่งถึงหน้าที่พื้นฐาน ทางวิชาชีพเท่านั้น เพราะในขณะที่ปฏิบัติหน้าที่นักวิชาการ ในบทบาทที่เป็นอาจารย์สอนหนังสือในสถาบัน การศึกษา และเขียนตำราและบทความ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษเกือบ 100 เล่มและประมาณ 500 ชิ้น แล้ว ยังได้ขยายบทบาทออกไปในสังคมในวงกว้างในบทบาทของนักปฏิบัติอีกด้วยเช่นกันเป็นนักกิจกรรม นัก เคลื่อนไหว และอภิปราย เพื่อแสดงพลังในการผลักดันทางความคิด ซึ่งล้วนเป็นบทบาทที่มีส่วนหนุนช่วยให้ บทบาท-หน้าที่ในระยะแรกถึงจุดสูงอมสลุ่่งอย่างรวดเร็ว และส่งพลังต่อไปยังพัฒนาการของวิถีคิดในระยะที่ สองต่อไป

ในระยะที่สอง ซึ่งเป็นระยะของการวิพากษ์หรือสงสัยนั้น ก็มีรากฐานยึดโยงมาจากระยะแรก กล่าวคือ ภายหลังที่ทำการศึกษาค้นคว้าสภาพสังคม-การเมืองไทยในหลากหลายแง่มุม สามารถล่่วงรู้และมองเห็น ปัญหาจุดอ่อนทั้งในส่วนของหน่วยที่ใช้ในการศึกษา คือ สังคม-การเมืองไทยในมิติต่าง ๆ แล้ว ยังได้ค้นพบถึง ข้อจำกัดของศาสตร์ในสาขาวิชา ซึ่งไม่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการทำ ความเข้าใจ หรืออธิบายสังคม-การ เมืองไทยให้ครอบคลุมถึงกระแสการเปลี่ยนแปลงทั่วด้าน ทั้งสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมได้ ไม่ สามารถแยกแยะและอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ซึ่งไม่สามารถศึกษาแยกออกจากกันได้ และไม่สามารถออกแบบระบบการเมืองที่พึงปรารถนานำประโยชน์สุขไปสู่ประชาชนในสังคมได้ ดังนั้นในระยะของ การวิพากษ์หรือสงสัย จึงเป็นการวิพากษ์พร้อมกันไปทั้งปัญหาจุดอ่อนของระบบสังคม-การเมืองไทย และข้อ จำกัดของรัฐศาสตร์ที่อิงอยู่กับแนวคิดทางทฤษฎีแบบตะวันตก อันเป็นผลกระตุ้นเร้าให้เกิดการแสวงหาแนว ทางแก้ไขปรับปรุงส่วนต่าง ๆ ที่เป็นจุดอ่อนและเป็นปัญหาสำคัญของสังคม-การเมืองไทย ไม่ว่าในส่วน ของระบบ ระบอบ กลไก-สถาบัน โครงสร้าง กระบวนการ ความคิด อุดมการณ์ วัฒนธรรม และพฤติกรรม ของนักการเมืองพร้อม ๆ กันไปกับการท้าทายทางความคิด ให้มีการทบทวนคิดค้นแนวความคิดและทฤษฎีที่ เพิ่มขีดความสามารถในการทำ ความเข้าใจหรืออธิบายสังคม-การเมืองไทยได้สูงยิ่งขึ้น

ในระยะที่สาม ซึ่งเป็นระยะของการแสวงหาทางเลือกและหาทางออกนั้น ก็มีรากฐานยึดโยงมาจากระยะที่ สอง ในลักษณะของการแสวงหาทางเลือกใหม่ที่เป็นทางออกให้กับอุปสรรคสำคัญหลักทั้ง 2 ด้านคือ ด้านแรก เป็นปัญหาอุปสรรคด้านสังคม-การเมือง โดยเฉพาะในแนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยทางการเมือง ที่รูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ไม่มีความเหมาะสมเพียงพอที่จะสามารถออกแบบ หรือสร้างระบอบ การเมืองที่สามารถดำรงความมีชื่ออำนาวยประโยชน์ ประชาชนมีความอยู่เย็นเป็นสุข มีความเป็นธรรมและ เป็นไทได้ ส่วนปัญหาอุปสรรคสำคัญหลักในด้านที่สองก็คือ ปัญหาอุปสรรคด้านแนวคิดทางทฤษฎีที่ยังไม่มี ความสามารถสูงพอที่จะทำหน้าที่ได้ ทั้งการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองของไทย ในมิติของความสัมพันธ์ ระหว่างรัฐกับสังคม สามารถจัดการกับทิศทางของความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคม-การเมืองที่มีพลวัต ได้ และสามารถช่วยเป็นเครื่องมือในการกำหนดกรอบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ให้เกิดดุลยภาพและ สร้างสรรค์ตัวแบบระบอบการเมืองที่พึงปรารถนาสามารถอำนาวยประโยชน์สูงสุดให้แก่คนจำนวนมากในสังคม ได้ สามารถเกื้อกูลให้สรรพสิ่งทั้งหลายอยู่ร่วมกันได้แบบผสมผสาน ในภาวะเอกรูปของความหลากหลาย นำ สังคมการเมืองไปสู่ระบบเปิด และเสริมสร้างศักยภาพให้แก่ทุกกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มผู้ด้อยโอกาส

ในระยะที่สี่ ซึ่งเป็นระยะของการเสริมพลังกระตุ้นหรือสร้างแรงบันดาลใจ ก็มีวิธีเช่นเดียวกันกับระยะอื่น ซึ่งมีการยึดโยงซึ่งกันกับรากฐานของระยะที่ผ่านมา กล่าวคือ ในบรรดาปัญหาอุปสรรคสำคัญทั้งหลาย ทั้งในส่วนของปัญหาด้านสังคม-การเมือง และปัญหาด้านแนวความคิดและทฤษฎีทางรัฐศาสตร์ ล้วนเป็นปัญหาใหญ่ของชาติที่บุคลากรในชุมชนวิชาการ นักวิชาการ นักการเมือง นักคิด หรือประชาชนเพียงลำพังจะสามารถแก้ไขหรือจัดปัดเป่าให้สำเร็จลุกลงได้ในเงื่อนไขปกติ หรือภายในช่วงระยะเวลาที่คาดหวังได้ หากแต่เป็นปัญหาที่ต้องอาศัยพลังจากทั้งสังคม ต้องอาศัยเงื่อนไขเวลา และปัจจัยประกอบอื่น ๆ ที่เอื้ออำนวยอีกหลายภาคส่วน ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ต้องขบคิดทางสติปัญญา อาศัยความอดทน ต้องสร้างความเห็นพ้องต้องกัน ต้องอาศัยการประสานประโยชน์ และยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมในทางปฏิบัติร่วมกัน บทบาทหน้าที่สำคัญที่ชยอนันต์พัฒนาขึ้นในวิถีคิดระยะนี้คือ การสร้างแรงบันดาลใจให้สังคมมีความคาดหวัง มองเห็นทางเลือกและโอกาสใหม่ไม่จำนนต่อปัญหาใหญ่ของชาติ ไม่ท้อแท้สิ้นหวังต่อภาวะวิกฤติที่เผชิญ มีความอดทน อดกลั้น รอคอยเวลา ให้สติและแสงสว่างทางปัญญาแก่สังคม ช่วยกระตุ้นให้พลังทางสติปัญญาได้มีโอกาสเข้าร่วม และแปรผลไปสู่การปฏิบัติได้ตามครรลองของสันติวิธี จึงเห็นได้ว่า เมื่อสังคม-การเมืองต้องเผชิญกับปัญหาวิกฤติ ไม่สามารถหาทางออกด้วยสันติวิธีได้แล้ว มักจะปรากฏข้อเสนอแนะทางความคิดออกมาช่วยคลี่คลายให้ลุกลงไปได้ในเวลาต่อมา แม้ว่าในบางกรณีไม่อาจสำเร็จลุกลงได้ในทันที แต่ก็สามารถผ่อนคลายภาวะตึงตันลง และส่งผลให้เกิดขบวนการต่อเนื่องของการแก้ไขให้สัมฤทธิ์ผลได้ เมื่อมีปัจจัยเกื้อกูลที่เหมาะสมเพียงพอ นอกจากนี้ยังได้แสดงออกถึงความพยายามที่จะสร้างความแข็งแกร่งให้แก่สถาบันทางปัญญา สำหรับกระตุ้นภาวะเจริญพันธุ์ทางสติปัญญาให้มีความเจริญงอกงาม โดยการเพาะหมักกล้าใหม่ ๆ ของบุคลากรทางปัญญาให้เพิ่มพูนขึ้น ช่วยสนับสนุนและเสริมโอกาสให้ได้แสดงออกทางความคิด ซึ่งก่อผลให้เกิดปฏิกิริยาถูกไขทางปัญญาไม่สิ้นสุด ขยายผลไปสู่การปรับปรุงสังคม-การเมืองในเป้าหมายใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นได้ โดยเฉพาะคุณูปการที่สำคัญสูงยิ่งอีกประการ ในบทบาทหน้าที่ของการเสริมพลังกระตุ้นแรงบันดาลใจของชยอนันต์ ก็คือ การสร้างมรรควิถีทางปัญญาในการแสวงหาคุณค่าใหม่ หรือนวัตกรรมทางคุณค่านิยม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการก่อรูปทางวัฒนธรรม และเป็นแก่นแกนของคุณค่าทางภาวะจิตวิทยา โดยเฉพาะการสร้างผลสะท้อนต่อการแปรรูปให้เกิดขบวนการใหม่ ๆ ทางสังคมการเมือง

สำหรับในระยะที่ห้า ซึ่งเป็นระยะของการปลูกสร้างจริยธรรมสาธารณะนั้น เป็นระยะของพัฒนาการขั้นสูงสุดของวิถีคิดที่ได้ยึดโยงโดยตรงกับรากฐานของวิถีคิดในระยะอื่น หากแต่เป็นแรงจูงใจจากบุคลิกภาพเฉพาะตัว ที่เป็นตัวชี้วัดภาวะเอกอุตมในความเป็นตัวตนของชยอนันต์เอง ซึ่งเป็นความต้องการของตนเองที่จะบรรลุถึงความประจักษ์แจ้งในภาระหน้าที่ทางปัญญา ในฐานะที่เป็นศาสตราจารย์ ไม่สามารถยึดโยงกับปัจจัยภายนอกได้ นอกจากภาวะทางจิตสำนึก จริยธรรม และมันสมองของนักคิดเอง นั่นก็คือ ความพยายามในการสร้างกรอบปทัสฐานทางจริยธรรมของการสร้าง แปลง และใช้ความรู้อย่างรู้ค่าและให้เกิดคุณ ความคิด งานเขียน บทบาทของชยอนันต์จึงสะท้อนคุณค่าทั้งในเชิงวิชาการและคุณค่าในเชิงปรัชญา สามารถควบคุมการสร้าง แปลง และใช้ความรู้ให้อยู่ภายในกรอบของมาตรฐานทางจริยธรรม และหลุดพ้นจากการครอบงำของอคติและผลประโยชน์ที่คับแคบเฉพาะตน บทบาทหน้าที่ในระยะของการสร้างจริยธรรมสาธารณะ จึงสร้างผลกระทบ 3 ด้าน คือ (1) สร้างแบบอย่างของแบบแผนมาตรฐานทางจริยธรรมในชุมชนวิชาการ (2) สร้างภาวะตระหนักในการรับรู้ร่วมระหว่างฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับสังคม และ (3) สร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมสำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุม ประเมิน ตรวจสอบ กำกับ และถ่วงดุลอำนาจของฝ่ายปกครอง และพฤติกรรมทั้งทางการเมืองของนักการเมือง และทางสังคมของสาธารณชนในสังคมทั่วไป อันจะส่งผลต่อการยกระดับมาตรฐานคุณภาพทางค่านิยมในเชิงสร้างสรรค์ที่มีพลังคุณานุภาพ และสร้างภาวะดุลยภาพขึ้นแก่มวลชน

สมาชิกทุกหมู่เหล่าในสังคมร่วมกัน โดยเฉพาะการสร้างหลักประกันและความคาดหวังแก่กลุ่มคนผู้เสียเปรียบ และด้อยโอกาสทางสังคม

วิถิคิดชั้นต่าง ๆ ทั้ง 5 ระยะ ดังได้กล่าวข้างต้นนั้น ล้วนเป็นวิถีที่อาศัยสติปัญญาเป็นเครื่องชี้นำ ตั้งแต่ระยะเริ่มแรกของการก่อตัวจนถึงขั้นปลายของการคลี่คลาย โดยที่ขั้นตอนของวิถีการพัฒนาทั้ง 5 ระยะ รวมศูนย์อยู่ที่สันติวิธี ซึ่งเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างสติปัญญากับสันติวิธี อันเป็นวิถีตามบทบาทหน้าที่ของนักคิด ที่มุ่งชี้นำการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองด้วยเครื่องมือทางสติปัญญาเป็นด้านหลัก ซึ่งเป็นกระสวนของกระแสนความคิดในรูปแบบของวิถีปราชญ์ แต่อย่างไรก็ตาม ในภาพรวมทั้งหมดไม่สามารถจำแนกลักษณะทางบทบาทของช้อยนัณฑ์ออกเป็นแต่ละขั้นตอนของในแต่ละระยะได้โดยเด็ดขาดทีเดียว และไม่ได้จำกัดบทบาทหน้าที่อยู่แต่ในฐานะของนักคิดเพียงฐานะเดียว หากแต่ได้ดำเนินไปพร้อมกันทั้งบทบาทของฐานะปัญญาชน นักวิชาการ นักปฏิบัติ นักคิด และนักประดิษฐ์ ซึ่งเป็นบุคลิกลักษณะเฉพาะตัวของช้อยนัณฑ์ที่ไม่สามารถบ่งชี้สถานภาพตามรูปแบบของวิถิคิดได้ กล่าวคือ ไม่สามารถระบุได้ว่า สถานภาพของช้อยนัณฑ์จะต้องเป็นปราชญ์ เช่นเดียวกับกระสวนความคิดที่มีวิถิคิด หรือแบบวิถีปราชญ์ได้โดยตรง แต่หากจะบ่งชี้ถึงสถานภาพทางความคิด อันประกอบด้วยบทบาทหน้าที่ในหลายฐานะดังกล่าวแล้ว อาจจะระบุนิยามได้ว่า เป็นรัตนชาติทางสติปัญญาของสังคมไทย ก็จะมีเหมาะสมตามคุณลักษณะดังกล่าวได้ดีกว่า คือ นอกจากการเป็นสติปัญญาที่มีรากฐานยึดโยงกับบริบททางสังคม-การเมืองไทย และมีพัฒนาการของการก่อรูปทางภูมิปัญญา โดยพื้นฐานของการผสมผสานระหว่างบทบาท ภาระหน้าที่ทางวิชาชีพ ค่านิยม อุดมการณ์ แรงจูงใจ และจริยธรรมเฉพาะตัวแล้ว ยังเป็นสติปัญญาที่มุ่งเร่งปฏิริยาในการก่อผลทางปฏิบัติอีกด้วย

บทที่ 4

กระบวนการทัศน์ในการวางรากฐานสังคม

ในส่วนนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับทัศนะต่อสังคมไทยทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยเฉพาะกระบวนการทัศน์ใหม่ ในฐานะที่เป็นรากฐานการพัฒนาสังคม โดยประมวลและวิเคราะห์จากแนวคิดที่ปรากฏในงานเขียนและบทบาทในสังคม

1. การวางรากฐานการพัฒนาสังคมบนแนวทางกระบวนการทัศน์ใหม่

คุณูปการสำคัญที่ชยอนันต์ได้สร้างและสามารถใช้เป็นรากฐานในการพัฒนาสังคมบนแนวทางของกระบวนการทัศน์ใหม่ คือ การสร้างกระบวนการของความต่อเนื่อง และความเกี่ยวเนื่องกันขององค์ความรู้เกี่ยวกับสังคม-การเมืองไทยที่การผูกพันสัมพันธ์กลมกลืนกัน ระหว่างการสืบเสาะถึงรากเหง้าของอดีต การสืบสานต่อดังพื้นฐานปัจจุบัน และการเกี่ยวพันไปถึงอนาคต แล้วจึงก่อผลึกเป็นแนวทางของกระบวนการทัศน์ใหม่ ซึ่งเท่ากับการเตรียมวางรากฐานการพัฒนาทางสังคมไว้ในรูปของโครงสร้างพื้นฐานทางองค์ความรู้ ดังนั้นกระบวนการทัศน์ใหม่ตามรากฐานที่ชยอนันต์วางไว้ จึงเป็นผลผลิตของกระบวนการสั่งสมฐานข้อมูล องค์ความรู้ และเป็นผลของกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนามาจากรากฐานของสังคม-การเมืองไทยเอง กระบวนการทัศน์ใหม่ในความหมายของชยอนันต์ จึงมีพลังยึดโยงกับพื้นฐานทางสังคม-การเมืองไทย และเกี่ยวเนื่องกันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่มีความต่อเนื่องค่อนข้างสูง

กระบวนการทัศน์ใหม่ในทัศนะของชยอนันต์ จึงเป็นกระบวนการที่มีรากฐานยึดโยงทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต มีการส่งลูกกระพรวนระลอกคลื่นความคิด มีปฏิสัมพันธ์โต้ตอบกัน ทั้งระหว่างสังคมภายในและกับสังคมภายนอก โดยเฉพาะกับกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งก่อผลกระทึ้นต่อการผลิตเปลี่ยนทิศทางของระบบคิดและกระบวนการทัศน์ใหม่ขึ้นภายในสังคม ที่เรียกว่า paradigm shift เกิดความกระตือรือร้นในการเตรียมรับการเปลี่ยนแปลงของอนาคต สร้างมิติใหม่ทางวิถีคิด ระบบคิด ความคิด และคุณค่านิยม เร่งเร้าให้มีการท้าทายระบบคิดดั้งเดิม และแสวงหาสู่ทางใหม่อย่างยึดโยง คือ สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืนและเกื้อกูลส่งเสริมศักยภาพ ฉะนั้น กระบวนการทัศน์ของชยอนันต์จึงมิได้เป็นทัศนะที่เลื่อนลอยจากรากเหง้าทางบริบทของสังคม-การเมือง มีข้อมูล มีขั้นตอนของระเบียบวิธีคิด มีกระบวนการเรียนรู้ มีประสบการณ์ มีองค์ความรู้ และมีปรัชญาครอบรอบอยู่เสมอ กระบวนการทัศน์ใหม่ของชยอนันต์จึงดำรงอยู่ในกระแสกลางของมัชฌิมาวิถิ ไม่สุดโต่ง-สุดขั้ว ไม่แตกหัก-เอนเอียง หากแต่มีความเป็นกลาง ๆ ทั้งกระแสทิศทางแนวโน้ม และการวางน้ำหนักของจุดเน้นที่อิงอยู่กับพื้นฐานของความต่อเนื่องและสันติวิธี จึงเห็นได้ว่าลักษณะพิเศษของชยอนันต์เป็นกระบวนการทัศน์ที่ยึดโยงอยู่กับบริบททางสังคม-การเมืองอยู่อย่างแนบแน่น และมีส่วนผสมที่ได้สัดส่วนระหว่างการชี้ปัญหา การพัฒนาทางเลือก และการเสนอแนะทางออก รวมทั้งสัดส่วนของส่วนผสมระหว่างประเด็นทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม โดยที่มิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะในกรอบของมิติทางการเมืองด้านเดียวเท่านั้น โดยเฉพาะการไม่ก้าวข้ามมิติของลำดับขั้นตอนของระเบียบวิธีคิด กล่าวคือ การไม่เสนอกระบวนการทัศน์ในรูปของความปรารถนา หรือทัศนะของความพึงพอใจ หรือเป้าหมายที่พึงประสงค์ด้านเดียวเพียงลำพังโดยไม่ยึดโยงเข้ากับรากฐานที่มาของปัญหาทางเลือกและทางออก

กระบวนการทัศน์ที่สำคัญที่มีนัยต่อคุณค่าทางการพัฒนาสังคม-การเมือง นอกเหนือจากที่ได้กล่าวไว้ส่วนหนึ่งบ้างแล้วในบทที่ผ่านมา ได้แก่ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการกำหนดวาระแห่งชาติ (national agenda) กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการสร้างคุณภาพและสัดส่วนที่เหมาะสม ระหว่างเหตุผลของรัฐกับการกำหนดความสัมพันธ์กับสังคมในไตรลักษณ์รัฐ เพื่อสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวทางที่มุ่งสนองประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในสังคม และสร้างสมรรถนะของรัฐในการเผชิญกับภายนอก กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม ในแนวทางที่ก่อให้เกิดสมรรถนะในการบริหารการพัฒนา ส่งผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงทางสถาบัน และประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชน และประชาชนได้ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการเร่งฟื้นฟูรากฐานทางจริยธรรมใหม่ โดยเปิดโอกาสให้เอกชนและประชาชนเข้าร่วม กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ของทฤษฎีทั่วไปทางการเมืองตามมรดกแปลของข้อสรุปทั่วไปที่นิยามการเมืองว่า คือความเป็นไปเช่นนั้นเอง กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาตัวแบบทางการเมืองของไทย และการออกแบบสร้างระบอบการเมืองที่พึงปรารถนา กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาสำนักในการมองเห็น และรักษาคุณค่าของประชาธิปไตย โดยการจรรโลงไว้ซึ่งสังคมที่มีเสรีและเป็นสังคมเปิด กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาประชาธิปไตย โดยการจัดกรอบความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง โดยเฉพาะการเร่งปรับปรุงโครงสร้างกลไกอำนาจรัฐ ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขประชาธิปไตย กระบวนทัศน์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมกับความมั่นคง โดยที่รัฐลดความเข้มของอำนาจบังคับด้านความมั่นคงลง แล้วเพิ่มการมีส่วนร่วมและการพัฒนา กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการสร้างความโปร่งใสทางการเมือง และความโปร่งใสทางเศรษฐกิจ ในภาคประชาชน เพื่อผลในการพัฒนาประชาธิปไตยให้สนองตอบประโยชน์คนส่วนใหญ่ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการขาดเสถียรภาพของระบอบเสรีประชาธิปไตย เนื่องจากพรรคการเมืองขาดการเชื่อมโยงกับประชาชนผู้ยากไร้ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการเสริมสร้างบทบาทของกลุ่ม โดยตั้งสมัชชาภูมิภาคเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแทนกับตัวแทน กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของโลก ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนเอกภาพทางความคิดเป็นเอกภาพของความหลากหลายแทนเอกภาพของเอกรูป กระบวนทัศน์เกี่ยวกับความล่าช้าในการปรับกรอบความคิดใหม่ของกลุ่มคนที่สืบทอดวัฒนธรรมย่อยของราชการ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับพลังสำคัญของภูมิศาสตร์ พหุชุมชน และภูมิภาคนิยม กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการหนุนช่วยระบอบประชาธิปไตยในระยะเปลี่ยนผ่าน โดยสร้างพลังสถาบันทางสังคมที่มีความชอบธรรม เสริมสถาบันทางการเมืองที่เป็นทางการแต่ความชอบธรรมต่ำ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับปรากฏการณ์ของการชำรุด กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการเปลี่ยนความสำคัญของรัฐในฐานะศูนย์กลาง มาเป็นประชาสังคมเป็นศูนย์กลาง กระบวนทัศน์เกี่ยวกับปัญหาระหว่างวัฒนธรรมทางการเมืองกับวัฒนธรรมทางการเมือง กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการทบทวนนโยบายเดี่ยว โดยการกำหนดนโยบายให้เอื้อทั้งการแข่งขันระหว่างประเทศของภาคธุรกิจเอกชน และการส่งเสริมศักยภาพของเศรษฐกิจภาคประชาชน กระบวนทัศน์เกี่ยวกับกระบวนการสร้างความรู้แท้ ที่สนองตอบต่อคุณค่าของชีวิตที่อยู่เย็น-เป็นสุข เป็นธรรม-เป็นไท และการสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่มีเป้าหมายในการสร้างโลกาภิวัตน์-ชุมชนาธิปไตย รวมทั้งการสร้างนักคิดที่มีความกล้าหาญทางศีลธรรมและจริยธรรมเฉพาะตัว กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการจัดทำระบบงบประมาณจังหวัดและกลุ่มจังหวัด กระบวนทัศน์เกี่ยวกับสังคมทวิภาวะทางการเมืองกับวิกฤตการณ์ประชาธิปไตย กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการปรับตัวทางวัฒนธรรมและการปรับแนวคิดแบบพุทธให้สอดคล้องกับธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-การเมือง กระบวนทัศน์เกี่ยวกับทางสายกลางแบบมัชฌิมาวิธี กระบวนทัศน์เกี่ยวกับเศรษฐกิจ 4 ระบบ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับแนวทางการปฏิรูปการเมืองและการออกแบบระบบการเมืองสองวิถี โดยการแยกอำนาจบริหารกับอำนาจนิติบัญญัติ เพื่อฝึกและเพิ่มพลัง กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการจัดกรอบความสัมพันธ์ระหว่างจิตของมนุษย์กับระเบียบทางสังคม และพฤติกรรมทางการเมืองของมนุษย์กับสัตว์ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับปัญหาของระบบตัวแทนและการพิทักษ์สิทธิประโยชน์ของเสียงข้างน้อย กระบวนทัศน์

เกี่ยวกับสังคมเปิดและสถานการณ์ใหม่ของสังคมไทย กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการออกแบบระบอบการเมืองใหม่ โดยนำคุณค่าทางวัฒนธรรมแบบพุทธมาใช้เป็นเครื่องมือ ฯลฯ เป็นต้น

2. มัชฌิมทฤษฎี-วิถิปุทธกับกระบวนทัศน์แม่บท

กระบวนทัศน์ใหญ่ซึ่งเป็นแม่บทและเป็นแหล่งกำเนิดของกระบวนทัศน์ย่อยอื่น ๆ ของชัชชนันต์ คือ มัชฌิมทฤษฎี เนื่องจากเป็นกระบวนทัศน์ที่มีอาณาบริเวณครอบคลุมในหลายมิติ ทั้งมิติด้านระบบวิธีคิดและกำเนิดองค์ความรู้ มิติด้านกาลเวลา มิติด้านวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจและการเมือง มิติด้านการเปลี่ยนแปลง มิติด้านพลังและกระบวนการ มิติเชิงระบบ มิติทางพื้นที่ มิติด้านอุดมการณ์ มิติเชิงปฏิบัติ มิติทางหน้าที่ และมิติทางศาสนาและปรัชญาร่วมอยู่ด้วย กล่าวคือ ทฤษฎีมัชฌิมนี้ นอกจากเป็นการเคลื่อนย้ายปรัชญารากฐานของระบบวิธีคิด ตามแบบแผนตะวันตกมาสู่แบบแผนตะวันออก ซึ่งเป็นแบบแผนต้นทุนทางวัฒนธรรมและวิธีคิดพื้นฐานที่ดำรงอยู่ภายในสังคม-การเมืองดั้งเดิมแล้ว ยังเป็นกรอบใหญ่ของทฤษฎีแม่บททางสังคม-การเมือง ที่แฝงพลังหนุนช่วยในการขยายผลทฤษฎีไตรลักษณ์รัฐ ให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการพัฒนาสังคม-การเมืองไทยในมิติอื่น ๆ ด้วย เช่น การออกแบบระบอบการเมืองที่พึงปรารถนา การเพิ่มสมรรถนะของระบบบริหารการพัฒนา การกระจายอำนาจการเมืองและการบริหาร การสร้างกระบวนการวิธีการเปลี่ยนแปลงด้วยสันติวิธี การออกแบบระบบเศรษฐกิจและนโยบายแห่งชาติ การจัดการอภิวินิจฉัยระหว่างฝ่ายบริหารกับนิติบัญญัติ การนำสังคม-การเมืองไปสู่ระบบเปิด การจัดระเบียบความสัมพันธ์ที่ส่งเสริมศักยภาพ และเกื้อกูลซึ่งกัน โดยยอมรับความแตกต่างหลากหลายจากทุกภาคส่วนอย่างสันติสุข และการปรับสมรรถนะในการดำรงอยู่ของสังคม-การเมืองไทยร่วมกันกับสังคมโลก ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์โดยกระแสสัมพันธ์แบบสันตติ เป็นอยู่เป็นไปไม่ขาดสาย รอบทิศทาง อยู่เย็นเป็นสุข เป็นธรรม เป็นไท

จึงกล่าวได้ว่า กระบวนทัศน์ของมัชฌิมทฤษฎีเป็นกระบวนทัศน์ทางยุทธศาสตร์ของชาติ ที่มีความสำคัญยิ่งของสังคมไทย ทั้งในปัจจุบันและอนาคต เป็นรากฐานแม่บทของความคิด และเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ที่ทรงพลังอย่างไพศาล ในการขับเคลื่อนสังคมไทยไปสู่เป้าหมายในทิศทางของสันติวิธีได้ เพราะมัชฌิมวิถีนอกจากจะเป็นวิถีที่กลมกลืนเข้ากับบริบททางสังคมทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ทั้งกระแสภายในสังคม และกระแสนอกสังคมแล้ว ยังเป็นการวางโครงสร้างรากฐานของกระบวนทัศน์ที่เชื่อมสมานกันได้อย่างสนิทแน่นกับวิถิปุทธ ซึ่งเป็นรากฐานดั้งเดิมทั้งทางวัฒนธรรมและระบบวิธีคิดของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทย นับเป็นจุดแข็งของการหล่อหลอมพลังเอกภาพ ที่กระชับเอากระบวนการทางสังคมทั้งระบบ ให้เข้ากับต้นทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม ที่เป็นฐานรากของวัฒนธรรมแม่บทของสังคม-การเมืองไทย ซึ่งเท่ากับเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยใช้แรงโน้มถ่วงจากพลังภายในสังคมเอง นับเป็นการค้นพบมรรคผลทางปัญญาครั้งสำคัญ และเป็นการ re-engineering ทางวัฒนธรรมอีกครั้งหนึ่งของสังคมไทย ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นก้าวสำคัญในการปรับเปลี่ยนทางสังคม-การเมืองในชั้นรากฐาน การสร้างกระบวนทัศน์แนวมัชฌิมวิถิของชัชชนันต์จึงเป็นนัยของการปรับรื้อรากเหง้าทางปรัชญาและวัฒนธรรม ซึ่งนับเป็นภารกิจอันยิ่งใหญ่ของนักคิดสมัยใหม่ที่มุ่งสร้างคุณูปการต่อสรรพสิ่งและสรรพชีวิตทั้งมวล ไม่จำกัดอยู่แต่เฉพาะคุณูปการต่อวิชาชีพเท่านั้น

บทที่ 5

สังคมวิพากษ์ในกระแสโลกาวัตต

ในส่วนนี้เป็นการศึกษากรอบการมองสังคมเชิงระบบ จำแนกความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างและหน้าที่ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมระดับต่าง ๆ รวมทั้งการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสังคมท้องถิ่นกับสังคมประเทศในกระแสโลกาวัตต ทั้งนี้โดยประมวลจากแนวคิดและงานเขียนที่สำคัญ

1. หน่วยทางโครงสร้าง-หน้าที่ของระบบสังคม

หน่วยทางโครงสร้าง-หน้าที่นั้นเป็นองค์ประกอบหนึ่งในกระสวนระบบความคิดของชยอนันต์ ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มองค์ประกอบด้านขอบเขตตัวแปร ได้แก่ ระบบ ระเบียบ โครงสร้าง กลไกสถาบัน และกระบวนการ ดังนั้นเมื่อพูดถึงหน่วยทางโครงสร้าง-หน้าที่ตามระบบคิดดังกล่าว จึงไม่ใช่โครงสร้าง-หน้าที่โดยนัยที่เป็นกลไกครอบงำเหนือระบบสังคมหรือเป้าหมายนำของสังคม แต่เป็นส่วนหนึ่งของบางส่วนขององค์ประกอบหนึ่งของสังคมทั้งระบบเท่านั้น ปัญหาความต้องการและกระบวนการที่นำไปสู่เป้าหมายของสังคม จะเป็นส่วนที่อยู่ในลำดับความสำคัญเหนือกว่าโครงสร้าง-หน้าที่ และโครงสร้าง-หน้าที่จะได้รับการจัดลำดับความสำคัญต่อเมื่อมีส่วนสัมพันธ์โดยตรงกับปัญหาความต้องการ และกระบวนการที่นำไปสู่เป้าหมายของสังคมตามระบบคิดดังกล่าว โครงสร้าง-หน้าที่จึงเป็นเสมือนกลไกหนึ่งของลมหายใจ ที่ทำหน้าที่เพียงลำเลียงออกซิเจนเข้าสู่ร่างกายของระบบสังคม แต่ไม่ใช่ส่วนเดียวกับหัวใจที่ทำหน้าที่สูบฉีดโลหิตเลี้ยงร่างกาย

ตามเหตุผลดังกล่าวจึงเห็นได้ว่า งานและแนวคิดส่วนใหญ่ของชยอนันต์มิได้มุ่งแสงความเป็นเลิศทางด้านโครงสร้าง-หน้าที่ให้กับระบบสังคม ไม่เน้นการอาศัยโครงสร้าง-หน้าที่เป็นกลไกนำในระบบสังคม เพราะฉะนั้นจึงไม่ค่อยพบว่ามีแนวคิดในเชิงปฏิวัติในด้านนี้โดยตรงมากนัก ไม่ว่าในส่วนของการสร้าง-หน้าที่ดั้งเดิมหรือใหม่ ไม่ว่าในแง่ของการรื้อถอนโครงสร้าง-หน้าที่ดั้งเดิมหรือริเริ่มสร้างโครงสร้าง-หน้าที่ใหม่ขึ้น ความโน้มเอียงจึงปรากฏในรูปของการจัดกระบวนการใหม่ หรือระบบระเบียบใหม่เพื่อให้เกิดการก่อรูปขึ้นของกระบวนการใหม่ ๆ ภายใต้โครงสร้าง-หน้าที่ดั้งเดิม รวมทั้งการจำแนกแยกแยะ จัดรูปกลุ่มภารกิจให้สอดคล้องกับลักษณะทางธรรมชาติของสังคม ทั้งลักษณะทางปัญหาความต้องการ เป้าหมาย และกระบวนการที่นำไปสู่เป้าหมายของสังคมมากขึ้น ซึ่งเป็นไปตามเหตุผลและลำดับความสำคัญ เช่น เหตุผลด้านประสิทธิภาพ เหตุผลด้านปัญหาที่กำลังเข้าสู่ภาวะวิกฤติ เหตุผลด้านเป้าหมายและความต้องการที่ถูกกลบเกลืนหรือเกิดขึ้นใหม่ หรือเหตุผลจากการคลี่คลายขยายตัวของสังคม ที่เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยแวดล้อม จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนแบบแผนของการวางน้ำหนัก จุดเน้น และกระบวนการเสียใหม่ ให้สามารถสนองตอบต่อวัตถุประสงค์หลักและความต้องการใหม่ได้ โดยยึดหยุ่น ไม่ขัดแย้งต่อภาวะธรรมชาติที่เป็นจริงทางสังคม เช่น การมองรัฐไทยในทัศนะของการจำแนกแยกแยะที่กระบวนการสัมพันธ์กันระหว่างเหตุผลหลักของรัฐ 3 ด้าน (ความมั่นคง การพัฒนา การมีส่วนร่วม) และอธิบายรัฐในรูปของระบบไตรลักษณ์รัฐ หรือการมองสังคมในทัศนะของการจำแนกแยกแยะที่กระบวนการสัมพันธ์กันระหว่างด้านต่าง ๆ ที่หลากหลาย (เชื้อชาติ วัฒนธรรม ประเพณีของกลุ่มชน สถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง พื้นที่ท้องถิ่นชุมชน) และอธิบายสังคมในรูปของระบบพหุสังคมสยาม หรือการมองรัฐกับสังคมในทัศนะที่เป็นกระบวนการของความสัมพันธ์ร่วม ที่สามารถกำหนดกรอบของรูปแบบกระบวนการสัมพันธ์ใหม่ที่เหมาะสมและมีดุลยภาพส่งเสริมเกื้อกูลซึ่งกันได้ (รัฐกับสังคม) และอธิบายรัฐกับสังคมในรูปของระบบไตรลักษณ์รัฐในพหุสังคมสยาม ซึ่งนำไปสู่การวิภาษวิธีในการ

วิพากษ์รัฐกับสังคมแนวใหม่ที่ทะลุทะลวงมิติเชิงลึก ถึงขั้นสามารถแยกแยะความต่างในความเหมือน-ความเหมือนในความต่าง สามารถแยกแยะความขัดแย้ง-แตกแยกในความประสาน-สอดคล้องได้ เป็นการสร้างเครื่องมือในการแยกธาตุทางสังคม-การเมือง เพื่อกำหนดส่วนผสมที่เหมาะสมระหว่างสัดส่วนของธาตุย่อยภายในรัฐกับสังคม อันจะนำไปสู่ผลบั่นปลายในการจัดรูปแบบของเครือข่ายกระบวนการสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ที่มีลักษณะสมดุล เกื้อประโยชน์และส่งเสริมศักยภาพ อำนาจประโยชน์สุขแก่ประชาชนส่วนใหญ่ได้เป็นที่สุด ซึ่งในระดับอื่นของรัฐกับสังคมที่ย่อลงไปจากภาพรวมก็เช่นกัน ชัยอนันต์สร้างกรอบในการอธิบายมิตีย่อยของรัฐและสังคม ในรูปของกระบวนการสัมพันธ์ที่มีแบบแผนของการวิภาษวิธีวิพากษ์แนวใหม่ เช่นเดียวกันกับภาพใหญ่ของรัฐกับสังคม และสามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการจัดรูปแบบของเครือข่ายกระบวนการสัมพันธ์ระหว่างระดับย่อยด้วยกัน รวมทั้งยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการจัดรูปแบบของเครือข่ายกระบวนการสัมพันธ์ที่ยึดโยงกันระหว่างภาพย่อยกับภาพใหญ่ได้ด้วย เช่น การแยกแยะระหว่างอำนาจรัฐกับอำนาจการเมือง การแยกแยะระหว่างสถาบันทางสังคม-วัฒนธรรมกับสถาบันทางการเมือง การแยกแยะระหว่างอำนาจการเมือง 3 กระแส (กระแสราชการ กระแสพรรคการเมือง กระแสองค์กรประชาชน) การแยกแยะระหว่างนักการเมืองกับนักเลือกตั้ง การแยกแยะระหว่างการเมืองแบบทางการกับการเมืองแบบธรรมชาติ การแยกแยะระหว่างการสร้างรัฐกับการสร้างชาติ ซึ่งส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นการย่อส่วนองค์ประกอบย่อย เพื่อนำไปสู่การยึดโยงกันเป็นภาพรวมของรัฐกับสังคม ในรูปแบบที่เป็นเครือข่ายกระบวนการสัมพันธ์ที่สอดคล้องซึ่งกัน ซึ่งเป็นพัฒนาการของระบบวิธีคิดที่สามารถออกแบบระบบการเมืองได้

ระบบวิธีคิดเกี่ยวกับโครงสร้าง-หน้าที่ ตามแนวทางดังกล่าวเป็นนัยของการพัฒนาพันธุ์วิศวกรรมของกลไกทางสังคมให้กลายเป็นสิ่งมีชีวิต สามารถสร้างกระบวนการในการปรับเปลี่ยนตัวของมันเองเพื่ออยู่รอดและอยู่ได้ในสภาวะเงื่อนไขใหม่ ๆ ตามภาวะการเปลี่ยนแปลง โดยที่ไม่จำเป็นต้องส่อเสี่ยง รื้อถอนโครงสร้าง-หน้าที่ดั้งเดิม และไม่ต้องสูญเสียบางอย่างเพื่อแลกกับการสร้างโครงสร้าง-หน้าที่ใหม่มาทดแทน หรือสนองเหตุผลความต้องการใหม่ ซึ่งในทางปฏิบัติกระทำไม่ได้ด้วยตัวของมันเองโดยตรง ไม่ว่าโดยการปฏิวัติหรือปฏิรูป บทบาทของชัยอนันต์ในส่วนนี้จึงมีจุดเด่นในคุณค่าอื่นที่ไม่ใช่การแสวงความเป็นเลิศทางโครงสร้าง-หน้าที่ของระบบสังคม หากแต่คุณค่าอยู่ตรงที่กระบวนการในการแปลงกลไกของโครงสร้าง ซึ่งเป็นมิติทางจักรกลให้เป็นมิติทางชีวภาพ ซึ่งเป็นบทบาทด้าน homeostatic engineering มากกว่าบทบาทด้าน mechanical engineering และเป็นนัยของคุณค่าทางนวัตกรรมของระบบวิธีคิด ที่เป็นลักษณะการวิภาษวิธีวิพากษ์สังคมแนวสร้างสรรค์ โดยเฉพาะการสร้างผลลัพธ์ทางด้านการแปลงข้อจำกัดของสังคมให้เป็นปัจจัยในการพัฒนา

หน่วยทางโครงสร้าง-หน้าที่ที่ได้รับความสนใจได้แก่ โครงสร้าง-หน้าที่หลัก ๆ ใน 3 ภาคส่วน คือ (1) โครงสร้าง-หน้าที่ในภาคส่วนของรัฐ อันประกอบด้วยกลไกทั้งในด้านการเมืองและระบบราชการ (2) โครงสร้าง-หน้าที่ในภาคส่วนของเอกชน และ (3) โครงสร้าง-หน้าที่ในภาคส่วนของประชาชน ซึ่งหน่วยทางโครงสร้าง-หน้าที่ทั้ง 3 ภาคส่วนดังกล่าว ชัยอนันต์ให้ความสำคัญที่ 2 ลักษณะ คือ (1) ลักษณะของการวางจุดเน้นของน้ำหนักของบทบาท-หน้าที่ของแต่ละภาคส่วน และ (2) ลักษณะของการกำหนดรูปแบบกระบวนการของการยึดโยงกันระหว่างภาคส่วน

ลักษณะของการวางจุดเน้นของน้ำหนักทางบทบาท-หน้าที่ คือ การแยกแยะและจัดกรอบทางภาระ-หน้าที่ (regrouping & rearranging) ของแต่ละภาคส่วนให้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับบทบาทหลัก (major function) และการจัดสรรความหนักเบาในสัดส่วนน้ำหนักทางบทบาทของแต่ละภาคส่วนภายใต้ความสัมพันธ์ในมิติที่หลากหลาย ส่วนลักษณะของการกำหนดรูปแบบกระบวนการของการยึดโยงกันระหว่างภาคส่วน คือ

การจัดรูปความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดแต่ละภาคส่วนได้ใช้ศักยภาพสูงสุด ตามบทบาทหลักของแต่ละประเภทกิจกรรม และแต่ละเป้าหมายนโยบาย หรือในแต่ละมิติของความสัมพันธ์ ไม่ให้เกิดการเหลื่อมล้ำก้าวล้ำทางบทบาท-หน้าที่

คุณูปการที่สำคัญยิ่งจากแนวความคิดของชยอนันต์ ก็คือ การสร้างนวัตกรรมทางความคิดเกี่ยวกับหน่วยทางโครงสร้าง-หน้าที่แนวใหม่ ที่ส่วนของภาคประชาชนซึ่งเป็นภาคส่วนที่เป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม และเป็นภาคที่เสียเปรียบด้อยโอกาส ให้ได้รับการยกฐานะในการวางจุดเน้นของน้ำหนักทางบทบาท-หน้าที่ที่สูงเด่นขึ้นในระบบสังคม รวมทั้งการจัดรูปความสัมพันธ์แนวใหม่ที่เกิดขึ้นให้ภาคส่วนประชาชนได้รับการส่งเสริมศักยภาพสูงยิ่งขึ้นพร้อมกันไปด้วย ภายใต้การจัดรูปความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างภายในกระบวนการทางสังคมแนวใหม่ที่เรียกว่า วิถีประชา การเกิดขึ้นของวิถีประชาจึงเป็นเสมือนการสร้างระลอกคลื่นลูกยักษ์เพื่อยกเอาตะกอนที่ทับซ้อนหมักหมมอยู่ภายใต้ท้องน้ำ ให้มีโอกาสได้เคลื่อนไหลไปมาหรือขึ้นถึงฝั่งได้ และเป็นเงื่อนไขของรุ่งอรุณแห่งการเติบโตกลับของประชาสังคมและเป้าหมายการพัฒนาแบบยั่งยืน ดังนั้นนวัตกรรมทางความคิดของชยอนันต์ในส่วนที่เกี่ยวกับหน่วยทางโครงสร้าง-หน้าที่ ซึ่งเห็นเด่นชัดเป็นรูปธรรมและมีคุณูปการอย่างสูงต่อการวางรากฐานการพัฒนาสังคมไทยในอนาคตก็คือ ความพยายามในส่วนของการสร้างกระบวนการทางโครงสร้าง-หน้าที่ ที่จะนำทิศทางของสังคมให้ลุล่วงถึงเป้าหมายสังคมประชาธรรม ที่มีประชาสังคมและประชาชนเป็นศูนย์กลางใหม่แทนภาครัฐ และดำรงอยู่ในมิติเหนือกาลเวลา คือ การดำรงคงอยู่อย่างยั่งยืน เป็นมรดกทางอารยธรรมที่ได้รับการจรรโลงให้เป็นสิทธิในการสืบทอดของทุกรัฐชนในครรลองของสันติวิธี ด้วยการไขปมปริศนาใหญ่ที่เป็นปัญหาหลักของชาติออกไปได้ คือ การเปลื้องแอกประชาสังคมจากการครอบงำของรัฐไปเป็นสังคมประชาธรรมไป โดยการออกแบบวิธีอธิบายรัฐกับสังคมด้วยกรอบวิภาษวิธีวิพากษ์สังคมแนวสร้างสรรค์ อันเป็นเสมือนกุญแจวิเศษ นำทางไปสู่การคิดค้นรูปแบบของเครือข่ายกระบวนการสัมพันธ์ที่เหมาะสมและได้ดุลยภาพระหว่างรัฐกับสังคม

2. ความสัมพันธ์เชื่อมโยงของระบบสังคม

หน่วยของระบบสังคมตามแนวคิดของชยอนันต์ อาจแยกพิจารณาได้จาก 7 มุมมอง คือ ในมุมมองแรก หน่วยของระบบสังคมในกรอบของกลไกสัมพันธ์ ซึ่งเป็นหน่วยของระบบสัมพันธ์ระหว่างทุกภาคส่วนเป็นองค์รวม (holistic system) เป็นระบบสัมพันธ์ที่หลากหลายมิติ และทุกมิติของความสัมพันธ์ต่างเกื้อประโยชน์ซึ่งกัน และเกื้อประโยชน์รวมทั้งระบบด้วย ในมุมมองที่สอง หน่วยของระบบสังคมในกรอบของความคาดหวัง ซึ่งเป็นหน่วยของระบบสังคมที่เป็นสังคมเปิด มีความโปร่งใส ส่งเสริมคุณค่าของความเป็นมนุษย์ มีสิทธิในการที่จะรู้ การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นไปอย่างกว้างขวางทุกระดับ มีหลักประกันสิทธิเสรีภาพ และปัจเจกบุคคลสามารถเป็นนายตัวเอง มีความคิดริเริ่ม สามารถผลักดันศักยภาพของตัวเองได้ มีทางเลือกหลากหลายของคนจำนวนมากที่สุด และดำเนินไปสู่เป้าหมายโดยสันติวิธี เป็นสังคมของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ และสรรพสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ร่วมกันกับสังคมโลกอย่างอิสระ มีชื่อ-มีแป อยู่เย็น-เป็นสุข และเป็นธรรม-เป็นไทย ในมุมมองที่สาม หน่วยของระบบสังคมในกรอบของความเป็นจริง ซึ่งเป็นหน่วยของระบบสังคมพหุลักษณะที่มีความหลากหลายทั้งด้านเชื้อชาติ วัฒนธรรม ประเพณีของกลุ่มชน และสถานภาพทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม เป็นสังคมที่ถูกล้อมด้วยรัฐแบบไตรลักษณ์รัฐ ซึ่งเป็นรัฐที่ประสานกันด้วยเหตุผลสามด้าน คือ เหตุผลด้านความมั่นคง การพัฒนา และการมีส่วนร่วม ในมุมมองที่สี่ หน่วยของระบบสังคมในกรอบของปัญหาหลัก ซึ่งเป็นหน่วยของสังคมที่มีปัญหาหลักของการประสานสัมพันธ์ทางดุลยภาพและสัดส่วนที่เหมาะสม ระหว่างเหตุผลของรัฐทั้งสามด้าน ซึ่งเป็นปัญหาของสังคมทอนกำลัง ขาดการสร้างความเป็นสถาบัน เป็นอุปสรรคต่อ

การเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่จะก่อประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชนส่วนใหญ่ ขาดสมรรถนะในการเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงภายในโลกให้มีประสิทธิภาพได้ ในมุมมองที่ห้า หน่วยของระบบสังคมในกรอบของการพัฒนา ซึ่งเป็นหน่วยของสังคมที่คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Human Development) และมีความหมายการพัฒนาแบบองค์รวม (holistic development) โดยมีการปรับปรุงการบริหารการพัฒนาให้มีความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินงานตามภาระหน้าที่ และกิจกรรมของหน่วยราชการระดับต่าง ๆ ตามความจำเป็นและความต้องการของพื้นที่ มีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพื่อเปิดให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมของรัฐ โดยแบ่งความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการพัฒนากับการมีส่วนร่วมของประชาชนสองวิถี และเน้นความสำคัญ-ความจำเป็นที่จะต้องสนับสนุนให้มีวิถีประชาเป็นทางเลือกในการสู่ถึงเป้าหมายการพัฒนาแบบยั่งยืน และมีการใช้ระบบงบประมาณเป็นเครื่องมือในการกระจายอำนาจ เพื่อก่อให้เกิดการประสานระหว่างกิจกรรมของรัฐกับพื้นที่ ซึ่งมีชุมชนอาศัยอยู่ได้โดยยังไม่ต้องมีการปรับโครงสร้างใหม่ของระบบราชการ ในมุมมองที่หก หน่วยของระบบสังคมในกรอบของการเปลี่ยนแปลงในอนาคต ซึ่งเป็นหน่วยของสังคมที่ต้องเผชิญกับการท้าทายรอบด้าน ทั้งจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก เป็นสังคมที่ต้องมีการกำหนดวาระแห่งชาติ เร่งปรับวัฒนธรรมทางอำนาจเสียใหม่ ปรับเปลี่ยนลักษณะการรับรู้ทัศนคติ กระบวนทัศน์ และการมีความคิดที่เป็นระบบร่วมกันของฝ่ายต่าง ๆ โดยเฉพาะของกลุ่มผู้กุมอำนาจการเมืองและกลไกรัฐทุกระดับ รวมทั้งการปรับกรอบความคิดใหม่ของกลุ่มคนที่สืบทอดวัฒนธรรมย่อยของราชการ จากที่เคยเน้นรัฐเป็นศูนย์กลางมาเป็นการเน้นประชาสังคมเป็นศูนย์กลาง มีความเข้าใจลักษณะเด่นของประชาสังคมว่ามีความหลากหลาย มีระบบเศรษฐกิจ 4 แบบ การมีหลายนโยบายหลายเป้าหมายและการมีระบบการเมืองแบบจตุโลกบาลไม่ใช่ระบบรัฐบาล ในมุมมองที่เจ็ด หน่วยของระบบสังคมในกรอบของมุมมองทางการเมือง ซึ่งเป็นหน่วยของสังคมที่เกมการแข่งขันทางอำนาจยังขาดกรอบทางวัฒนธรรมรองรับ เป็นการแข่งขันในวงจำกัดระหว่างกลุ่มอำนาจสองกระแส คือ อำนาจอรัฐกับอำนาจการเมือง ขาดการเชื่อมโยงและ ปิดกั้นการมีส่วนร่วมของประชาชน และยังไม่มีการจัดกรอบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ยอมรับกันโดยทั่วไป กล่าวอีกนัยก็คือ การเมืองเป็นกิจกรรมของกลุ่มอำนาจในภาครัฐ กลไกรัฐและกลไกการเมืองที่ขาดการสัมพันธ์เชื่อมโยงและยอมรับจากสังคม ซึ่งเป็นกิจกรรมที่แยกรัฐออกจากสังคม

ระบบสังคมตามประเด็นพิจารณาจากมุมมองทั้ง 7 ดังกล่าว สามารถประกอบกันเป็นโครงกรอบของเค้ารูปสังคม ได้ 2 ภาพใหญ่ ๆ คือ ภาพหน่วยของสังคม (unit of society) และภาพระบบของสังคม (system of society) กล่าวคือ หน่วยของสังคมนั้นเป็นหน่วยขององค์รวม (holistic unit) จากทุกภาคส่วนที่รวมกันเข้าเป็นภาพรวมของประชาสังคม กล่าวคือ เป็นภาพของสังคมที่ต้องจัดให้มีการรอบในการสมานตัวกัน ระหว่างแต่ละภาคส่วนที่แตกต่างกันนั้นส่งผลเกื้อกูลให้เกิดประชาสังคมในอันปลายด้วย ไม่ใช่สังคมในรูปของการเอาแต่ละภาคส่วนมารวมกัน (sector collection) ดังนั้นหน่วยของสังคมตามแนวคิดดังกล่าว จึงไม่ใช่สังคมของการรวมกันระหว่างแต่ละภาคส่วนเท่านั้น แม้ว่าจะยอมรับความแตกต่างหลากหลายของแต่ละภาคส่วนก็ตาม แต่หน่วยของสังคมในฐานะที่เป็นองค์รวมนั้น เป็นมิติของการบูรณาการเข้าด้วยกันระหว่างภาคส่วนด้วย (sectoral integration) ลำพังการมารวมกันอยู่ในสังคมของระหว่างแต่ละภาคส่วนจึงไม่ใช่ขององค์รวมของประชาสังคม หากแต่ต้องเป็นการร่วมกันอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการบูรณาการด้วย จึงจะก่อผลให้เกิดองค์รวมของประชาสังคมได้ ซึ่งนัยสำคัญของประชาสังคมก็คือ สังคมที่ก่อให้เกิดศักยภาพในการเอื้อประโยชน์สุขมากที่สุด ให้แก่คนจำนวนมากที่สุดได้นั่นเอง ซึ่งเป็นสังคมที่ทุกภาคส่วนเกื้อกูลซึ่งกันมากกว่าเบียดเบียน ครอบงำ หรือเอาเปรียบกัน อันจะนำไปสู่สังคมแห่งการกินตัวเอง หรือ เป็นสังคมทอนกำลังที่ทำลายศักยภาพของทุกฝ่ายในที่สุด ดังนั้นตราบไต่ที่สังคมยังเป็นสังคมของภาคส่วนหนึ่งภาคส่วนใด หรือแม้ว่าจะจะเป็นสังคมของแต่ละภาคส่วนรวมกันก็ตาม ก็ไม่ใช่ภาพของหน่วยสังคมเชิงองค์รวมตามแนวคิดของชยอนันต์ เพราะสังคมดังกล่าวยังขาดมิติของการเป็น

สังคมของการอยู่ร่วมกัน หากแต่เป็นเพียงสังคมของการอยู่ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งไม่ได้ส่งผลเกื้อกูลซึ่งกันและก่อให้เกิดศักยภาพในการสร้างประชาสังคม

สำหรับภาพที่สองซึ่งเป็นภาพระบบของสังคมนั้น เป็นระบบของการประสานสัมพันธ์ทางบทบาท-หน้าที่ระหว่างภาคส่วนอย่างมีดุลยภาพ เหมาะสม เป็นธรรม โปร่งใส และเปิด เพื่อให้ความแตกต่างหลากหลายดำรงอยู่ได้โดยไม่แตกแยก ให้ความสลับซับซ้อนไม่แปรสภาพเป็นความสับสนจางล ให้ภาวะหยุดนิ่ง มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ให้ภาวะปิดเป็นภาวะเปิด ให้เงื่อนไขขัดแย้งทำลายเป็นเงื่อนไขสร้างสรรค์ ส่งเสริมศักยภาพ ให้ภาวะจำกัดเป็นภาวะเกื้อกูล และสภาพเป็นทุกข์ให้เป็นสุข และเป็นธรรม

ระบบของสังคมตามทัศนะดังกล่าวจึงเป็นระบบที่มีเป้าหมาย มีการปรับตัว มีตำแหน่งแห่งที่ มีพลังและความตื่นตัว มีเหตุผลความต้องการ และการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งเป็นระบบทางชีวภาพ ระบบดังกล่าวจึงเป็นระบบที่มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างมิติทั้ง 7 ประการดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น ซึ่งเป็นการทำงานร่วมกันอย่างประสานสัมพันธ์ ระหว่างมิติด้านกลไกของภาคส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นองค์รวม มิติด้านความคาดหวังที่สะท้อนถึงเป้าหมายที่พึงปรารถนา มิติด้านความเป็นจริงที่สะท้อนถึงสถานะและสถานการณ์การดำรงอยู่ของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันทุก ๆ ด้าน มิติด้านปัญหาหลักที่สะท้อนถึงภาวะจำกัดและอุปสรรคข้อขัดข้อง มิติด้านการพัฒนาที่สะท้อนถึงเหตุผลและความต้องการในการสร้างสรรค์ศักยภาพ มิติด้านการเปลี่ยนแปลงของอนาคตที่ สะท้อนถึงความจำเป็นในการปรับตัว และการเปลี่ยนแปลงเพื่อการดำรงอยู่อย่างมีคุณค่า และมิติด้านการเมืองที่สะท้อนถึงบทบาทหน้าที่ของวัฒนธรรมทางอำนาจ ในการทำหน้าที่สมานรัฐกับสังคมให้เกิดสังคมประชาธรรม นำสังคมไปสู่เป้าหมายที่พึงปรารถนา กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือเป็นระบบที่มีชีวิต และเป็นชีวิตที่มีทางเลือกในการที่จะอยู่หรือจะเป็นไปในทิศทางที่พึงปรารถนา ทั้งของแต่ละภาคส่วนและทุกภาคส่วนในองค์รวมได้ด้วย ซึ่งเป็นระบบสังคมที่เอื้อต่อการสร้างตัวเอง (self constructive society) มากกว่าเป็นระบบสังคมที่เอื้อต่อการทำลายตัวเอง (self destructive society)

3 ระบบสังคมในกระแสโลกาวัตริ ระบบสังคมในกระแสโลกาวัตริ เป็นระบบสังคมที่หมุนอยู่บนแกนทั้ง 4 คือ (1) เปิด (2) เปลี่ยน (3) ปลุก และ (4) ปรับ ซึ่งไม่ใช่ระบบที่อิงอยู่กับแกนหนึ่งแกนใดด้านเดียว แต่ต้องหมุนไปพร้อมกันทั้ง 4 องค์ประกอบ เป็นอนุกรมของความสัมพันธ์ กล่าวคือ ระบบสังคมในกระแสโลกาวัตริ เป็นระบบสังคมเปิดเพื่อรับแลกเปลี่ยนและเกี่ยวโยงกันกับกระแสรอบด้าน เป็นระบบสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างทั่วด้านทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ กระบวนทัศน์ กระบวนท่า ความคิด การรับรู้ ความรู้ และวัฒนธรรม เป็นระบบสังคมที่มีความตื่นตัวในทุกภาคส่วน ตื่นขึ้นจากภาวะภวังค์ของความล้าหลัง และเป็นระบบสังคมที่มีการปรับเข้าสู่สถานะใหม่ ดุลยภาพใหม่ โดยที่ทุกฝ่ายเชื่อมโยงความร่วมมือกันได้ทุกมิติ ในรูปของเอกภาพของการกระจายบนความแตกต่างหลากหลาย เป็นความร่วมมือเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างอยู่ได้และอยู่ดีของมวลสรรพชีวิตและสรรพสิ่งที่ไม่จำกัดอยู่แต่มนุษย์ชน หรือ พลเมืองในอาณาเขตทางการปกครองเท่านั้น

ระบบสังคมในกระแสโลกาวัตริ จึงเป็นระบบสังคมของการอยู่ได้และอยู่ดีร่วมกันของสรรพชีวิตและสรรพสิ่งทั้งมวลที่ตั้งอยู่บนความหลากหลาย (diversify) ซับซ้อน (complexity) มีความเกี่ยวพันพึ่งพาต่อกันไปหมด (interdependence) และมีลักษณะเป็นเครือข่าย (network)

ระบบสังคมในกระแสโลกาวัตริตามนัยของแนวคิดดังกล่าว จึงสามารถจำแนกออกเป็นได้ 3 ด้านด้วยกันคือ (1) นัยด้านเป้าหมาย เป็นระบบสังคมที่เอื้อต่อการอยู่ได้และอยู่ดีร่วมกัน (2) นัยด้านขอบเขตอาณาบริเวณ เป็นระบบสังคมที่ไร้พรมแดนของเขตปกครอง และครอบคลุมสรรพชีวิตและสรรพสิ่งทั้งมวล และ (3)

นัยด้านเงื่อนไขความสัมพันธ์ เป็นระบบสังคมที่ร่วมมือกันในหลายมิติ และมีความเกี่ยวพันพึ่งพาต่อกันอย่างทั่วถึงกันหมด

นัยด้านเป้าหมายของระบบสังคม ที่เอื้อต่อการอยู่ได้และอยู่ดีร่วมกันนั้น เป็นนัยของการยอมรับความแตกต่างหลากหลายที่เป็นภาวะธรรมชาติของสังคม ว่าสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้ในสภาพที่แตกต่าง แต่ความแตกต่างนั้นเป็นมวลสารของพลังสร้างสรรค์ ที่เกื้อหนุนต่อการผลักดันให้เปลี่ยนแปลงไปสู่การอยู่ดีได้ด้วย ซึ่งการที่ความแตกต่างหลากหลาย จะแปรสภาพเป็นมวลสารของพลังเกื้อหนุนการเปลี่ยนแปลงไปสู่การอยู่ดีได้นั้น จะต้องเป็นความแตกต่างที่ก่อให้เกิดความหลากหลาย (diversify) และเกี่ยวพันพึ่งพาต่อกันโดยทั่วถึง ซึ่งเป็นความแตกต่างที่ก่อให้เกิดเอกภาพแทนความแตกแยกขัดแย้ง ซึ่งจะอำนวยผลบั้นปลายให้ระบบสังคมเปิดกว้างขึ้น ได้กระจายการเปลี่ยนแปลงที่ทั่วถึงและทั่วด้าน มีความตื่นตัวทั่วไป ก่อพลังความร่วมมือกันมากขึ้น นำไปสู่การปรับสภาพใหม่ที่แม้ความแตกต่างจะยังคงดำรงอยู่ แต่ทุกฝ่ายก็ยังอยู่ได้และมีโอกาสอยู่ดีมากขึ้นโดยที่ไม่ต้องขัดแย้งเอาเปรียบหรือต้องต่อสู้กัน

นัยด้านขอบเขตของอาณาบริเวณ ที่ไร้เขตแดนแห่งอำนาจการปกครองของรัฐประชาชาติ และการครอบคลุมถึงสรรพชีวิตและสรรพสิ่งทั้งมวลนั้น เป็นนัยของการยอมรับศักยภาพของการมีส่วนร่วม และคุณประโยชน์ของการพึ่งพาต่อกันระหว่างมนุษย์ชน สิ่งมีชีวิตอื่นและสรรพสิ่งอื่น ซึ่งเป็นการสยบยอมต่อเงื่อนไขของพลังอำนาจศักยภาพภายในตัวของมนุษย์และชุมชน เหนือกว่าการสยบยอมต่ออำนาจรัฐประชาชาติ และเป็นการสยบยอมที่เอื้อต่อการส่งเสริมศักยภาพของมนุษย์เอง ในการที่จะจัดการกับปัญหาและความต้องการที่เน้นสนองตอบต่อคุณค่าของความเป็นมนุษย์เอง มากกว่าการมุ่งเน้นตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการโดยนัยที่เป็นคุณค่าของรัฐประชาชาติ ซึ่งเป็นปัญหาและความต้องการเทียม ที่ต้องรักษาความต่อเนื่องของการต่อสู้ขัดแย้งของมนุษย์ระหว่างพรมแดนอยู่ตลอดไป โดยที่ไม่มีโอกาสบรรลุถึงศักยภาพในการสนองตอบต่อปัญหาและความต้องการที่เป็นคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ชนได้ หากแต่จะนำไปสู่เงื่อนไขของการทำลายล้างศักยภาพของมนุษย์ที่อยู่ระหว่างเขตพรมแดนของรัฐประชาชาติ ประกอบกับการเปิดกว้างของสังคม อันเนื่องมาจากอำนาจทะลุทะลวงของเทคโนโลยีด้านการสื่อสารโทรคมนาคมและสารสนเทศนั้น เป็นสังคมเปิดที่มนุษย์ชนสามารถสื่อสารกันแบบไร้พรมแดน ซึ่งโลกที่แท้จริงของมนุษย์ในยุคสมัยใหม่นั้น เป็นโลกของสื่อไม่ใช่โลกของเขตแดนการปกครอง ดังนั้น ศักยภาพของมนุษย์จึงไม่ถูกจำกัดอยู่ในกรอบของเขตแดนอีกต่อไปแล้ว ปัจจุบันในการสร้างเสริมศักยภาพของมนุษย์ จึงเปลี่ยนไปเป็นปัจจัยด้านการสื่อสารทางความคิด และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม มากกว่าปัจจัยด้านอำนาจทางการเมืองการปกครอง มนุษย์จึงสัมพันธ์กันได้โดยทั่วไป และทั่วถึงกว้างไกลในมิติที่หลากหลาย เกินกว่าที่จะจำกัดอยู่แต่ในมิติของอำนาจรัฐเท่านั้น มนุษย์จึงเท่าเทียมกันได้แม้อยู่ในพรมแดนของอำนาจการปกครองที่แตกต่างกัน มนุษย์จึงสามารถบรรลุถึงศักยภาพได้ และร่วมมือกันได้ การมีส่วนร่วมระหว่างมวลมนุษย์ชน จึงมีความหมายและมีความสำคัญต่อมนุษย์เองมากขึ้น แทนที่จะมีความหมายต่ออาณาบริเวณของเขตแดนที่จำกัดเท่านั้น ในส่วนที่อาณาบริเวณของระบบสังคมขยายครอบคลุมถึงสรรพชีวิตและสรรพสิ่งทั้งมวลนั้น เป็นนัยของการกระจายตัวของพลังพหุอำนาจซึ่งกันที่ทั่วถึงกัน ซึ่งเป็นมิติของการกระจายตัวเชิงถ้อยทีถ้อยอาศัย เอื้อเพื่อเมื่อแผ่ซึ่งกัน เป็นการยอมรับการพึ่งพา แต่เป็นการพึ่งพาที่ไม่จำกัดอยู่แต่เฉพาะมนุษย์ชนเท่านั้น ส่งผลให้มนุษย์ได้สัมพันธ์กับมิติอื่นที่นอกเหนือไปจากกรอบการสัมพันธ์ที่คับแคบเฉพาะเหตุผลและความต้องการของมนุษย์เอง ทำให้มนุษย์มีความใฝ่ฝันและจินตนาการที่ซับซ้อน อันเป็นผลเกิดจากการได้แลกเปลี่ยนการสัมพันธ์และเรียนรู้กับสรรพสิ่งที่หลากหลายรอบตัว ส่งเสริมคุณค่าของมนุษย์ในเชิงของการสืบสานสายใยชีวิต (life) และชีวา (civilize) ให้ดำรงไว้โดยไม่มีการขาดสายสิ้นสุดของเผ่าพันธุ์มนุษย์ ซึ่งนัยของการดำรงเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ดังกล่าว จึงไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะการมีชีวิตรอด

เท่านั้นแต่ได้รวมถึงการสร้างสม และสืบสานวัฒนธรรมและอารยธรรมใหม่ ๆ ที่สามารถสนองตอบต่อคุณค่าของความเป็นมนุษย์ได้อย่างซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้นตามไปได้ด้วย

นัยด้านเงื่อนไขความสัมพันธ์ที่ร่วมมือกันในหลายมิตินั้น เป็นนัยของการการเพิ่มสมรรถนะของมนุษย์ในการที่จะขยายขีดความสามารถของการปรับตัวให้สังคมมนุษย์ดำรงอยู่ได้ โดยที่สามารถเอาชนะเหนือข้อจำกัดต่าง ๆ ที่เป็นภัยคุกคาม ทั้งต่อการอยู่ได้และการอยู่ดีของมนุษย์ในสังคม ซึ่งเป็นนัยที่เอื้อต่อการร่วมมือกันระหว่างมวลมนุษย์ที่มีเหตุผลความต้องการ เป้าหมาย สถานภาพ และอำนาจที่แตกต่างกันได้ ส่งผลขับพลายให้มีมิติของการพึ่งพาอาศัยและการร่วมมือระหว่างมนุษย์นั้นสานต่อกันได้เป็นเครือข่าย อันเป็นหลักประกันของการรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงที่ยั่งยืนในการปรับตัวทางสังคม โอกาส ศักยภาพ และสมรรถนะของมนุษย์ในสังคมจึงได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง มนุษย์สามารถเลือกและแสวงหาคุณค่าในเป้าหมายใหม่ ๆ ได้ในหลายทางเลือกมากขึ้น

โดยที่ระบบสังคมในกระแสโลกาภิวัตน์ เป็นระบบสังคมในกระแสของระบบโลก ซึ่งมีผลสะท้อนที่กว้างไกล มีความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ส่งผลกระทบบอร์ดาน การปรับตัวเป็นสิ่งจำเป็น ความฉับไวรวดเร็วในการเรียนรู้ ความเข้าใจและการจัดการเป็นเงื่อนไขของการอยู่รอดของสังคม ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า ความคิดของชยอนันต์ในส่วนนี้ ค่อนข้างมีนัยที่เป็นปฏิริยาโต้ตอบกับกระแสของระบบโลกดังกล่าวด้วย คือ มีลักษณะที่ก้าวกระโดด เร่งรัด มองไกล และมุ่งเปลี่ยนแปลง เช่น การเปลี่ยนแปลงทางกระบวนการทัศน์ การออกแบบระบบเศรษฐกิจและการเมืองใหม่ การกำหนดกระบวนการบริหารพัฒนาแนวใหม่ การตื่นตัวทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา การปรับระบบวิธีคิด การแสวงหาความรู้และการเรียนรู้ใหม่ ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีท่วงท่าไปในทำนองเดียวกันกับมาร์กซ์และเฮเกลแต่โดยวิธีคิด เนื้อหาสาระ สุดสายปลายทางของความคิดและผลสะท้อนมีความแตกต่างกันคนละด้าน เนื่องจากคิดในบริบทของสังคมต่างยุค ต่างระบบคิด ดังนั้น แม้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับระบบสังคมของชยอนันต์จะมุ่งเป้าไปที่การเปลี่ยนแปลงในอันปลายก็ตาม แต่กระบวนการเป็น moderate ทั้ง methodology และ ideology นับตั้งแต่การชี้ปัญหา การเปลี่ยนแปลง และเป้าหมายสังคม ปัญหาของระบบสังคมในกระแสโลกาภิวัตน์ตามแนวคิดของชยอนันต์ จึงเป็นปัญหาของการขาดกรอบความคิดใหม่ ในการเรียนรู้และการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาวะธรรมชา ดิและความเป็นจริงของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างถ่องแท้ และการขาดสติปัญญา ความรู้และความคิดใหม่ ๆ ที่จะนำไปใช้ในการจัดระบบระเบียบเพื่อออกแบบระบบสังคม-การเมือง ที่เหมาะสมกับสภาพความเปลี่ยนแปลงของเป้าหมายความต้องการ และค่านิยมใหม่ ๆ ของมนุษย์ในสังคม การขาดการจัดกรอบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ได้ดุลยภาพ และการกำหนดรูปแบบในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่มีความแตกต่างกัน ให้สามารถร่วมมือส่งเสริมศักยภาพ และเอื้อประโยชน์ระหว่างกันได้ รวมทั้งการคิดหาวิธีที่จะกำกับควบคุมให้การเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้นดำเนินไปได้ด้วยสันติวิธี ซึ่งเป็นไปตามครรลองของสติและปัญญาสำหรับสร้างกรอบความคิดในการทำความเข้าใจที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นเรื่องของการรู้เท่าทัน สามารถคิดค้นออกแบบสร้างทางเลือกที่เหมาะสม สร้างกระบวนการที่สอดคล้องกับศักยภาพของภาวะสังคมนั้น ๆ เอง และดำเนินไปในทิศทางของเป้าหมายที่กำหนดร่วมกันภายใต้ความร่วมมือการมีส่วนร่วม การปรับและการแก้ที่ไม่จำนนกับปัญหาที่เกิดจากความอับจนทางปัญญา และไม่ต้องใช้กำลัง ซึ่งแตกต่างจากแนววิภาษวิธีทางประวัติศาสตร์ และวิภาษวิธีทางวัตถุของเฮเกลและมาร์กซ์ ที่มุ่งชี้ปัญหาสังคมว่าเป็นปัญหาของความแตกต่าง สังคมเปลี่ยนแปลงได้ด้วยการขัดแย้งต่อสู้ และการเปลี่ยนแปลงนำไปสู่สังคมใหม่ ที่มนุษย์โดดเดี่ยวหลุดพ้นและแปลกแยกออกจากเงื่อนไขทางสังคม ละทิ้งภาระในการสืบสานวัฒนธรรมและอารยธรรมใหม่ ๆ ของเผ่าพันธุ์มนุษย์ ซึ่งเป็นสังคมมนุษย์ที่มีแต่ชีวิต ไม่มีชีวิตส่วนแนวคิดของชยอนันต์นั้น เน้นการแปรความแตกต่างให้เป็นพลังของเอกภาพ บนความหลากหลายที่เกื้อหนุนกัน แปรการต่อสู้ขัดแย้งระหว่างชนชั้นเป็นความร่วมมือในมิติที่ซับซ้อน มีส่วนร่วมที่ทั่วถึงเท่าเทียม และ

ส่งเสริมศักยภาพแก่กัน แปรการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปในทิศทางดีชว เป็นการแม่กระจายของการบรรลุถึง เป้าหมาย คุณค่าของมนุษย์ที่แท้จริงได้อย่างหลากหลาย และนำมนุษย์เข้าสู่สังคมที่แวดล้อมด้วยสรรพสิ่งและ สรรพชีวิตทั้งมวล ทั่วพากัน เกื้อกูลให้เกิดสมรรถนะในการเอาชนะอุปสรรค และสรรสร้างมิติใหม่ ๆ ของการ สืบสานวัฒนธรรมและอารยธรรมของเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่ซับซ้อนยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นสังคมมนุษย์ที่มีทั้งชีวิตและชีวา ซึ่งเป็นแนวคิดที่กลับกันคนละด้านกับนักคิดตะวันตกทั้งสองสำนัก โดยที่ทั้งสองต่างก็เป็นนักปฏิบัติทางการ เมือง ขณะที่ชยอนันต์นั้นเป็นนักปฏิบัติทางความคิดด้านสังคม-การเมือง

บทที่ 6

สังคมไทยในกระบวนทัศน์ใหม่ : ประชา - สังคม - รัฐ - โลก

ในส่วนนี้เน้นศึกษาถึงรูปธรรมของกระบวนทัศน์ใหม่ ที่มุ่งรังสรรค์ให้เกิดสังคมภาวะพึ่งปรารถนา ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ โดยประมวลวิเคราะห์จากกระสวนความคิด

1. **ทิศทางใหม่ของระบบสังคมไทย** เป็นระบบของสังคมในกระแสโลกาภิวัตน์ ที่หน่วยของระบบสังคมมีอาณาบริเวณคาบเกี่ยว ทั้งการขยายกว้างออก และแยกย่อยลงแคบกว่าความเป็นรัฐประชาชาติ มีมิติของเครือข่ายสัมพันธ์ที่ซับซ้อนกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการผลิต แต่ครอบคลุมถึงความสัมพันธ์ในมิติทางความคิด ความรู้ วัฒนธรรมและอารยธรรมด้วย ขอบเขตของการมีส่วนร่วม ครอบคลุมถึงสรรพชีวิตและสรรพสิ่งไม่จำกัดเฉพาะมนุษย์และกลุ่มชนบางกลุ่ม มีการกระจายตัวของการพึ่งพาและร่วมมือกันในทุกระดับพลัง จากระบบเศรษฐกิจและการพัฒนาทางเทคโนโลยี โดยเฉพาะด้านการสื่อสารโทรคมนาคม เป็นพลังอำนาจใหม่เข้าทดแทนอำนาจในเขตปกครอง

ระบบสังคมไทยในทิศทางใหม่ จึงเป็นสังคมแห่งองค์รวมระหว่างประชา สังคม รัฐ และโลกร่วมกัน ประชา เป็นองค์ประกอบของพลังศักยภาพ รัฐเป็นองค์ประกอบของการส่งเสริมศักยภาพ สังคม เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมและอารยธรรม และโลกเป็นองค์ประกอบของอาณาบริเวณในการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรม และอารยธรรมระหว่างชน-ชาติ และรัฐ-สังคม ดังนั้นองค์ประกอบที่เป็นสาระสำคัญของระบบสังคม ก็คือในส่วนของประชากับสังคม ซึ่งเป็นส่วนขององค์ประกอบที่มีการยึดโยงกันระหว่างพลังศักยภาพของมนุษย์ กับผลพวงทางวัฒนธรรมและอารยธรรม ที่สร้างขึ้นมาจากพลังศักยภาพในหมู่มนุษย์ ส่วนรัฐกับโลกนั้น เป็นเพียงส่วนประกอบที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริมศักยภาพ และเอื้อให้เกิดการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมและอารยธรรมระหว่างกันของมนุษย์

ทิศทางใหม่ของระบบสังคมไทยในกระแสโลกาภิวัตน์ จึงเป็นสังคมที่ประชาสังคมเป็นส่วนนำในการกำหนดการพัฒนา รักษา และสืบทอดพลังศักยภาพของคนในสังคม รัฐเป็นส่วนส่งเสริม และโลกเป็นส่วนที่เอื้อในการขยายเครือข่ายการปะทะสังสรรค์ของคนต่างรัฐต่างสังคม ซึ่งการที่สังคมไทยจะเป็นสังคมที่ประชาสังคมเป็นส่วนนำ รัฐเป็นส่วนส่งเสริม และโลกเป็นส่วนเอื้อให้คนในสังคมบรรลุถึงศักยภาพสูงสุดและดำรงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ได้ สังคมไทยจะต้องเป็นสังคมเปิด รัฐต้องเป็นรัฐที่อ่อนตัว ไม่เป็นอุปสรรคต่อการสร้างประชาสังคม และต่อการสร้างเครือข่ายสัมพันธ์ในการปะทะสังสรรค์กับโลกภายนอกทั่วไปได้อย่างทั่วถึง และประชาชนมีอิสระเป็นนายของตัวเอง มีความคิดริเริ่มและสามารถผลักดันศักยภาพของตนเอง พร้อมกับได้รับการส่งเสริมจากรัฐและระบบโลก โดยการพัฒนาสมรรถนะและสร้างสภาวะที่เอื้ออำนวยด้วย

ระบบสังคมไทยในกระแสโลกาภิวัตน์ในทิศทางใหม่ของประชาสังคม จึงเป็นสังคมเปิดที่มุ่งจุดเน้นไปที่การสร้างประชาสังคม มากกว่าการสร้างความแข็งแกร่งของรัฐ สังคมในทิศทางใหม่จึงเอื้อให้คนบรรลุถึงศักยภาพสูงสุดได้เหนือข้อจำกัดของรัฐ ประเทศ ชาติ และโลก กล่าวคือ ประชาสังคมเป็นสังคมที่ประชาชนในสังคมปลอดจากการครอบงำของอำนาจรัฐ ที่เข้มงวดจากกลุ่มองค์กรทางอำนาจกลุ่มเดียว ปลอดจากการบังคับควบคุมของกฎหมายที่เข้มงวดแบบนโยบายเดียว ปลอดจากการกีดกันทางเผ่าพันธุ์และชาติพันธุ์เพียงบางชนบางเผ่า และปลอดจากการจองจำอยู่ในเส้นแบ่งแยกย่อยของระบบโลก ที่ครอบงำโดยบางรัฐหรือรัฐบาล

ประชาสังคมไทย จึงเป็นสังคมที่มีสติช่วยดำรงสันติไม่ให้ขัดแย้งแตกแยก สามารถรักษาวินัยธรรม สร้างและสืบสานอารยธรรมได้ เป็นสังคมที่มีศีลช่วยดำรงธรรมให้สังคมมีชื่อ-แป เป็นสังคมที่มีธรรมช่วย ดำรงความอยู่เย็น-เป็นสุข เป็นธรรม-เป็นไท และเป็นสังคมที่มีพลังภายในตัวเอง โดยเน้นพลังที่มาจาก ประชาชนหรือคนส่วนใหญ่ในสังคม ไม่ใช่กลุ่มคนในองค์กรอำนาจรัฐทั้งหมด ไม่ใช่มาตรการทางกฎหมาย นโยบายและระบบบริหาร-การจัดการเดียว ไม่จำกัดกรอบอยู่ในเฉพาะภูมิภาค ท้องถิ่น เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ และไม่ถูกล้อมกรอบด้วยระบบย่อยที่ครอบงำโลกแต่แผ่กระจายทั่วไปทั้งระบบโลก ประชาสังคมไทยเป็นสังคม ของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน ที่พลังศักยภาพของประชาชนได้รับรับการส่งเสริม โดยการ

พัฒนาสมรรถนะของประชาชน ให้ประชาชนมีความสามารถในการดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพ และอย่างยั่งยืน รวมทั้งการเสริมสร้างเงื่อนไขทางโอกาส และการให้หลักประกันที่ประชาชนสามารถดำรงรักษาศักยภาพในการบรรลุเป้าหมายนั้นได้อย่างยั่งยืน และสืบทอดชั่วลูกหลานได้ด้วย

2. ปัจจัยเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประกอบด้วยกลุ่มปัจจัยและตัวแปรกำหนดหลายประการคือ ปัจจัยด้านการเปลี่ยนแปลงของอายุขัย ได้แก่ อายุขัยทางกาลเวลา อายุขัยทางชีวภาพ และอายุขัยทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยรากฐานที่ก่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่วิวัฒนาการของการเคลื่อนย้ายตัวของสรรพสิ่ง เข้าสู่สภาวะของความสลับซับซ้อน (complexity) สภาวะของความหลากหลาย (diversity) และสภาวะของความสัมพันธ์ทางโครงสร้างและกระบวนการในการเกี่ยวพันอาศัยซึ่งกัน (interdependence)

การเปลี่ยนแปลงในปัจจัยรากฐานดังกล่าว ส่งผลให้ตัวแปรอื่น ได้แก่ แนวคิด วิธีคิด กระบวนการอยู่ร่วมกันทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพ การรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน สังคม วิถีความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับอำนาจการปกครอง และระหว่างชุมชนหรือสังคมหลาย ๆ สังคม ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นตัวแปรด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

การเปลี่ยนแปลงที่ส□

พลังจากระดับภายนอก ระดับภายใน ได้แก่ พลังของรัฐประชาชาติซึ่งระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยโดยตัวแทน มีบทบาทนำในการจัดระบบระเบียบ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ส่งเสริมให้รัฐประชาชาติซึ่งเป็นพลังที่ล้าหลังกลายเป็นศูนย์กลางของชีวิตสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง ส่วนระดับภายนอกได้แก่ การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจโลก และกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้ลักษณะของทุน ระบบการผลิต การพัฒนาวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และระบบการสื่อสารโทรคมนาคม เปลี่ยนไปในทางที่ก้าวหน้าขึ้น

การเปลี่ยนแปลงจากพลังทั้ง 2 มีลักษณะเหนียวรั้งติดกันอยู่ เนื่องจากรัฐประชาชาติเป็นพลังในส่วนที่ล้าหลัง ส่วนพลังจากระบบเศรษฐกิจโลกและกระแสโลกาภิวัตน์ เป็นพลังส่วนที่ก้าวหน้ากว่า และครอบคลุมอาณาบริเวณทั่วทั้งโลก ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จึงเป็นการต่อสู้แข่งขันกันระหว่างพลังทั้งสองดังกล่าว โดยที่รัฐประชาชาติซึ่งครอบงำทั้งสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมอยู่นั้น มีความพยายามที่จะฉีกกำลังที่เข้มแข็งยิ่งขึ้น เพื่อครอบงำสังคมไทย โดยเฉพาะการควบคุมกลไกอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง ทั้งในส่วนของรายได้มา การใช้ การรักษา และสืบทอดอำนาจ เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเคลื่อนไหวทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ที่ชีวิตประจำวันของกลุ่มชนนั้น นับวันมีความหลากหลายซับซ้อนมากขึ้นตามภาวะการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยอายุขัยของสังคมและโลก รัฐประชาชาติจึงเป็นป้อมปราการใหญ่ในการสกัดกั้นและกันชนกำลังร่วมของชุมชน คนและสังคมมากขึ้นเป็นลำดับ จึงกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของพลังหลักภายในสังคม คือรัฐประชาชาตินั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงในเงื่อนไขที่ตรงกันข้ามกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของพลังภายนอก และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ขัดกับการเปลี่ยนแปลงในด้านตัวแปรย่อยอื่น ๆ ของคนในสังคมด้วย

การเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้นต่อไปในสังคมไทย ก็คือการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่คนชุมชนและสังคมลด ข้าม ด้าน และหักด่านปราการรัฐประชาชาติ ออกไปเชื่อมโยงกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของพลังจากภายนอกมากขึ้น ขณะที่พลังรัฐประชาชาติเองก็พยายามฟื้นแรงต้านดังกล่าวด้วย การปะทะกันระหว่างพลังทั้ง 2 กระแสดังกล่าว จะก่อให้เกิดพลังที่ 3 เกิดขึ้น คือ พลังประชาชนและสื่อสารมวลชนที่ก่อตัวขึ้นมาจากประสบการณ์และผลพลอยได้ของแรงปะทะจากภายนอก ผสมกับแรงหนุนของสังคมภายใน กดดันให้รัฐประชาชาติ

คล้ายตัว ลดความซิงตึงลง ส่งผลในระยะยาวให้ประชาสังคมเติบโตกลับขึ้นมาแทนที่รัฐประชาชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมจะเคลื่อนไปสู่การจัดระเบียบใหม่ในกรอบของสังคมร่วมรัฐมากขึ้น

ระบบเศรษฐกิจโลกและกระแสโลกาภิวัตน์ จึงเป็นพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่ครอบคลุมทั่วไป ทั้งกระแสโลกซึ่งสอดคล้องประสานกันไปกับกระแสโลกาภิวัตน์ การตื่นตัวทางวัฒนธรรม การพัฒนาวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งประดิษฐ์คิดสรรค์ ทำให้พลังจากระบบเศรษฐกิจอยู่เหนือกว่าพลังของรัฐประชาชาติ ซึ่งเป็นมิติทางการเมืองและล้าหลังกว่า เป็นผลให้กลไกสถาบันดั้งเดิมของระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทน ซึ่งมีความซิงตึง เน้นเอกภาพและเสถียรภาพ เช่นพรรคการเมือง สภาผู้แทนราษฎร ต้องเผชิญกับปัญหาที่ไม่สามารถสนองตอบต่อความเดือดร้อน และผลประโยชน์อันหลากหลายของสังคม ซึ่งแต่ละส่วนต่างเผชิญกับสถานการณ์ที่แตกต่างกัน ส่วนย่อยของสังคมต่างเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจโลกในทุกระดับชาติ ภูมิภาค ระดับโลกด้านการเงิน สินเชื่อและการลงทุน และระดับข้ามชาติ ในสัดส่วนมากน้อยต่าง ๆ กันไป รัฐจึงไม่สามารถมีนโยบายเดียวรวม ๆ กันไป โดยไม่แบ่งย่อยออกไปให้สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะเจาะจงของแต่ละส่วนของสังคมได้

ระบบเศรษฐกิจโลก การตื่นตัวทางวัฒนธรรมใหม่ กระแสโลกาภิวัตน์ การลดลงของปัญหาความแตกแยกทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างเชื้อชาติ และการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การสื่อสารและโทรคมนาคม จึงเป็นตัวเร่งที่สำคัญต่อการที่สังคมไทยเปลี่ยนไปเป็นสังคมเปิดทางการเมืองมากขึ้น แม้ว่ากลุ่มอำนาจทางการเมืองที่เป็นกลุ่มชนชั้นนำในระบบการเลือกตั้ง จะสามารถควบคุมกลไกอำนาจ และรักษาการสืบทอดอำนาจทางการเมืองตามกระบวนการทางการเมืองแบบดั้งเดิมไว้ได้ แต่จะไม่สามารถต้านพลังของการสื่อสาร ซึ่งเป็นพลังที่ทรงประสิทธิภาพสูงในการที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ ซึ่งเป็นความจำเป็นที่จะต้องเริ่มขบคิด ทบทวน และแสวงหารูปแบบและกระบวนการทางการเมือง การปกครองเสียใหม่ เพราะระบบและระบอบการเมืองมีบทบาทสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ในรูปของรัฐประชาชาติระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทน การออกแบบระบบการเมืองใหม่จึงถือเป็นความจำเป็นที่มีลำดับความสำคัญเร่งด่วน ที่จะต้องเร่งรัดดำเนินการ ทั้งในส่วนของโครงสร้างอำนาจ ที่ระบบตัวแทนกลายเป็นเครื่องมือของกลุ่มผู้นำใช้ในการหล่อหลอมอำนาจและรักษาอำนาจไว้ ในส่วนของสถาบันและกระบวนการทางการเมือง ควรเปิดโอกาสให้ทุกส่วนของสังคม รวมทั้งเสียงข้างน้อยได้มีสิทธิมีส่วนในการปกครองด้วย ในส่วนของระบบการเมืองที่ควรมีสมรรถนะในการสนองตอบได้หลายเป้าหมาย หลายนโยบายและวิธีการ และในส่วนของวัฒนธรรมทางการเมืองใช้อำนาจ ที่กลุ่มผู้กุมอำนาจรัฐและอำนาจการเมืองควรจะต้องรับผิดชอบ ทั้งต่อการใช้อำนาจ การใช้อำนาจ การรักษาและการสืบทอดอำนาจ

3. กระบวนการในการเปลี่ยนแปลง กระบวนการในการเปลี่ยนทางสังคม-การเมืองของไทย เป็นกระบวนการที่ผสมผสานระหว่างปัจจัยทั้ง 3 ประการ ได้แก่ แนวคิดมัชฌิมีวิธี แนวทางการออกแบบใหม่ และแนวปฏิบัติของวิถีประชา ซึ่งการประสานกันระหว่างปัจจัยทั้งสามจะก่อให้เกิดพลังอย่างไพศาลในการขับเคลื่อนสังคม-การเมืองไทย ให้ก้าวไปในทิศทางที่สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงและเป้าหมายภาวะสังคม-การเมืองที่พึงปรารถนา ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยทั้งสาม นอกจากมีพลังอยู่ในตัวของมันเองในฐานะที่เป็นแนวคิด แนวทาง และแนวปฏิบัติที่อิงอยู่กับรากฐานของบริบททางวัฒนธรรม ปัญหา และความต้องการของสังคม-การเมืองไทย แล้ว ปัจจัยทั้งสามยังมีส่วนเสริมและเป็นอุปกรณ์ซึ่งกันเองอีกด้วย

แนวคิดมัชฌิมีวิธี เป็นแนวคิดที่มีต้นเค้าจากรากฐานทางวัฒนธรรมเชิงพุทธที่เน้นความเป็นสายกลาง ไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแบบซูดรากอนโคน รุนแรงแตกหัก อยู่ระหว่างกลาง กึ่งอนุรักษ กึ่งก้าวหน้า

กึ่งอุดมคติ กึ่งปฏิบัติ ซึ่งเป็นวิถีที่สอดคล้องกับรากฐานของแนวคิดดั้งเดิมของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทย จึงทำให้แนวคิดนี้มีพลังที่หนักแน่นมากขึ้น เนื่องจากนำไปต่อเข้ากับวัฒนธรรมต้นทุนของสังคม ซึ่งมีแนวคิดเชิงพุทธเป็นวัฒนธรรมแม่อยู่แล้วได้อย่างสนิท จึงเอื้อต่อการเปิดรับทั้งวิธีคิด และวิธีการในการเข้ามีส่วนร่วม และการพึ่งพาอาศัยต่อกันระหว่างส่วนต่าง ๆ ในทุกภาคส่วนของสังคมอย่างกว้างขวาง และมีความซับซ้อนหลากหลายได้ เกิดการแบ่งปันระบบอำนาจที่กระจายตัว ไม่กระจุกเป็นขั้วอำนาจ แนวคิดมัชฌิมวิถีจึงมีพลังในการประยุกต์ ยืดหยุ่นและปรับสภาพได้สูง มีพลังอำนาจในการแปลงให้ภาวะพึงปรารถนาได้รับการนำไปปฏิบัติให้บังเกิดผลเป็นจริงได้

แนวทางการออกแบบใหม่ เป็นการออกแบบให้รับกับแรงกดดันของสภาพความเปลี่ยนแปลง ปัญหา และความต้องการในเป้าหมายใหม่ ๆ ของสังคม โดยอาศัยแนวคิดมัชฌิมวิถีเป็นแม่บทอ้างอิงในการสร้างแบบใหม่ เช่น การอิงกับความเข้าใจเกี่ยวกับกฎธรรมชาติของความเปลี่ยนแปลง การออกแบบระบบการเมือง ให้สามารถแยกแยะจัดการกับลักษณะของเศรษฐกิจแต่ละระบบ และการจัดการกับผลกระทบที่เกิดขึ้นกับกลุ่มชนที่ต้องมีการแยกแยะ ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นระบบการเมือง-การปกครองแบบจุลโลกบาล การออกแบบรูปลักษณ์ของสถาบันและกระบวนการทางการเมือง ที่สามารถรองรับเสียงข้างน้อยให้หลากหลายได้ ทั้งทางตรงและทางอ้อม จัดสรรทรัพยากรและงบประมาณโดยยึดความสัมพันธ์ของคนกับพื้นที่ การแยกอำนาจ-หน้าที่ระหว่างคณะผู้บริหารประเทศกับฝ่ายนิติบัญญัติรูปแบบใหม่ การเปลี่ยนระบบการเลือกตั้งให้สามารถรองรับการเป็นตัวแทนที่หลากหลายได้ ยกเลิกการกำหนดให้พรรคการเมืองส่งผู้สมัครตามสัดส่วนของจำนวนผู้แทนทั้งหมด ยกเลิกเงื่อนไขที่สงวนบทบาทการเสนอกฎหมายได้เฉพาะกลุ่ม ส.ส. เพื่อเปิดโอกาสให้ ส.ส. คนเดียวที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรประชาชนมีสิทธิดังกล่าวด้วย การเปิดเวทีนอกสภารูปแบบต่าง ๆ ให้มากขึ้น เลิกการแบ่งซอยหมู่บ้านตามจำนวนประชากรโดยใช้ความเป็นเมือง-ชนบท เพื่อกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพื้นที่ตามลักษณะทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจแทนอำนาจปกครอง การมีนโยบายส่งเสริมความหลากหลายทางวัฒนธรรม การเปิดเสรีทางสื่อมวลชน การจัดวางน้ำหนักบทบาทของรัฐให้เหมาะสมกับกลุ่มชน การจัดความสัมพันธ์แบบสัดส่วนมากน้อย ระหว่างกิจกรรมรัฐกับพื้นที่ องค์กร และงบประมาณ เป็นต้น

แนวปฏิบัติของวิถีประชา เป็นแนวปฏิบัติในกระบวนการพัฒนาคนในสังคม โดยเน้นที่บทบาทความสำคัญของประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้มีช่องทางอำนาจในการแสวงหาโอกาส และได้ใช้ศักยภาพเพื่อบรรลุถึงเป้าหมายของตนเองให้มากที่สุด และเป็นแนวทางปฏิบัติที่มุ่งพัฒนาคนในสังคมได้อย่างยั่งยืน การสร้างแนวปฏิบัติของวิถีประชาให้เกิดขึ้นได้ในสังคมไทย จะต้องให้พลังอำนาจแก่ประชาชน และการเสริมสร้างสภาวะที่เอื้ออำนวย โดยการพัฒนาสมรรถนะของประชาชน ให้ประชาชนตัดสินใจเอง และหรือมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การยกเอาความสมบูรณ์พูนสุขของประชาชนเป็นเป้าหมาย การสร้างหลักประกันการเข้าถึงโอกาส บริการ ทรัพยากร สิทธิ ทรัพยากร ตลาด การสร้างหลักประกันของการปกครองที่มีประชาธิปไตย และประชาชนเป็นศูนย์กลาง ยึดหลักนิติธรรม - สิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตย และการเป็นหุ้นส่วนใหญ่ของประชาสังคม การสร้างหลักประกันระเบียบทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่มีความเสมอภาค สร้างระบบการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม และสร้างความยั่งยืนให้ชั่วลูกหลาน เป็นต้น ทั้งนี้จะต้องมีการกำหนดโครงสร้างกระบวนการงบประมาณ และอำนาจ-หน้าที่ขึ้นมารองรับด้วย

ภาคผนวก

บทสัมภาษณ์ศาสตราจารย์ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช

จินตนาการสู่ปี 2000 เมืองไทยในความไม่ฝันของนักคิดอาวุโส

การที่นำบทสัมภาษณ์มาบรรจุเพิ่มเติมไว้ในส่วนของภาคผนวกนี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นภาพความคิดของศาสตราจารย์ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช ในอีกมิติหนึ่งที่แตกต่างไปจากในส่วนแรก ที่มุ่งเน้นเฉพาะภาพความคิดในกลุ่มตัวหนังสือและกลุ่มพฤติกรรม แต่ในส่วนของบทสัมภาษณ์นี้เป็นอีกภาพความคิดหนึ่งซึ่งมุ่งจุดเน้นในกลุ่มเจตทัศน์ ทั้งนี้เพื่อจะได้มองเห็นถึงท่วงลีลของกระแสการไหลเวียนของภาพความคิด ซึ่งเป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งของเครื่องชี้ภาวะเอกอุคมในความเป็นตัวตนของนักคิด ซึ่งอาจเทียบได้กับการดำเนินไปในกระแสน้ำ เพื่อสัมผัสกับมวลสารของกระแสน้ำ อันประกอบด้วยระดับอุณหภูมิของน้ำ ระดับน้ำหนักของแรงปะทะที่เกิดจากแรงโน้มถ่วงของโลก ผสมกันกับแรงกดดันของปริมาณน้ำต้นทุน พร้อม ๆ กันไปกับการได้สัมผัสกับระดับความแตกต่างของแรงดันน้ำที่ระดับความลึกต่าง ๆ กัน ซึ่งรวมกันเป็นมวลรวมของกระแสน้ำ

ภาพความคิดในส่วนของบทสัมภาษณ์นี้จึงเป็นอีกภาพหนึ่งที่แตกต่างไปจากในส่วนแรก ซึ่งเป็นภาพความคิดที่มองผ่านทางกระจกของผู้เขียนออกมา ดังนั้น ในส่วนนี้ผู้เขียนจึงพยายามคงสภาพของคุณลักษณะทางเจตทัศน์ของนักคิดไว้ให้สมบูรณ์ที่สุด โดยการแยกส่วนที่เป็นแนวคำถามของผู้เขียนออกไปไว้ต่างหาก ไม่ปะปนกับคำให้สัมภาษณ์ของนักคิด และจะไม่ตั้งคำถามสอดแทรกในระหว่างที่นักคิดกำลังให้สัมภาษณ์ ทั้งนี้เพื่อให้ นักคิดได้มีอิสระ และได้ฉายภาพความคิดในส่วนที่เป็นเจตทัศน์ออกมาได้โดยต่อเนื่อง ตามความคิดอิสระคงเคียงกันกับการไหลเวียนของกระแสน้ำที่ไม่มีฝ่ายต้านขวางกัน ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าโดยวิธีการดังกล่าวจะช่วยให้เราสามารถเข้าถึงท่วงลีลของกระแสการไหลเวียนของภาพความคิดของนักคิดได้ค่อนข้างจะสมบูรณ์มากที่สุด และจะเป็นคุณูปการต่อการศึกษาคิดอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการหยั่งถึงภาพความคิดในมิติที่ไม่สามารถสัมผัส หรืออีกนัยหนึ่งถึงกันได้ผ่านทางตัวหนังสือ หรือทางพฤติกรรม

วิธีการศึกษาความคิดของชัยอนันต์ ผ่านทางเจตทัศน์นี้ นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง สำหรับการศึกษเพื่อเข้าใจภาพความคิดที่สมบูรณ์อย่างแท้จริง เพราะนอกจากจะได้เห็นสารัตถะทางความคิดที่นอกเหนือจากในส่วนของตัวหนังสือและพฤติกรรมแล้ว ยังได้เห็นถึงท่วงลีลของกระแสการไหลเวียนของภาพความคิด ซึ่งเป็นมิติของเจตทัศน์ โดยที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยสัมผัสทั้ง 5 คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ในความคิดของชัยอนันต์ เพิ่มขึ้นมาด้วย กล่าวคือ การได้เห็นถึงภาพลักษณ์ สีลา สีสัน อารมณ์ ความเคลื่อนไหว ความไม่ฝันคำนิยม-อุดมการณ์ จิตวิญญาณ แรงบันดาลใจ เจตจำนง และจังหวะท่วงทำนองที่แผ่เร้นอยู่ในภาพความคิดนั้นด้วย ทั้งนี้เนื่องจากผู้เขียนเองได้ตระหนักและเล็งเห็นถึงข้อจำกัดบางประการเกี่ยวกับการรับรู้ของมนุษย์ จึงได้พยายามที่จะแสวงหาเครื่องมือทางความคิด สำหรับเป็นเครื่องช่วยในการเข้าถึงภาพความคิดของนักคิดในมิติที่หลากหลายและลุ่มลึกได้ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเครื่องมือที่ง่ายและสอดคล้องกับขีดความสามารถของมนุษย์มากที่สุดก็คือ สัมผัสทั้ง 5 จึงได้นำเสนอบทสัมภาษณ์นักคิดในรูปลักษณะที่แตกต่างไปจากวิธีการสัมภาษณ์เชิงสนทนาได้ตอบ (dialogue) ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าวิธีการดังกล่าวไม่สามารถสื่อให้ผู้อ่านเข้าถึงท่วงลีลของกระแสการไหลเวียนของภาพความคิด ซึ่งเป็นมิติเชิงลึกของเจตทัศน์ได้ และที่สำคัญคือ วิธีการดังกล่าวไม่เอื้ออำนวยให้ผู้อ่านรับรู้ได้ครอบคลุมครบถ้วนถึงสัมผัสทั้ง 5

ภาพความคิดของ ชัยอนันต์ ในส่วนนี้จึงไม่ใช่ภาพนิ่ง หากแต่เป็นภาพที่มีการเคลื่อนไหว มีการเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ มีพัฒนาการ มีพลังผลักดันและแรงกดดัน มีความลุ่มลึก มีความหวัง มีความจริง มีทำนองคลองธรรม มีสันติวิธี มีเป้าประสงค์ มีจังหวะก้าวความเร็ว-ช้า และมีการคลี่คลายตัว เช่นเดียวกับการไหลเวียนของกระแสในแม่น้ำสายใหญ่ ซึ่งแม้ว่าจะมีความหนักหน่วงและแปรปรวนอยู่ในที่ แต่ก็ยังมีแบบแผน มีทิศทางที่ชัดเจน มีความคงเส้นคงวา และที่สำคัญคือ สามารถหยั่งรู้ได้โดยภาวะวิสัย ตรงไปตรงมา มุ่งจัดปัดเป่าปมปัญหาสำคัญของสังคม เช่นเดียวกับสายน้ำที่ช่วยพัดพาเศษสวะโคลนตมออกไปไม่ให้หมักหมมจนตื้นเขิน ท่วมท้น เป็นปัญหาในวันข้างหน้า

ดังนั้น ภาพที่จะบอกว่า ชัยอนันต์คิดอะไร จึงไม่ค่อยมีให้เห็นเท่ากับภาพที่บอกว่า ชัยอนันต์คิดอย่างไร สำหรับในส่วนนี้จึงเป็นเรื่องของการมองภาพความคิด เพื่อให้เห็นว่า ชัยอนันต์คิดอย่างไร มากกว่าการสะท้อนภาพให้รู้ว่า ชัยอนันต์คิดอะไร ซึ่งการเห็นว่า ชัยอนันต์คิดอย่างไรนั้น จะเป็นกุญแจหลักที่ช่วยไขไปสู่คำตอบว่า สังคมไทยที่พึงปรารถนานั้นจะบรรลุถึงได้อย่างไร ซึ่งต่างจากคำว่าสังคมที่พึงปรารถนาคืออะไร ดังนั้น ขอบฟ้าความคิดของ ชัยอนันต์ ในส่วนที่เกี่ยวกับสังคมไทยที่พึงประสงค์จึงไม่ใช่เรื่องของสังคมที่ควรจะเป็น หากแต่เป็นเรื่องของสังคมที่พึงต้องทำให้เป็น และด้วยเหตุนี้เอง ที่ผู้เขียนต้องการสื่อภาพความคิดในส่วนนี้ออกมาในรูปของเจตทัศน์ที่อิสระ เป็นของนักคิดเอง ทั้งนี้ก็เพื่อดำรงไว้ซึ่งภาพความคิดที่เป็นชัยอนันต์เอง

1. บทคำถามของผู้เขียน

1.1 เมื่อพูดถึงสังคมที่พึงปรารถนาแล้ว มีปัญหาค่อนข้างใหญ่ว่าจะเป็นที่พึงปรารถนาในมุมมองของใคร ใครเป็นคนกำหนด ประชาชน กลไกรัฐ รัฐบาล สื่อมวลชน สถาบันสูงสุด เทคโนโลยี หรือนักคิดเท่าที่เห็นพอจะประมวลได้จากหลายมุมมอง อาทิ เช่น มุมมองเกี่ยวกับด้านชาติมั่นคง-ประชาชนมั่นคง การพัฒนาที่ยั่งยืน สังคมประชาธิปไตย เศรษฐกิจอยู่พุ่มมีรายได้จากการส่งออกสูง กระจายความเจริญ-อำนาจ เสรีประชาธิปไตย พัฒนาวิทยาศาสตร์-เทคโนโลยี พัฒนาคน-ส่งเสริมคุณธรรม สร้างดุลยภาพระหว่างทุน-ท้องถิ่น-เมือง-ชนบท เร่งรัดฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและรักษาสังแวดล้อม การปฏิรูปการเมืองและการศึกษา การพัฒนาท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน ฯลฯ ซึ่งปัญหาที่จะต้องพิจารณาในประการต่อไปก็คือ บางมุมมองก็ไปกันได้ บางมุมมองก็ขัดกัน บางทีก็ดูเหมือนจะดีแต่ก็ทำไม่ได้ และไม่รู้ว่าจะใครจะทำ ทำไปแล้วจะให้ประโยชน์ใคร จะขัดประโยชน์ใคร หรือจะกระทบส่วนอื่นอย่างไร ในที่สุดคงลงเอยที่ใครมีพลังมาก มือใครยาวกว่าก็เป็นผู้กำหนดและได้ประโยชน์ก่อน ซึ่งก็คงเสี่ยงไม่พ้นที่จะนำสังคมไปสู่ความขัดแย้งแตกแยก และปัญหาที่ซับซ้อนในหลายมิติก็จะสะสมพอกพูนตามมา โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญเรื่องเดียวที่ทำให้เกิดกบฏรัฐประหารนับครั้งไม่ถ้วน ทำให้คนไทยต้องเสียเลือดเนื้อหลายชั่วอายุคน คงเป็นเรื่องยากที่จะยุติปัญหานี้โดยมาตรการของความเห็นพ้อง แต่น่าจะจัดการให้สังคมมีสมานฉันท์ สันติ และภราดรภาพได้ ซึ่งอาจจะต้องนำเอาแนวคิดเรื่องความแตกต่างแต่ไม่แตกแยกมาประยุกต์หรือขยายผลกันต่อไป

1.2 บางทีอาจจำเป็นต้องมีคนกลางซึ่งเป็นผู้รู้ ศึกษา เข้าถึง เกาะติดมากับปัญหา และใส่ใจกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ต่อเนื่องยาวนาน และมีฐานทางข้อมูล องค์กรความรู้ แนวคิด และวิถีคิดที่เป็นระบบอย่างกลุ่มนักคิดหรืออาจารย์ บางทีอาจจำเป็นต้องช่วยกระตุ้นหรือให้สติข้อคิดกับฝ่ายต่าง ๆ โดยเฉพาะผู้มีอำนาจหรือกลไกอำนาจที่มีส่วนครอบงำในการกำหนดเป้าหมายสังคม ให้รับฟัง ทำความเข้าใจใหม่ และเชื่อว่าเขาจำเป็นต้องมีกระบวนทัศน์ใหม่ ในการจัดการกับมุมมองเป้าหมายพึงปรารถนาของสังคม ที่ไม่สามารถยุติได้ด้วยความเห็นพ้องร่วมกันได้อย่างไร เป้าหมายใดควรจัดอยู่ในลำดับความสำคัญโดยอย่างไร ที่สำคัญเราจะต้องกำหนดยุทธศาสตร์ในการจัดระบบความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมที่มุ่งแยกเป็นแต่ละภาคส่วน ให้เป็นระบบ

สัมพันธ์แบบรวมทุกภาคส่วนได้อย่างไร กล่าวอีกนัย เป้าหมายและทิศทางของสังคมควรจะได้รับการจัดวาง
อย่างไร ถึงจะเรียกได้ว่าถูกต้อง ไม่ต้องเรียนผิด-เรียนถูก และคอยหาคำตอบที่ถูกให้กับคำถามที่ผิด ซึ่งใน
ปัจจุบันยุทธศาสตร์นี้ใช้ไม่ได้อีกต่อไปแล้ว เพราะ social determination คงจะปล่อยปละละเลยให้ถูกชี้นำโดย
กลไกรัฐ หรือบางภาคส่วนอย่างแต่ก่อนไม่ได้แล้ว

1.3 จะอย่างไรก็ตาม ในเมื่อบริบทของสังคมไทยดำรงอยู่ในสภาวะ “ไตรลักษณ์รัฐ” ที่กลไกหลักของ
สังคมถูกกำหนดอยู่ในกรอบของความมั่นคง พัฒนา และประชาธิปไตย ซึ่งมีพลังอำนาจของกลไกรัฐครอบงำ
อย่างชัดเจน และโดยที่มิติทั้ง 3 ยังคงถูกเหนี่ยวนำด้วยพลังหลักจากกลไกอำนาจนั้น สังคมจะสรรค์สร้างพลัง
จากแหล่งใดมาสร้างเป้าหมายพึงปรารถนา และจุดให้เปลี่ยนไปสู่เป้าหมายภายใต้กรอบของรัฐล้อมสังคมได้
แม้ว่าในแง่มุมปลีกย่อยจะมีสาระของการเปลี่ยนแปลงอยู่บ้าง อย่างเช่น มิติของประชาธิปไตยที่คนรวย (ทุน)
กับนักเลือกตั้งสมานกันสนิทขึ้น ในรูปของทุนใหญ่ที่กุมอำนาจการเมืองร่วมมือกับอำนาจรัฐผูกขาดและครอบงำ
ทั้งภาคเศรษฐกิจเอกชน งบประมาณแผ่นดิน และการลงทุนภาครัฐนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่จะนำสังคมไปสู่ทิศ
ทางใด สังคมจะต้องเผชิญกับอนาคตเช่นไร มีความเชื่อมโยงกันกับมิติอื่นรูปแบบใด และจะส่งผลกระทบ
ต่อสังคมทั้งแง่เป้าหมายและทิศทางอย่างไร

1.4 ปรากฏการณ์ของการลoderรัฐ-ข้ามรัฐ ในปัจจุบันกำลังเป็นสัญญาณบอกเหตุอะไร เป็นพลังขับ
ภายในซึ่งเป็นนิมิตหมายของสังคมที่กำลังก้าวหน้า หรือเป็นพลังขับจากภายนอกสังคมที่เข้ามาเขย่ากร่อนให้สังคม
ภายในอ่อนแอแตกสลายหรือไม่ ใครควรรับรู้ และมีมาตรการในการตั้งรับ-โต้ตอบ หรือตอบสนองต่อปรากฏ
การณ์นี้เช่นไร เวลาใด และในกระบวนการใด เป็นที่น่าสังเกตว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวน่าจะเป็นการเชื่อม
ประสานกันระหว่างพลังภายนอกที่แรงและเร็ว กับพลังภายในที่อ่อนพลังและล่าช้ากว่า ประเด็นนำพิจารณา
คือ ปรากฏการณ์ดังกล่าวจะช่วยเสริมแรงให้พลังทางสังคมภายใน มีความตื่นตัวเพิ่มมากขึ้นหรือไม่ พลังเหล่านี้
จะนำสังคมไปในทิศทางใด การคลี่คลายขยายตัวของสังคมภายในที่เป็นผลพวงจากการโต้ตอบกับพลังภาย
นอกนั้น สามารถเป็นหัวเชื้อในการสร้างพลังที่ก้าวหน้าใหม่ ๆ ภายในสังคมขึ้นมาได้หรือไม่ และมีกำลังเข้มแข็ง
พอที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ทิศทางที่พึงปรารถนาได้หรือไม่ ในทิศทางและช้าเร็วอย่างไร

1.5 ที่ผ่านมายุทธศาสตร์ของชาติขาดพลังในการนำสังคมไปในทิศทางที่พึงปรารถนาและมีเป้าหมาย
ที่แน่ชัด แก่งตามภาวะการขึ้นนำของกลไกรัฐที่ชัดเจนและสามานย์ มีการวางจุดเน้นของยุทธศาสตร์แบบแยก
เฉพาะภาคส่วน มีการพูดกันว่าล้มเหลวในการกระจายรายได้และความเจริญ การเมืองไม่เป็นประชาธิปไตย
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ท้องถิ่นและวัฒนธรรมถูกเขย่ากร่อน เด็กและผู้หญิงถูกกดขี่
แรงงานและเพศ ที่สำคัญ ภาคประชาชนถูกขับดันออกนอกสังคม และเป็นความสัมพันธ์เชิงทาส ไม่มีการ
เคลื่อนไหวทางสังคมระหว่างรุ่นชน สังคมอ่อนแอไร้พลัง เพราะบางล่อแหลมต่อภัยคุกคาม และการเสื่อมสลาย
เราจะสร้างพลังหลักในสังคมอย่างไร เป็นพลังของอะไร และจากภาคส่วนใด หรือทุกภาคส่วน เราจะจัดลำดับ
ความสำคัญและกรอบความสัมพันธ์ใหม่อย่างไร ระหว่างรัฐ การเมือง ธุรกิจเอกชน และภาคประชาชน ในขณะที่
รัฐ การเมือง และธุรกิจเอกชนผูกกันเป็นพันธมิตรถาวร ประชาชนถูกแยกโดดเดี่ยว สื่อมวลชนที่หลากหลาย
ควรจะเน้นบทบาทหลักด้านใด

ภารกิจหลักในการสร้าง infrastructure ทางอำนาจให้ภาคประชาชนซึ่งเป็นภัยคุกคามต่อผลประโยชน์
และอำนาจของกลุ่มพลังที่แข็งแกร่งที่สุดในสังคมนั้น โดยข้อเท็จจริงแล้ว เป็นเรื่องของการต่อสู้ทางการเมือง ที่ภาค
ประชาชนคงต้องพึ่งตนเองเป็นสำคัญ ประเด็นอยู่ที่ว่า ภาคประชาชนจะพึ่งตนเองได้อย่างไร จะมีพลังเองได้
อย่างไร จะต่อสู้ด้วยเครื่องมือและกลไกอะไร ในเมื่อโครงสร้างพื้นฐานทางอำนาจของภาคประชาชนยังไม่พร้อม

แม้กระทั่งการสร้างให้มี Mass-Culture ขึ้นในสังคม สังคมไทยก็จะยังจำกัดอยู่ในกรอบของ Limited-Pluralist และไม่สามารถสร้าง Popular-Government ให้เกิดขึ้นได้

1.6 หากจะกล่าวถึงภาวะพึ่งปรารถนาในอนาคต อาจจำเป็นต้องทบทวนถึงยุทธศาสตร์การอยู่รอดเป็นลำดับแรก ซึ่งอาจต้องคิดถึงการสร้างพลังที่เข้มแข็งภายในของสังคมเอง โดยเฉพาะการสลับทิศทางการพัฒนา โดยการเกื้อหนุนให้ภาคประชาชนเข้ามาอยู่ในแกนหลักของสังคม จัดกรอบสัมพันธ์เชิงการเป็นไท และกำหนดระบบสัมพันธ์แบบรวมทุกภาคส่วน ปัญหาหลักก็คือ ประชาชนจะเข้ามาได้อย่างไร มีช่องทางกลไก กระบวนการใดรองรับ เราจะสร้างภาวะนั้นให้เกิดขึ้นได้อย่างไร กลไกเสริมพลังของประชาชน อย่างเช่น สภาพระจกที่ จะเข้ามาทดแทน และถ่วงคานกับกลไกสามัญของรัฐอย่างไร ในปัจจุบันพอจะเริ่มเห็นเค้าอยู่บ้างแล้ว เช่น พ.ร.บ. ข้อมูลข่าวสารของราชการ กระแสการผลักดันให้มีการปฏิรูปการเมือง ปรับปรุงระบบราชการให้ลดการฉ้อฉลและเพิ่มความโปร่งใส การผลักดันให้รัฐลดบทบาทอำนาจ แต่ก็ยังมีประเด็นที่จะต้องถามต่อว่า กระบวนการดังกล่าวจะสามารถรื้อถอนมิติสามัญออกจากกลไกรัฐ และสร้างมิติใหม่ให้แก่การเมืองและราชการของไทยได้หรือไม่ด้วย ไม่เพียงแต่จะจัดช่องให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทในระบบสัมพันธ์แบบรวมทุกภาคส่วนเพียงด้านเดียวเท่านั้น

1.7 ในปัจจุบันพลังนอกสังคมที่เรียกว่ากระแสโลกาภิวัตน์มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาก มีการโต้ตอบกันกับสังคมในวงกว้างจากทุกภาคส่วน และส่งผลกระทบเทือนต่อสังคมสูงมาก ประเด็นก็คือ เราจะต้องเตรียมสังคมให้รับกับมันได้อย่างไร โดยเฉพาะในส่วนของความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ซึ่งเราคงจำเป็นต้องสร้างองค์ความรู้ในเรื่องนี้อย่างรู้เท่าทันให้เพียงพอ ซึ่งน่าจะเป็นเรื่องของ การเรียนรู้ และการสร้างองค์ความรู้ใหม่ในรูปของการสร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ ทั้งในเชิงความรู้บริสุทธิ์ และการประยุกต์แบบชาวบ้านด้วย

ปัญหาสำคัญก็คือ กระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการสร้างองค์ความรู้แบบใด จึงจะสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่เข้าถึงมันได้ ซึ่งน่าจะสำคัญมากกว่าตัวองค์ความรู้ใหม่ที่เข้าถึงมันได้ ซึ่งน่าจะสำคัญมากกว่าตัวองค์ความรู้ด้านนี้เพียงอย่างเดียว

1.8 พลังภายนอกที่มีอิทธิพลทางสังคมสูงอีกด้าน คือ การเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกในกรอบของการจัดระเบียบโลกใหม่ อาจกล่าวได้ว่ามหาอำนาจทางเศรษฐกิจโลกเป็นผู้กำหนดเพื่อชดเชยการสิ้นสุดของสงครามเย็นที่มหาอำนาจทางทหารเป็นผู้กำหนด ซึ่งนับว่าเป็นกระบวนการยุทธศาสตร์ทางสงครามรูปแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากรูปแบบดั้งเดิมอย่างสิ้นเชิง เป็นภาวะเงื่อนไขของสงครามแบบไม่ประกาศที่แปรยุทธภูมิทางทหารเป็นยุทธภูมิทางเศรษฐกิจที่เพิ่มความซับซ้อน และลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น ภาวะดังกล่าวจะนำสังคมไทยไปเผชิญกับอะไร เราจะมีกระบวนการยุทธในการรับมือ จัดวางตำแหน่งอย่างไร และเลือกเดินทางไหน ฯลฯ จึงจะสามารถดำรงรักษาสังคมไทยให้อยู่รอดอย่างเข้มแข็งในระเบียบโลกใหม่ได้ ซึ่งจำเป็นต้องจัดวางยุทธศาสตร์สงครามแม่บทแนวใหม่ ทั้งในด้านความคิด องค์ความรู้ และการจัดระเบียบในการระดมพลังสังคม ให้มีขีดความสามารถถึงขั้นรับมือกันได้อย่างไร จะต้องมีการวางรากฐานของโครงสร้างพื้นฐานเพื่อสนับสนุนด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐานทางภูมิปัญญาสำหรับโต้เผชิญที่เพียงพอ ในการสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม รวมทั้งความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับองค์ความรู้ กระบวนทัศน์ และกระบวนการในการเข้าสู่ยุทธภูมิของระเบียบโลกใหม่ได้อย่างมีกระบวนการ และรักษาการนำอยู่ในกระบวนการได้ ผมเห็นว่าเราอาจจะต้องสร้างขบวนการใหม่ทางสังคมร่วมด้วย โดยเฉพาะขบวนการทางวัฒนธรรมบางรูปแบบ เพื่อเชื่อมโยงกับสังคมโลกตัวอย่าง เช่น ขบวนการด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสิทธิมนุษยชน หรือประชาธิปไตย ฯลฯ เป็นต้น

1.9 การพูดถึงแผนพัฒนาฉบับที่ 8 ซึ่งได้วาง concept ใหม่ โดยใช้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ในขณะนี้ ซึ่งอาจารย์เองก็มีบทบาทอยู่ด้วยนั้น เป็นนิมิตหมายของมิติใดต่อสังคมไทย จะเป็นชนวนของจุดเปลี่ยนหรือไม่ จะมีพลังสูงพอที่จะนำสังคมสู่ทิศทางใด และไปถึงได้หรือไม่ ในทิศทางและเงื่อนไขอะไร เป็นการบุกเบิกหนทางใหม่ของเป้าหมายทางสังคม หรือเป็นการริเริ่มต้นของการเรียนผิด-เรียนถูกอีกครั้ง มีการเริ่มต้นและสิ้นสุดที่ใด และจะเป็นเครื่องมือที่สร้างชุมพลังอย่างไพศาล ในการก่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ในบริบทของสังคมในอนาคตระยะยาว และส่งผลพวงให้สังคมหลังแผนฯ 8 แตกต่างจากสังคมในแผนฯ 1-7 อย่างไร การหักมุมยุทธศาสตร์การพัฒนาจาก State & Economic Orientation เป็น Social & Men Orientation สังคมจะต้องแลกต้นทุนการเปลี่ยนผ่านนี้อย่างไร มิติสังคมในภาพรวมจะปรากฏในรูปแบบใด สังคมที่พึงปรารถนาจะเป็นจริงหรือไม่ ในมุมมองส่วนตัวผมเองเห็นว่าแนวทางของแผนฯ 8 นี้ น่าจะเป็นลูกตุ้มของพลังปฏิวัติที่จะเปลี่ยนสังคมอย่างขนานใหญ่ในอนาคต โดยเฉพาะการปลดแอกสังคมออกจากโซ่ตรวนของพลังรัฐ ซึ่งผมอยากเรียกว่าเป็นยุทธการสังคมล้อมรัฐ ไม่ทราบอาจารย์เห็นเป็นอย่างไร

1.10 ถึงที่สุดแล้วคงจะหนีไม่พ้นที่จะต้องกลับมาที่จุดเริ่มต้น คือ เริ่มต้นที่จะต้องสร้างพลังภายในของสังคมให้แข็งแกร่งเป็นเบื้องต้น ซึ่งเป็นเรื่องยาก แต่น่าจะจำเป็นและถูกทางมากที่สุด ในระยะหลังอาจารย์ก็ได้ริเริ่มพูดถึงเรื่องของภาคประชาชนมากขึ้น เราสามารถคาดหวังบทบาทจากพลังตรงส่วนนี้ให้เป็นแกนหลักของสังคมได้แค่ไหน ในมิติใด ด้วยยุทธศาสตร์ใด หากจะนำเอาแนวคิดเรื่องประชาสังคม วิถีประชา ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบองค์รวม และระบบงบประมาณจังหวัดตามแนวคิดหลัก ๆ ของอาจารย์เฉพาะที่เกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรง มาขยายผลหรือต่อให้เป็นภาพอันเดียวกันแล้ว ก็มีความเป็นไปได้สูงมากที่จะสัมฤทธิ์ผลตามความคาดหวังนี้ได้ แต่ปัญหาคือ ไม่รู้ว่าเราจะจัดการกับกรอบโครงสร้างอำนาจในปัจจุบัน ซึ่งยังเป็นปัญหาวัฒนธรรมทางการเมืองใช้อำนาจอยู่ในขณะนี้ ให้เอื้อกับเป้าหมายนี้ได้อย่างไร ซึ่งบางทีอาจจำเป็นต้องพูดกันถึงเรื่องที่เป็นส่วนของกลุ่มอำนาจ หรือโครงสร้างส่วนบนพร้อมกันไปด้วย โดยเฉพาะความเร่งด่วนในการปฏิรูปการเมือง

1.11 เฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของกระบวนการมีขั้วมีขั้วนั้น น่าจะกล่าวได้ว่าเป็นรากฐานแม่บทของความคิดและกระบวนการทัศน์ใหม่ที่ทรงพลังอย่างไพศาล ในการจุดสังคมไทยไปสู่เป้าหมายในทิศทางของสันติวิธีได้ เพราะนอกจากจะเป็นวิถีที่กลมกลืนเข้ากับบริบททางสังคมทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต ทั้งกระแสภายใน และภายนอกสังคมแล้ว ยังเป็นการวางโครงสร้างรากฐานของกระบวนการทัศน์ ที่เชื่อมสมานกันได้อย่างแนบชิดกับวิถีพุทธ ซึ่งเป็นรากฐานทางญาณวิทยาของคนไทยส่วนใหญ่ นับเป็นจุดแข็งของพลังเอกภาพที่จะกระชับกระบวนการทางสังคม ให้เข้ากับต้นทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นวัฒนธรรมแม่บทของสังคมไทย ซึ่งเท่ากับเป็นการเปลี่ยนสังคมโดยใช้แรงโน้มถ่วงจากพลังภายในสังคมเอง นับเป็นการค้นพบมรรคผลทางปัญญาครั้งสำคัญ และเป็นการ reengineering ทางวัฒนธรรมอีกครั้งหนึ่งของสังคมไทย ผมมองเห็นคุณูปการของมันตรงนี้ อยากขอให้อาจารย์ช่วยขยายความ ผมเองเห็นว่าแนวคิดเรื่องนี้ของอาจารย์เป็นกระแสนที่ค่อนข้างลุ่มลึก บางทีผมอาจจะคลาดเคลื่อนไม่สามารถเข้าถึงแก่นแกน

2. บทสัมภาษณ์ของนักคิด

สิ่งที่อยากให้สังคมไทยเป็นและคงไว้ตลอดไปคือ สิ่งที่เราเรียกว่าสังคมไทยเป็นสังคมเปิด (open society) ซึ่งมีความหมายไกลไปกว่าเรื่องของระบบประชาธิปไตย เป็นสังคมที่มนุษย์เราไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใดในทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือวัฒนธรรม ต่างก็มีทางเลือกในชีวิตมากขึ้นเรื่อย ๆ หมายความว่าชีวิตเป็นเรื่องที่

พูดได้ว่าชีวิตนั้นเลือกได้ เพราะฉะนั้น ความต้องการที่จะให้สังคมเป็นสังคมโดยตลอดจึงมีอยู่ 2 นัย นัยแรก คือ ลักษณะของสังคมที่เป็นส่วนหนึ่งทางสังคมโลก อันนี้ก็เปิดรับกับความหลากหลายทางวัฒนธรรม เปิดรับกับการเปลี่ยนแปลง ไม่ต้องการให้มีอำนาจทางการเมือง หรือแม้แต่อำนาจทางเศรษฐกิจ หรือแม้แต่ความคิดในเชิงศาสนา หรือทางวัฒนธรรมมาปิดกันไม่ให้มีการติดต่อสื่อสารหรือสั่นไหวกันระหว่างนานาชาติ นัยที่สอง เป็นสังคมที่เปิดโอกาสให้ทุก ๆ ส่วนสามารถที่จะบรรลุถึงศักยภาพ คือ ความสามารถของตัวเองได้

สังคมไทยเท่าที่เห็นผ่านมา ส่วนต่าง ๆ ของสังคมเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงโดยที่มีความลักลั่นกัน บางส่วนของสังคมก็ไปไกลกว่าอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งไม่ได้หมายถึงเฉพาะในด้านชีวิตความเป็นอยู่เท่านั้น แต่รวมไปถึงในด้านของการรับรู้การเปลี่ยนแปลง ในเรื่องของสิ่งที่เห็นว่าชีวิตมีทางเลือกมากมายทางเลือกด้วย เพราะฉะนั้นเราจะพบว่าสังคมอื่น นับวันเราก็มีทางเลือกมากขึ้น สำหรับสังคมไทยนั้น ต้องการที่จะให้ส่วนที่เรียกภาคประชาชน คือ เกษตรกรรายย่อย คนจนในเมือง หรือคนเสียเปรียบด้อยโอกาสด้านอื่น ๆ เช่น คนพิการ สามารถอยู่ร่วมกันได้โดยที่ไม่มีการเหลื่อมล้ำ หรือกินส่วนเกินมากนัก แม้ว่าจะไม่ต้องเหมือนหรือเท่ากันทั้งหมดก็ตาม แต่ควรมีการเกื้อกูลซึ่งกัน แทนที่จะเบียดเบียนซึ่งกันเหมือนกับที่เคยเรียกว่า แตกต่างแต่ไม่แตกแยก ความแตกต่างหลากหลายนั้นเป็นความแข็งแกร่ง ไม่เป็นความอ่อนแอ ซึ่งอันนี้มีความสำคัญมาก

ถ้าจะพูดในแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรม ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นสังคมที่คนเรามีความเมตตา กันปรารถนาดีต่อกัน เอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งความจริงแล้ว สิ่งเหล่านี้เป็นคุณค่าที่ทำให้สังคมไทยเราอยู่มาได้ และเป็นต้นทุนทางสังคมที่ชาติอื่นมีน้อยกว่าเรา เช่น อเมริกามีน้อยกว่าเรามาก สังคมไทยเราเป็นสังคมที่ครอบครัวมีความสำคัญมาก เป็นครอบครัวขยายมากกว่าเป็นครอบครัวเดี่ยว แม้เวลานี้เราเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น แต่คุณค่าของครอบครัวขยายที่มีความเอื้ออาทรต่อกันนั้น สามารถที่จะเป็นพลังที่ยังเหลืออยู่ได้ ทั้ง ๆ ที่เรามีครอบครัวเดี่ยวแล้วก็ตาม แต่กรณีที่เราเคยผ่านการเป็นสังคมที่มีครอบครัวขยาย ก็หวังว่าคุณค่าเหล่านั้นน่าจะยังคงเหลืออยู่

อันนี้ก็เกี่ยวข้องกว้าง ๆ ซึ่งเป็นลักษณะของการยึดโยงกัน ระหว่างชายเอยของสังคมกับวัฒนธรรม ซึ่งยังมีความซับซ้อนมาก ก็จะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขอย่างดีมากขึ้น ความซับซ้อนยังมีมากขึ้น ก็จะต้องเอื้อให้สรรพสิ่งนั้นมันคงดำรงอยู่ได้ดีขึ้น และพัฒนาไปดียิ่งขึ้น

ถ้าจะให้ระบุถึงภาพหนึ่งของสังคมที่แน่นอนตายตัวว่า สังคมที่พึงปรารถนานั้นเป็นเช่นไรนั้น คงจะไม่มี แต่สิ่งที่พูดเป็นเรื่องของพลวัต (Dynamicism) ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่าเป็นกระบวนการของการคลี่คลายขยายตัวมากกว่า มันเป็นเรื่องของ Process หรือกระบวนการมากกว่า ซึ่งเป็นเรื่องของ การนำจะเปิด ในความคิดของผมจึงไม่ปรากฏเป็นพิมพ์เขียว เช่นเดียวกันกับในงานเขียนต่าง ๆ ก็จะไม่มีการกำหนดของสังคมที่ออกมาในรูปแบบนั้น และคิดว่าไม่ควรจะมีพิมพ์เขียวในทางรูปแบบของสังคม เพราะจะทำให้สังคมเป็นภาพนิ่ง หยุดอยู่กับที่ ไม่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้น ผมจึงพยายามไม่พูดว่าสังคมที่พึงปรารถนาต้องเป็นไปตาม 1 2 3 4 หรือ 5

มีหลักเกณฑ์บางอย่างที่มีความสำคัญ เพราะผมก็ได้รับอิทธิพลมาจากนักคิดคนอื่น ๆ ที่เขาพูดถึงสังคมเปิด อย่างเช่น ป็อบเปอร์ (Popper) ที่บอกว่าประสบการณ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของมนุษย์เราก็คือ การออกมาจากสังคมที่เป็นสังคมดั้งเดิมของเผ่าชน ซึ่งเป็นสังคมที่แคบมาก เป็นสังคมที่ชีวิตมนุษย์ยังแคบมาก เกิดมาก็ไม่ต้องคิดอะไรมาก สามารถกำหนดสถานะตำแหน่งได้ตามที่รู้ และถูกสอนกันมาตั้งแต่เกิด เผ่าชนแคบ ๆ ก็จะบอกเราได้ แต่ว่าการทำทนายของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันมากกว่าแค่เผ่าชนเดียว เป็นการท้าทายที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองมากมาย ความขัดแย้งที่จะกลับไปสู่อำนาจแบบเดิม คือ อำนาจของเผ่าชน กับการ

ไปสู่อำนาจที่เปิดกว้าง ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นฟาสซิสต์ หรือสังคมนิยมคอมมิวนิสต์อะไรก็ตาม เมื่อถึงที่สุดแล้ว ต่างก็พยายามที่จะนำไปสู่สังคมที่ปิด (closed society) ด้วยกันทั้งสิ้น เหมือนอย่างที่ จอร์จ ออเวลล์ เขียน เรื่อง ฟาร์มปศุสัตว์ (Animal Farm) ซึ่งพวกสัตว์ต่างวิจารณ์กันว่าพวกสี่ขาดี พวกสองขาเลว สองขาดีคือมนุษย์ เลว สี่ขาดีคือสัตว์ ก็เหมือนกับว่าถ้าใครไปเป็นชาวลัทธิคอมมิวนิสต์ด้วยแล้วเขาก็บอกว่าเฉพาะพวกพรรคคอมมิวนิสต์ดี พวกอื่นเลว แยกกันเป็นขาวกับดำ (black & white) แบ่งแยกออกจากกันชัดเจนเป็นพวก เพียงแต่ว่ารูปแบบจะเป็นอย่างหนึ่งอย่างใดเท่านั้น แต่ในสารัตถะแล้วมันมีสาระเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ความคิดหรือข้อเขียนของผมมันก็เหมือนกับเป็นปฏิกิริยาโต้ตอบกับสภาพการณ์ หรือสถานการณ์ที่มันเกิดขึ้นในสังคมที่อำนาจมันพยายามที่จะนำสังคมไปสู่สังคมปิด และปฏิกิริยาที่ออกมาในลักษณะที่เป็นข้อเขียนต่อต้านความพยายามอันนี้มาตลอด ซึ่งมีลักษณะเป็น pattern ที่ชัดเจน

ในประเด็นคำถามที่ว่ากระบวนทัศน์ใหญ่ (major paradigm) ของผมเป็นพหุทฤษฎี ก็มีส่วนจริง เพราะผมได้รับการซึมซับเรื่องนี้มาตั้งแต่เด็ก บางทีอาจไม่ได้แสดงออกในเรื่องนี้ชัดเจนโดยตรงทีเดียว แต่ก็มีอารมณ์อยู่ในส่วนลึก ส่วนที่บอกว่าการที่คนในชุมชนวิชาการ หรือคนทั่วไปมักเรียกนักคิดคนสำคัญ ๆ รวมทั้งเรียกผมว่าเป็นปราชญ์ด้วยนั้น เป็นการเรียกทั่ว ๆ ไปที่ไม่น่าจะตรงกับบุคลิกภาพทางความคิดของผม ซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่มีระบบคิดยึดโยงกับสังคม-การเมืองไทยค่อนข้างต่อเนื่องและแนบแน่น โดยเฉพาะการเป็นนักคิดที่ใส่กำลัง (action) ไว้ในความคิด รวมทั้งเป็นกระแสคิดที่มีแรงขับเคลื่อนค่อนข้างสูง (dynamic) ซึ่งส่งผลกระทบถึงภาคปฏิบัติด้วยนั้น น่าจะเรียกผมเป็นอย่างอื่นว่า เป็นรัตนชาติทางสติปัญญาของชาติและแผ่นดินไทย หรืออะไรทำนองนั้นก็มีส่วนจริงอยู่เช่นกัน ถ้าหากจะบอกว่าปราชญ์มีบทบาทจำกัดเฉพาะในทางความคิดเท่านั้น ผมก็คงจะไม่ใช่ เพราะผมทำหลายบทบาท ซึ่งอาจเทียบได้กับความมีหลายแง่มุมของผลึกแก้ว (crystal) เช่นเดียวกับที่เขาเรียกผมว่าเป็นนักคิด ขณะเดียวกันผมก็มี action มีการผลักดันที่เกี่ยวข้องกัน เพื่อผลทางปฏิบัติด้วย บางทีอาจจะเป็นไปได้เหมือนกันว่า จริง ๆ แล้วสังคมไทยไม่ได้ต้องการแต่ นักคิดที่คิดเพียงอย่างเดียว แต่คาดหวังและต้องการหลาย ๆ อย่างมากกว่าการคิดมาตั้งไว้แล้วไม่รู้จักแปรผลในทางปฏิบัติได้อย่างไร

หากย้อนกลับมาพูดถึงสังคมไทยที่เป็นสังคมเปิด ส่งเสริมศักยภาพของคนทั่วไปให้อยู่ร่วมกันได้ โดยเฉพาะกลุ่มคนผู้ด้อยโอกาสหรือเสียเปรียบช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ด้วยคำถามที่ว่า จะมีแนวทางในเชิงปฏิบัติอย่างไรเพื่อให้เห็นผลตามที่คาดหวังได้ อันนี้เราจะพบความจริงอย่างหนึ่งว่า สังคมที่เราเติบโตมานี้จะมีมรดกอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษเราสร้างให้มาคือ เขาได้สร้างความจริงที่เรียกว่า ความจริงบางอย่างไว้ ซึ่งอาจจะฟังดูลอย ๆ เพราะฉะนั้น เมื่อเราเกิดมาเราก็ได้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ รอบ ๆ ตัวเรามากมาย ซึ่งคนรุ่นก่อน ๆ เขาพยายามจะบอกเราว่ามันเป็นความจริง เช่น เขาบอกเราว่าพระองค์เจ้าบรมเดชเป็นกบฏ เพราะต้องการจะนำระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กลับคืนมาอีก อันนี้มันเหมือนกับความจริง เพราะว่ามันเป็นแถลงการณ์ของรัฐบาลสมัยนั้น พระองค์เจ้าบรมเดชก็เป็นพระองค์เจ้าเพราะมีเชื้อเจ้า เพราะฉะนั้น ความจริงในเครื่องหมายคำพูดแบบนี้ มันก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของความจริงในประการแรก ส่วนความจริงในอีกประการหนึ่ง เช่น คนบอกว่าอาจารย์ปรีดี เป็นคนไม่ดี หรือความจริงที่มีคนพูดว่านักการเมืองฝ่ายอีสานหรือคนที่มีความคิดทางการเมืองหัวก้าวหน้า เป็นคนที่อาจจะเป็นคอมมิวนิสต์ทั้งหมด อะไรทำนองนี้ ซึ่งเป็นความจริงใหญ่ ๆ ที่เมื่อเราเกิดมาเราก็พบ

นอกจากนั้น เรายังรู้ว่าสังคมเราที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมทางการเมืองอยู่ได้ เพราะมันมีภาษาเป็นสิ่งที่สื่อ หรือพยายามบอกความจริง หรือให้เหตุผลบางอย่าง ฉะนั้น ถ้าฟังคำบางคำ หรือประโยคบางประโยคเอื่อยขึ้นมา คนแต่ละรุ่นก็จะต้องใช้ภาษาเชื่อมโยงกับความจริง แล้วนำไปสู่ความเชื่อบางอย่าง ฉะนั้นถ้าถามว่า ถ้าผมต้องการให้สังคมเป็นสังคมเปิด เป็นสังคมให้ออกาสผู้เสียเปรียบมีชีวิตที่ดีขึ้น เป็นสังคม

อยู่เย็นเป็นสุข ตามที่ผมใช้คำว่าสังคมที่มีชื่อ มีแป อยู่เย็นเป็นสุข เป็นธรรม เป็นไท ก็หมายความว่าผมมีความพยายามที่จะเสนอภาษาในรูปแบบหนึ่ง เพื่อให้ให้เริ่มมีการตั้งคำถามกับสิ่งที่เรากำลังจะพูดถึง ยกตัวอย่างเช่น เราเคยถูกสอนให้เชื่อว่าความจริงอย่างหนึ่งคือ ความแตกต่างมันจะก่อให้เกิดความแตกแยก มันไม่ดี มันเป็นสิ่งไม่ดี เมื่อเราเห็นคนทั้งหลายแล้วไปจำแนกว่า เป็นเจ๊ก เป็นแขก เป็นเสี้ยว ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าความแตกต่างนั้นมันเป็นความหมายในเชิงลบ เพราะฉะนั้น ในมายาคติที่เชื่อว่าความแตกต่างคือความแตกแยก เหมือนกับที่เชื่อว่าเสถียรภาพของรัฐบาล คือเสถียรภาพของรัฐ อะไรทำนองนั้น เพราะฉะนั้น สิ่งที่เป็นความพยายามของผมที่จะทำในฐานะที่เป็นครู เป็นนักคิด เป็นนักเขียน สิ่งที่จะทำให้ได้ผลเร็วที่สุดก็คือ การอาศัยภาษาทำให้คนคิด เพราะว่าเมืองไทยนอกจากเรามีพระไตรปิฎก เรามีสูตรสำเร็จทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเรามีมากอยู่แล้ว เราก็ยังมีความจริงที่เป็นความเชื่อต่าง ๆ นานาแล้ว ลักษณะทั่ว ๆ ไปของคนไทยอย่างหนึ่งก็คือว่า ทุกอย่างมันก็มีสูตรสำเร็จของมันอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น เราก็ไม่จำเป็นต้องคิด ต้องตั้งคำถามกันทำไม เพราะฉะนั้น ที่เขาพูดว่าคนไทยเชื่อง่ายก็คือว่า เราไม่ค่อยได้มีการทบทวนสิ่งที่เขาเสนอมาในรูปของภาษาต่าง ๆ ดังนั้น สิ่งที่มีผลสะท้อนมากที่สุด เห็นผลเร็วที่สุดในความเห็นของผม นั้น ผมก็จะสู้ในทางภาษา ซึ่งการสู้ในทางภาษานี้ มันเป็นการสู้ที่เป็นแบบอหิงสา (non-violence) ซึ่งในเรื่องการต่อสู้ที่เกี่ยวกับการใช้กำลังอาวุธ การใช้ความรุนแรง มันเป็นการต่อสู้กันทางปัญญา มันเป็นการต่อสู้กันในเรื่องของการกระตุ้นที่จะให้คนถูกคิด แล้วมาใช้ความคิด เพราะฉะนั้น คนก็จะบ่นว่าผมสอนฟุ้งยาก เขียนหนังสืออ่านยาก อะไรทำนองนี้ ที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะว่า ในด้านหนึ่งอันนี้ก็เป็นการทวนกระแส แต่การทวนกระแสของเรามีใช่เป็นการทวนกระแสแบบนิเสธ หรือในเชิงลบ (negative) แต่เป็นการทวนกระแสในเชิงปฏิฐาน (positive) หรือทวนกระแสในทางบวก ซึ่งการทวนกระแสทางบวกนี้มันจะบอกตรงไปตรงมา อย่างเช่น เราจะบอกว่า มันแตกต่างแต่ไม่แตกแยก อันนั้นนอกจากเราจะบอกว่ามันแตกต่างเหมือน ๆ กันกับคนอื่นแล้ว แต่ว่าความแตกต่างนี้มันก็ไม่ใช่จะเป็นความแตกแยกด้วย ซึ่งเป็นการบอกนัยของความหมายที่เกี่ยวกับการดำรงคงอยู่ของสรรพสิ่งที่ไม่เหมือนกันได้ ซึ่งอันนี้ก็มียากฐานมาจากทางพุทธเหมือนกัน แต่ว่า ในทางเต๋า ชงจื้อ อินทูล อะไรก็มีผสมกันอยู่ อันนี้จึงเป็นเงื่อนไขแรกที่ผมเห็นว่าจำเป็นต้องทำ เพราะเมื่อคนเริ่มมีการถูกคิด เริ่มคิดใหม่ (Re-thinking) ขึ้นต่อไปก็จะเป็นการเสนอแนะว่า เมื่อเราเริ่มมาคิดใหม่กันว่าอย่างนี้แล้ว สิ่งที่เราเชื่อกันเก่า ๆ อาจจะไม่ใช่แล้ว แล้วสิ่งใหม่มันจะคืออะไร เราก็ต้องเสนอ เช่นแนวความคิดเก่าพูดว่า ภาครัฐ-ภาคเอกชน เราก็จะแยกและบอกว่าไม่ใช่ละ แแค่ภาคเอกชนนี้มันไม่พอ ต้องรวมภาคประชาชนด้วย เราก็เริ่มจะพูดถึงไปว่าแล้วความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เอกชน และประชาชนจะเป็นอย่างไร พอเราเริ่มเสนอภาคประชาชนขึ้นมา คนก็จะยกขึ้นเป็นประเด็นอามาพูดกันต่อว่า ถ้าอย่างนั้นแล้ว สามส่วนมันสัมพันธ์กันอย่างไร เราก็เสนอได้ เพราะฉะนั้นภาษาจึงสำคัญมาก เป็นอาวุธที่ไม่เป็นอันตรายถือเป็นอาวุธทางปัญญาอย่างหนึ่ง อย่างเดียวกับที่ได้ตั้งเป็นข้อสังเกตว่าผมได้คิดและสร้างคำ (coins) ที่เป็นคำทางเทคนิค มีนัยทางความคิด (terms) ที่สะท้อนพลังของการสื่อในทางภาษาไว้หลายคำ เช่นคำว่า วงจรอุบาทว์ รัฐบาลเชี้ย โลกาหวัตร เติ็จการละมุนระบบจตุโลกบาล สังคมทอนกำลัง ภาคประชาชน ความอึมครึม ความโปร่งใส แตกต่างแต่ไม่แตกแยก กัง ประชาธิปไตย รัฐปฏิสนธิ ข้อมูลข่าวสารทางราชการ ผู้ตรวจการรัฐบาล ชุมชนาธิปไตย ฯลฯ ซึ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็ถือเป็นลักษณะพิเศษอีกอย่าง ที่แสดงออกมานอกเหนือจากการเสนอความคิดในรูปของงานเขียน การใช้คำซึ่งเป็นสื่อสัญลักษณ์ทางภาษานี้ นับว่ามีพลังซึ่งคล้ายกันกับการวาดรูป เขาต้องการจะบอกอะไรเขาก็วาดออกมาเป็นรูป ในบางครั้งเราใช้คำคำเดียวแต่มันก็มีพลังสูง อย่างคำว่า โลกาหวัตรก็เป็นตัวอย่างที่ดี หรือคำว่าโปร่งใสซึ่งก็ส่งผลสะท้อนพอสมควร ซึ่งเป็นการส่งผลในทางสร้างสรรค์ เพราะก่อให้เกิดกระบวนการที่ต่อเนื่องของระลอกคลื่นในการที่ทำให้คนถูกคิด และใส่ใจที่จะกระตุ้นให้คิดกันต่อ จนกลายเป็นการรอบอ้างอิงของคุณสมบัติ เหมือนอย่างที่เราเคยพูดถึงยุคแห่งการพัฒนา หรือนิคล์ ในช่วงระยะหนึ่ง ซึ่งก็ได้คลี่คลายไปแล้ว

ในปัจจุบัน อย่างเวลานี้ก็ได้พูดกันถึงโลกาภิวัตน์กันต่อ ซึ่งทำให้คนทุกระดับรวมถึงนักเรียนด้วย สามารถพูดคุยกันได้ มีกรอบอ้างอิงของยุคสมัยที่ร่วมกันได้

สิ่งที่ผมมีความปรารถนามากในส่วนที่เป็นความปรารถนาเฉพาะหน้า คือ การที่ส่วนที่เป็นส่วนนำของสังคม เช่น สื่อมวลชน พรรคการเมือง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นักธุรกิจ ฯลฯ ผมหวังมากที่จะให้กลุ่มที่เป็นส่วนนำเหล่านี้ เริ่มคิดกันอย่างจริงจัง ๆ จัง ๆ เริ่มวิถึคิดหรือเริ่มมีความคิดว่า เขาเหล่านี้ต้องการเห็นสังคมเป็นอย่างไร ซึ่งผมว่าสังคมไทยยังขาดมาก เมืองไทยขาดวิถึที่จะมาคิดกันอย่างเป็นกิจลักษณะแล้วก็มาหาหนทางที่จะมองไปข้างหน้า อันนี้ยังมีน้อย และส่วนหนึ่งผมเองก็อยากผลักดันให้เกิดสิ่งนี้ขึ้น ถ้าถามว่าความหวังผมคืออะไรในเฉพาะหน้า ผมก็หวังมากในเรื่องนี้ เวลานี้ก็จิตใจที่ทหารเขาจะปรับกระบวนการทัศน์ ผมเลยเข้าไปช่วยเขา ผมหวังอย่างมากที่อยากจะให้คนเขาเห็นว่า idealism อุดมคตินั้นมันทำให้เป็นจริงได้ อุดมคติไม่ใช่สิ่งเพ้อฝันหรือเป็นสิ่งที่ทำให้เป็นจริงไม่ได้ อันนี้ถือว่าสำคัญที่สุดที่เป็นความคาดหวังเฉพาะหน้าของผม

ดังนั้น ความไม่ฝันสูงสุดเฉพาะหน้าในประการแรกของผม จึงต้องการให้สังคมได้รู้ว่าสิ่งที่เป็นอุดมคติเป็นจริงได้ อธิบายได้ ในประการที่สองคือ ในแง่ชีวิต ผมต้องการให้คนได้เข้าใจว่า ชีวิตที่มีความสุขคือชีวิตที่มีอุดมคติได้ และเป็นชีวิตที่รู้จักพอได้ ชีวิตที่มีความสำเร็จไม่จำเป็นต้องเป็นชีวิตที่อยู่กับการไขว่คว้าแข่งขันกับคนอื่น แต่เป็นชีวิตที่แข่งขันกับตัวเองได้ แล้วในที่สุด ผมก็อยากให้ข้อเขียนของผมหรือบางอย่างที่ผมใช้ชีวิตกลายเป็นแรงบันดาลใจได้ด้วย เวลานี้ผมคิดก็เฉพาะแต่ลูก ครอบครัว ญาติ น้อง หรือลูกศิษย์ เพื่อนร่วมงาน จะสังเกตได้ว่าช่วงหลัง ๆ มาเนี้ ผมได้พยายามเขียนอัตตะชีวะประวัติ (Autho-biography) ซึ่งจะเป็นเรื่องที่ไม่ใช่เรื่องของความสำเร็จ แต่เป็นเรื่องของการแจจแจงถึงองค์ประกอบและจังหวะชีวิตว่า ผมมีความกลัวอย่างไร ผมมีความล้มเหลวอย่างไร ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นว่าผลบันปลายที่คนมองว่าเป็นความสำเร็จนั้น มันไม่ได้เกิดขึ้นจากความปราดเปรื่องทางสมอง หรือมีสติปัญญาส่วนตัวที่เป็นเลิศ หรือมีวาแต่เกิด หากแต่มันเป็นส่วนที่หล่อหลอมมาจากความเพียรพยายาม ความอดทน และการฝึกฝน

ผมคิดว่าสิ่งที่เมืองไทยต้องการ คือ แรงบันดาลใจ (inspiration) ไม่ต้องการผลักดันหรือการกดดันเพื่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจจะไปตรงกับที่มีการตั้งข้อสังเกตว่า ผมกำลังทำในอีกบทบาทหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องของจริยธรรมสาธารณะ หรือเป็นการรูล่วงถึงความประจักษ์แจ้งทางปัญญาของนักคิดก็ตามแต่ แต่สิ่งที่ผมพยายามสื่อแสดงในส่วนนี้ก็คือ การพัฒนาในเรื่องของกระบวนการ (process building) เพราะผมมองเห็นว่ามันเป็นความต้องการที่เป็นจริงของสังคมไทย เพราะเมื่อถึงที่สุดแล้ว หากเรามีครรลองของ process อย่างหนึ่งอย่างใดแล้วผลที่เกิดขึ้น หรือ end result มันก็คงจะดีขึ้นได้ เพราะฉะนั้น ผมจะไม่เพียงแต่เจาะจงระบุไปว่าเพียงแต่อยากเห็นเป็นอย่งนั้น อย่างนี้ หนึ่ง สอง สาม สี่ แต่สิ่งที่ผมคาดหวังคือ สิ่งที่ยากจะให้สังคมไทยเป็น และสิ่งที่อยากให้เกิดขึ้นในสังคมไทยไม่ใช่สิ่งที่ผมอยากให้เห็นในสังคมไทยอย่างเดียว ซึ่งก็คือกระบวนการนั่นเอง ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการทางความคิดก็ตาม อย่างที่ผมเรียกสังคมว่าเป็นสังคมทอนกำลัง เชื่อว่าเรามีพันธมิตรเพื่อการก้าวหน้าได้ ส่วนมากสังคมไทยมีพันธมิตรเพื่อการบั่นทอนกันมากกว่าที่จะผนึกกำลัง เพราะฉะนั้นถ้าคิดในแง่นี้ประชาธิปไตยของเรา ถ้ามองไปแล้วกลับเป็นดาบสองคม คนที่มันดีก็เป็นการผนึกกำลังของพันธมิตรเพื่อก้าวหน้าไป ส่วนอีกคมหนึ่งของกระบวนการประชาธิปไตย ที่เป็นการผนึกกำลังกันเพื่อการบั่นทอนกำลัง ทั้งของสังคมโดยส่วนรวม และบั่นทอนกำลังของแต่ละส่วน สิ่งที่เราได้ยินเป็นข่าวคราวในหนังสือพิมพ์ไม่ว่าเรื่องเรือดำน้ำ เรื่อง ดร.เอส ฯลฯ ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมที่ตกเถียงกันแล้วพยายามที่จะจับว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมชีวิตประจำวันของเราทุกวัน ๆ ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ หรือในทางสื่อ ถ้าคิดในชีวิตประจำวันแล้ว มันนำไปสู่การทอนกำลังกันทั้งสิ้น ความหมายของการทอนกำลังนั้น ถ้าเป็นนัยที่ลึกที่สุด ก็คือ การ

ทำลายศักยภาพของคนที่จะร่วมกันผิวกำลัง เพื่อจะดึงส่วนที่เสียเปรียบ ด้วยโอกาส ให้มาเป็นส่วนที่สุขสบาย ได้ สังคมอื่นเขามีไปหมดแล้ว สังคมอื่นเขาผ่านขั้นตอนของการผิวกำลังเพื่อสังคมไปแล้ว เช่น ในออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ สแกนดิเนเวีย สวิสเซอร์แลนด์ ได้ผ่านมานานแล้ว ของเรายังไม่ผ่าน และผมก็ไม่รู้ว่าจะผ่านได้หรือเปล่า ทำนองเดียวกับที่ตั้งเป็นข้อสังเกตว่า วัฒนธรรมทางอำนาจของสังคมบ้านเรายังล้าหลังอยู่ในแบบแผนดั้งเดิม แต่ได้นำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ ซึ่งเป็นการใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำลายศักยภาพของสังคมมากกว่าการสร้างศักยภาพ ซึ่งระบอบประชาธิปไตยแท้ที่จริงและเป็นระบอบการปกครองที่สร้างศักยภาพ และนำศักยภาพของปัจเจกบุคคล ของชุมชนส่วนต่าง ๆ มาใช้ให้เกิดเป็น positive sum game อย่างเช่นที่เราเรียกว่าเป็น synergism คือ หนึ่งบวกหนึ่งเป็นสาม สมมติว่า หนึ่ง เรามีคนที่เป็นช่างชำนาญทางรถกะสลัก และสอง เรามีอีกคนที่เป็นช่างชำนาญด้านลงรักปิดทอง หรือสาม เป็นช่างอีกคนที่มีความชำนาญในการเลือกไม้ ซึ่งเมื่อเอาคนทั้งสามมารวมกัน ซึ่งเป็นภาพที่แยกความแตกต่างกันได้ทั้งสามนี้มารวมเข้าด้วยกันโดยมีศรัทธา เขาก็จะเอาพลังทั้งสามนี้มาสลักกันเป็นบุษบาหรือเป็นครุ เป็นธรรมมาสให้พระมานั่งเทศน์ แล้วคนอื่นได้มานั่งฟังพระเทศน์มีความสุขกายสบายใจ นี่คือการเอาศักยภาพของแต่ละคนออกมา เอาส่วนที่ดีของแต่ละคนมาผสมกัน ผิวกำลัง ก่อให้เกิดผลที่มันเป็นศิลปะ ซึ่งเป็นผลจากการที่หนึ่งบวกหนึ่งเป็นสามหรือเป็นสิบนั่นเอง ซึ่งรูปที่ปรากฏนั้น มันให้ความงดงามที่มีผลเป็นบวกทั้งหมด ซึ่งตรงข้ามกับกับสังคมไทยในเวลานี้ที่ใช้ปัจจัยของพลังศักยภาพเหล่านี้ไปเพื่อการบั่นทอนกำลังกัน ทำให้ส่วนที่ดีอยู่แล้วมันสามารถหายไป และทำให้ส่วนที่เลวอยู่แล้วกลายเป็นทรกเว็จลงไปอีก ก็เหมือนกับที่ตั้งเป็นข้อสังเกตว่า สังคมเราเป็นสังคมที่มีพลังแต่เป็นพลังที่สามานย์ ฉะนั้น การที่เราจะแปรพลังแห่งการบั่นทอนให้เป็นพลังของการสร้างสรรค์ ในเบื้องต้นเราจะต้องให้สติแก่สังคมไทย ชี้ให้เห็นว่า มันไม่ใช่สิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ได้ พยายามพูดพยายามเขียนให้ได้ตระหนักถึง แต่ความจริงแล้ว คนที่มีพฤติกรรมอย่างนี้มีจำนวนอยู่ไม่มาก แต่สร้างผลเสียหายได้มาก ซึ่งเป็นการแข่งขันกันเชิงทำลาย ถ้าดูตามประวัติศาสตร์ก็จะพบว่าเป็นคนส่วนน้อยทั้งนั้น ทำสงครามกันแต่ก็ได้ส่งผลสะท้อนต่อคนส่วนใหญ่ ไม่ว่ากรณีของการใช้ระเบิดปรมาณูในสงครามโลกก็ตาม ในกระบวนการตัดสินใจจริงแล้วก็เป็นเรื่องของคนส่วนน้อย เรื่องของการใช้ระเบิดปรมาณูนี้ เป็นเรื่องที่ผมว่ามีความคลาสสิกที่สุดที่ผมคิดอยู่ในใจตลอดเวลาว่า การที่จะทำระเบิดปรมาณูได้นี้ เกิดจากการคิดค้นของคนหลายคน หลายขั้นตอน แต่ก็ไม่ใช่จะมากคนนัก แต่สิ่งที่บอกในกระบวนการนี้ คือ การสั่งสมกันของความรู้แต่ละส่วนที่ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ขึ้นมา ซึ่งบังเอิญในช่วงนั้นมันมีสถานการณ์ของสงคราม มีเยอรมัน ญี่ปุ่น อเมริกา จึงนำไปสู่การตัดสินใจเรื่องการใช้ระเบิดเพื่อทำลายขึ้น แล้วต่อมาจึงมีการพูดกันถึงการใช้ปรมาณูเพื่อสันติขึ้นมาในภายหลัง ซึ่งก็เป็นตัวอย่างที่ดี และเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดของสังคมไทย แทนที่เราจะกระโดดไปพูดว่าอะไร (what) เราต้องพูดว่า ทำอย่างไรเสียก่อน (how) ทำไม (why) เรารู้แล้ว อะไร (what) เราก็มีกันมากแล้ว มีการเขียนเป็นแผนเป็นเค้าโครงที่ละเอียดยอดเยี่ยมได้ แต่อย่างไร (how) นี่ยังเป็นปัญหาหนัก

ความจริงในสังคมโบราณเอง ก็เป็นสังคมที่กลุ่มคนจำนวนน้อยที่กุมอำนาจ และมีบทบาทหลักในทางสังคม แต่ ภาวะอนาธิปไตย ซึ่งในที่นี้ไม่ใช่การปลดอำนาจที่เป็นความสับสนวุ่นวาย แต่เป็นภาวะที่ (1) ปลดออกจากอำนาจ และ (2) ภาวะที่ความเข้มข้นของอำนาจมันไม่ได้มีความเข้มข้นครอบคลุมเท่ากันลงไปในทุกส่วนของหมู่ชุมชนหรือของสังคม แต่ในสมัยนี้เรื่องทุนที่เราได้ยกมาเป็นประเด็นในขณะนี้ มันมีผลสะท้อนและความสามารถที่จะแผ่ขยายไปในทุกอณูของสังคม มันมีสูงมาก เพราะฉะนั้น แรงที่มันจะส่งลงไปในส่วนต่าง ๆ ของสังคมมันจะมีสูง ภาวะปลดอำนาจก็ไม่ค่อยมี ตัวอย่างเช่น กลุ่มทุนใหญ่ ๆ อย่าง ซี พี ซึ่งมีการผลิตแบบครบวงจร ตั้งแต่อาหารสัตว์ ซึ่งเป็นการผลิตวัตถุดิบไปจนถึงการผลิตอาหารในรูปของผลิตภัณฑ์ได้ อาหารแช่แข็งไปถึงผู้บริโภค ยิ่งจุดไหนที่เป็นจุดของความเจริญซึ่งไม่ได้เกี่ยวกับซีพี แต่เป็นผลมาจากภาษีประชาชน หรือความเจริญจากปัจจัยอื่นที่จะทำให้ชุมชนเติบโต มีถนนและสิ่งสาธารณูปการสมบูรณ์ คนที่มี

ทุนมากอย่างซีพีก็ไปเลี้ยงที่จุดที่มีความเจริญนั้น เข้าไปขยายทุนตั้งเป็นทำเลการค้าใหม่ ในรูปของ convenience store ที่เรียกว่า เซเว่นอีเลฟเว่นท์ เป็นผลให้ร้านชำ ร้านค้าเล็กในชุมชนถูกเบียดแทรก ต้องเลิกกิจการไป ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เราเห็นได้ทั่วไปว่า ภาวะการแทรกซึมของอำนาจทุนมีอำนาจทะลุทะลวงสูง และสร้างผลที่รวดเร็วเมื่อเทียบกับเมื่อก่อน ซึ่งจะช้าและไม่ครอบคลุมทั่วถึงในทุกอนุของสังคมได้เท่ากับในทุกวันนี้ ยังมีเวลาปรับตัวและมีพัฒนาการเพื่ออยู่รอดในภาวะใหม่ได้ แต่ปัจจุบันเมื่อมาถึงก็ส่งผลทันทีเลย ร้านค้าเล็กก็ต้องล้มไปเลย ซึ่งอันนี้ทำให้เราคิดต่อไปได้ว่า ทุนที่ใหญ่ ๆ ในประเทศอื่น เขามีวิธีการคุมทุนในแง่ของการใช้กฎหมาย anti-trust law หรือแม้แต่มีกการกำหนดกรอบว่าทำอะไรได้ ทำอะไรไม่ได้ เช่น ถ้าทำโทรศัพท์ก็จะทำหนังสือพิมพ์ด้วยไม่ได้ ซึ่งจะเป็นการคุมในทุกกิจการในลักษณะผูกขาดไม่ได้ ทั้งนี้ก็เพราะเขาต้องการให้มีการดำรงความเป็นสังคมเปิดเอาไว้ ปังเจกบุคคลมีทางเลือกมากขึ้น ในทางกลับกัน สังคมเราถ้าปล่อยให้ทุนขยายตัวในลักษณะนี้ต่อไป ทุกคนต้องกินอาหารที่เหมือนกันหมด หรือมีเนื้อไก่ประเภทเดียวกันหมดให้กิน ทางเลือกของคนก็หดแคบลงทุกที เวลานี้มันยิ่งกว่าในยุคของทุนอุตสาหกรรม เพราะทุนอุตสาหกรรมมัน standardize เฉพาะ production แต่ในขณะนี้มันได้พยายาม standardize ในเรื่องของ taste ด้วยแล้ว

เมื่อเป็นเช่นนี้เราก็ต้องหาทางแก้ ทางแก้ที่ผมเสนอในช่วงหลัง ๆ มาเนี้ ผมจึงมุ่งเน้นให้เปิดระบบการเมืองมากขึ้น ให้มีการแยกระบบอำนาจระหว่างฝ่ายบริหารกับฝ่ายนิติบัญญัติออกเป็นสองส่วน ซึ่งนี่ก็เป็นการเปิดให้ประชาชนได้เห็นชัด เวลานี้การเมืองมันยังเห็นไม่ชัดเพราะกลุ่มทุนยังไม่เปิดเผยตัวเต็มที่ มันมีแค่ตัวแทน

ในอนาคตเนื่องจากขณะนี้สังคมเราในภาคเศรษฐกิจกำลังอนุวัตรในเรื่องการเงินและระบบการผลิต เพราะฉะนั้น สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยซึ่งเป็นเรื่องที่เราปฏิเสธไม่ได้ก็คือ เราต้องจัดการกับมันให้ได้ คือส่วนที่เราเรียกว่าส่วนที่ก้าวหน้าที่สุดในระบบการผลิตและในเชิงการแข่งขัน ส่วนนี้คือ ส่วนที่ต้องการจะนำส่วนอื่น ๆ และจะต้องก่อให้เกิดอานิสงส์ในทางที่ดีต่อส่วนอื่น ๆ ได้ด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้ง่ายคือ เวลานี้เรามีประสิทธิภาพในการผลิตสินค้า-บริการมากขึ้น เช่น การผลิตในกลุ่มของสิ่งทอ และเสื้อผ้าสำเร็จรูป ซึ่งส่วนนี้มันก็มีอานิสงส์ตกทอดไปถึงประชาชนในส่วนที่เราเรียกว่ากลุ่มยากจน (poverty) ได้เช่นกัน ไม่ว่าในเรื่องของการสร้างงาน การสร้างสวัสดิการ ให้มีความมั่นคงในอาชีพและชีวิตของคนงาน แต่ในส่วนที่สำคัญที่เราเรียกว่า ภาคประชาชน คือ ส่วนที่เป็นการผลิตของเกษตรกรขนาดเล็กรายย่อย และส่วนที่เป็นคนจนเมืองด้วย ที่ผ่านมารวมักจะพูดถึงแต่ชนบทและปัญหาของเกษตรกร แต่ความจริงเวลานี้ชนบทในส่วนที่อยู่ติดกันก็มี ขณะที่เมืองเองก็มีปัญหาไหล่ออกมามากมาย ซึ่งผมก็พยายามพูดถึงในเรื่อง นี้และเวลานี้ประชาชนก็เริ่มเห็นมากขึ้นแล้ว ในเรื่องของการแยกความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบท แท้ที่จริงแล้วเป็นปัญหาที่เกิดจากระบบราชการทั่วประเทศ เพราะเวลานี้รูปธรรมของส่วนราชการทั่วประเทศปรากฏในรูปกรม ขณะที่รูปธรรมของประชาชนทั่วประเทศปรากฏในรูปของจังหวัด ไม่มีฐานะเป็นส่วนราชการ เพราะฉะนั้น ถ้าตราบใดที่ส่วนของประชาชนยังเป็นรูปธรรมของจังหวัดอยู่ จังหวัดก็ไม่สามารถเปลี่ยนฐานะเป็นส่วนราชการได้ เมื่อไม่สามารถเป็นส่วนราชการได้ก็ไม่สามารถจัดตั้งงบประมาณได้ ดังนั้น สิ่งที่เราจะต้องพูดถึงในอนาคตในเรื่องของการจัดความสัมพันธ์นั้น จะต้องเป็นความสัมพันธ์ที่จังหวัดสามารถตั้งงบประมาณได้ อีกด้านหนึ่งเป็นความสัมพันธ์ของอำนาจและบทบาทที่เราพูดว่าภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ภาคเอกชน คือ ภาคที่ช่วยตัวเองได้และมีความก้าวหน้ามากที่สุด เพราะฉะนั้น เราจึงไม่จำเป็นต้องทำนโยบายแบบเดียวกันหมด เพราะส่วนเอกชนซึ่งเป็นส่วนที่ก้าวหน้าที่สุดนั้น รัฐหรือตัวเขาเองจะรู้ดีว่าจะต้องทำหรือมีบทบาทอย่างไร เพราะว่าเขาดูแลตัวเขาเองได้ ประการต่อไป ก็จะต้องมาดูในส่วนของพื้นที่ เพราะว่าพื้นที่เป็นที่มาของการจำแนกความแตกต่างของลักษณะชุมชน ซึ่งมีมิติที่หลากหลาย ทั้งทางภูมิศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ การปกครอง และวัฒนธรรม สามารถแยกแยะให้เห็นลักษณะทางหน้าที่ของชุมชนนั้น ๆ ได้ว่าเป็นชุมชนเมือง ชนบท เกษตรกรรม อุตสาหกรรม หรือป่าไม้ ชายแดน ชายทะเล ฯลฯ ซึ่งจำเป็นต้องจัดวางจุดเน้นของบทบาทความสัมพันธ์และนโยบายที่

เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ ประการต่อไปก็คงจะต้องมาดูที่การมีส่วนร่วมว่า ในพื้นที่ใด ในกิจกรรมใด ใครมีกิจกรรมหลัก กิจกรรมรองอย่างไร และควรจะจัดวางน้ำหนักความเข้มข้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนให้เหมาะสมกับกิจกรรมและชุมชนอย่างไร จะจัดสรรกรอบการสัมพันธ์ระหว่างรัฐเอกชนและประชาชน ให้สอดคล้องกับลักษณะพื้นที่และกิจกรรมอย่างไร ระบบราชการที่อยู่ได้ในขณะนี้ไม่ใช่เพราะตัวเองมันแข็ง แต่ที่อยู่ได้เพราะมันไม่มีทางเลือกอื่น ไม่มีกรอบอื่นที่จะมาจัดการกับมัน เหมือนวิญญูณพเนจรที่ไปสุดไปเกิดไม่ได้ ไม่มีเครื่องมืออื่นมาจัดการกับมัน มันก็ไปของมันเรื่อย ๆ ถ้าระบบราชการแข็งจริงก็จะมีประสิทธิภาพมากกว่านี้ ไม่ว่าจะเป็นกรมตำรวจ หรือกระทรวงมหาดไทยก็ตาม ในระดับหนึ่งระบบนี้ดำรงอยู่ได้เพราะความหนุนช่วยของความเชื่อและมายาคติด้วย ที่สร้างขึ้นมาเป็นปลอกคุ้มกันตัวเอง (cocoon) ซึ่งเมื่อใครพูดถึงการปรับเปลี่ยนหรือการจัดรูปกระทรวงมหาดไทยใหม่ ภาพที่สะท้อนออกมา ก็จะกลายเป็นเรื่องของการหมิ่น หรือพยายามรักษามายาคติที่ท้อหุ้มตัวว่า บ้านเมืองต้องพินาศุ่นวายแน่ แต่ถ้าจะถามกลับว่ามันยุ่งอย่างไร ยุ่งตรงไหน ทำไมจึงยุ่งก็ตอบไม่ได้ อีกอย่างก็จะบอกว่านักวิชาการไม่รู้เรื่องการปฏิบัติ ชินเชื่อไปก็จะยุ่งกันใหญ่ ฯลฯ

สิ่งที่ผมหวังมากอย่างหนึ่ง ก็คือ ข้อเสนอที่พยายามจะให้งบประมาณกลับไปเป็นงบประมาณจังหวัดมากขึ้น ซึ่งไม่ใช่งบประมาณจังหวัด ที่ผ่านมายังไม่ค่อยคิดถึง และยังมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนอยู่มากในคนทั่วไปเกี่ยวกับเรื่องงบประมาณจังหวัด คือ ที่ผ่านมาเราเอาจังหวัดเป็น object ซึ่งเป็นเพียงพื้นที่แห่งหนึ่ง แล้วเอากกรมเป็นศูนย์กลาง เพราะฉะนั้น เราก็ตั้งงบประมาณจังหวัดคือ งบของกรมที่จะไปพัฒนาจังหวัด แต่เราไม่มีงบจังหวัดที่จะพัฒนาจังหวัด ดังนั้น ถ้าจะพูดว่าผมต้องการงบจังหวัดเพื่อพัฒนาจังหวัด ผมไม่ต้องการงบกรมเพื่อพัฒนาจังหวัด ถ้าพูดอย่างนี้ก็จะเข้าใจได้ทันที ไม่ต้องงุ่นงังกับความมกยย้อนของภาษาทางราชการอีกต่อไป ซึ่งงบประมาณจังหวัดเพื่อพัฒนาจังหวัดนี้ มันก็จะเปลี่ยนสมการใหม่ ว่ามันมาจากจังหวัดว่าจะพัฒนาจังหวัด ส่วนอื่นก็จะเป็นความต้องการเพิ่มเติมว่า จะยังต้องขอความช่วยเหลือจากกรมในลักษณะต่าง ๆ อย่างบ้าง อันนี้คือการกระจายอำนาจรูปแบบใหม่ ที่เป็นสูตรสำเร็จในตัวมันเอง ไม่ต้องไปพูดถึงสภาตำบลที่ยังหลอกลกกันอยู่ไม่จบ ซึ่งต่อไปก็จะใช้มาตรการทางงบประมาณแบบตรงไปตรงมาอย่างนี้ ทุกฝ่ายก็ทำความเข้าใจร่วมกันได้ และมองเห็นถึงประโยชน์อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นแนวทางที่มีความเป็นไปได้สูง เพราะเวลานี้ ส.ส.ส่วนใหญ่ก็มีการตอบรับด้วยดี ฉะนั้น ต่อไปถ้าจะจัดตั้งวงเงินงบประมาณก็ตั้งเป็น 2 วงไปเลย คือ วงหนึ่งก็เป็นของราชการส่วนกลาง อีกวงหนึ่งก็เป็นวงเงินสำหรับจังหวัด ไม่ใช่งบพัฒนาจังหวัด แต่เป็นงบประมาณของจังหวัดเพื่อใช้ในการพัฒนาจังหวัด ที่ผ่านมาเมื่อพูดถึงงบพัฒนาจังหวัด ก็หมายถึงว่าจังหวัดนั้นด้อยพัฒนาเหมือนเป็นเมืองขึ้น ซึ่งต้องคิดกลับด้านเสียใหม่ว่า จังหวัดเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นพื้นที่ของชาติ ของประเทศ ส่วนกรมมันไม่มีมิติทางพื้นที่-ประชาชน แต่เป็นมิติทางหน้าที่ หรือ functional เพราะฉะนั้น ควรต้องเอาพื้นที่มาเป็นหลัก อันนี้ก็จะเป็นแนวทางอีกอันหนึ่งที่จะมีปฏิริยาถูกไขที่แรงมาก และอาจจะจะเป็นแนวทางหนึ่งที่สร้างสรรค์จะทำให้ชนบทลืมนตาอำปากได้ ชนบทไม่ล่มสลายได้ ซึ่งมันเป็นคนละเรื่องกับที่จะบอกว่าเหมาะสมไม่เหมาะสม ไม่ใช่เรื่องของ why เรื่องของการล่มสลาย หรือ ปัญหาของชนบทด้านเดียว หรือ เมืองดี-เมืองเลว ชีวิตในชนบทดี ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวบ้านเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งพูดไปก็หยุดอยู่ตรงนั้น ซึ่งมีแต่เรื่องของความถูกกับเรื่องของความผิด ซึ่งไม่ได้ก่อผลสะท้อนอะไร เพราะไม่รู้ว่าเพราะอะไร ไม่รู้ว่าจะแก้อย่างไร ที่ต้องเสนอเรื่องนี้ในตอนี้ ก็เพราะว่าภาคเอกชนยังไม่เติบโตเร็วขนาดนี้ และภาคประชาชนเองก็ยังไม่มีความสศ ภาครัฐเป็นภาคที่มีทรัพยากรเหนือกว่าทุกภาค ทรัพยากรมันถูกใช้อย่างนี้ ดังนั้น เมื่อถึงที่สุดก็ต้องมีการวิภาคทรัพยากรเสียใหม่ ที่ผมเสนอตอนนั้นมันเป็นไปได้ก็เพราะว่างบประมาณแม้จะมีมากก็จริง แต่ก็ไม่ใช่ทรัพยากรส่วนใหญ่แล้ว เงินในตลาดทุนของภาคเอกชนมีจำนวนมากพอที่จะส่งให้ภาคเอกชนเขามีพลังมากพอแล้ว ส่วนภาคธุรกิจเอกชนในระดับจังหวัด ท้องถิ่นนั้น เขาก็พอจะได้อันนี้ส่งสจจากงบจังหวัด ในขณะที่ใน

กรุงเทพ ภาคธุรกิจเอกชนนั้น เขาสามารถมีระดับทุนจากแหล่งเงินทุนทั้งภายใน-ภายนอกได้ และเป็นการทำธุรกิจในระดับที่เป็นการแข่งขันเพื่อการส่งออกไปแล้ว เพราะฉะนั้น งบประมาณแผ่นดิน สิ่งที่เราควรจะใช้เป็นหลักก็คือ หันไปใช้กับจังหวัดมากขึ้น ท้องถิ่นก็มีโอกาสเติบโตมากขึ้น แทนที่เวลานี้จะปล่อยให้ทุนท้องถิ่นต้องไปแข่งขันกับทุนส่วนกลางที่มีโอกาสและทุนที่เหนือกว่า ท้องถิ่นก็ไม่มีโอกาสเติบโตและขยายตัวได้ อันนี้เป็นเรื่องสำคัญ คือ การไม่รู้แต่เพียงว่าเรากำลังเผชิญอยู่กับปัญหาอะไร แต่เราต้องรู้ด้วยว่าเราจะต้องหาวิธีการที่จะจัดการกับมันอย่างไรได้ด้วย ถ้าเรามีความรู้ไม่ว่าในทางเศรษฐศาสตร์ การเมือง การบริหาร ประวัติศาสตร์ สังคม นิติศาสตร์ หรือทางปรัชญา แต่ถ้าคิดไม่ได้ คิดไม่ออก ค้นหาทางออกไม่พบ ไม่รู้ how ไม่รู้ทางแก้ ก็เปล่าประโยชน์ ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสังคมไม่ได้ ที่ผมคิดออกในเวลานี้ก็เพราะผมไม่ยอมจำนนกับปัญหา ไม่ยอมแพ้กับความอับจนทางปัญญา และผมจำเป็นต้องหาทางออกและหาวิธีให้สังคมได้ใช้เป็นทางเลือก ผมถึงต้องคิดอยู่ต่อไปเรื่อย ๆ โดยเฉพาะคิดในสิ่งที่คนอื่นข้ามหรือไม่ค่อยคิด แต่เป็นประโยชน์กับสังคม

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. การปฏิรูปรัฐสภาไทย (กรุงเทพ : พิมพ์, 2517)
- _____ . กลไกรัฐสภา (ร่วมกับเศรษฐพร คูศรีพิทักษ์) (กรุงเทพ : พิมพ์, 2518)
- _____ . การเมืองการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย (กรุงเทพ : บรรณกิจ, 2523)
- _____ . การเมืองกับการบริหาร (กรุงเทพ : บรรณกิจ, 2523)
- _____ . การเมือง (กรุงเทพ : บรรณกิจ, 2523)
- _____ . การเลือกตั้ง พรรคการเมือง รัฐสภา และคณะทหาร (กรุงเทพ : บรรณกิจ, 2524)
- _____ . การเมืองเปรียบเทียบ (กรุงเทพ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526)
- _____ . การพัฒนาสมรรถนะขององค์กรฝ่ายนิติบัญญัติ (กรุงเทพ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2529)
- _____ . การปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (กรุงเทพ : มาสเตอร์เพรส, 2531)
- _____ . การเปลี่ยนแปลงกับความรู้ในยุคโลกาภิวัตน์ (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2537)
- _____ . ข้อมูลพื้นฐานกึ่งศตวรรษแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองไทย (ร่วมกับพีรศักดิ์ จันทวรินทร์) (กรุงเทพ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2525)
- _____ . การปฏิรูปการเมือง (กรุงเทพ : สถาบันนโยบายศึกษา, 2538)
- _____ . ความคิดอิสระ (กรุงเทพ : พิมพ์, 2517)
- _____ . คณะราษฎร กับ กบฏบวรเดช (กรุงเทพ : ชมรมประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517)
- _____ . ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ (กรุงเทพ : ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519)
- _____ . ความคิดทางสังคม - การเมืองไทย (กรุงเทพ : บรรณกิจ, 2522)
- _____ . คอร์รัปชัน (บรรณาธิการร่วมกับเจมส์ซี สก็อตต์, ลีทอีพันธุ์ พุทธทนต์ แบล (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์คบไฟ, 2531)
- _____ . จากป่าสู่เมือง : การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในอุดมการณ์ของนักศึกษาไทยจากปี 2519 (ร่วมกับผู้อื่น) (กรุงเทพ : สถาบันศึกษาความมั่นคงและนานาชาติ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529)
- _____ . ชีวประวัติสมาชิกรัฐสภาไทย (ร่วมกับผู้อื่น) (กรุงเทพ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2512)
- _____ . ได้ท่านปรีดี (กรุงเทพ : พิมพ์, 2517)
- _____ . ไตรลักษณ์รัฐไทยในพหุนิยมสังคมสยาม (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532)
- _____ . เทียนวรรณ กับ ก.ส.ร. กุหลาบ (กรุงเทพ : อีสาน, 2522)
- _____ . ทฤษฎีระบบการเมืองไทย : กรอบการวิเคราะห์ไตรลักษณ์รัฐ (คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530)
- _____ . แนวคิดและมาตรการในการเสริมสร้างบทบาทของกลุ่มในระบอบ การปกครองแบบประชาธิปไตย (กรุงเทพ : สมาคมนักวิจัยมหาวิทยาลัยไทย, 2526)

- _____ . บนฝั่งเจ้าพระยา (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2534)
- _____ . ประชาธิปไตย, สังคมนิยม, คอมมิวนิสต์กับการเมืองไทย (กรุงเทพ : บรรณกิจ, 2524)
- _____ . ปัญหาการแก้ไขรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตย (กรุงเทพ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526)
- _____ . ปัญหาการพัฒนาทางการเมืองไทย (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529)
- _____ . ประชาธิปไตยกับอนาคตการเมืองไทย (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2537)
- _____ . แผนพัฒนาการทางการเมืองไทย ฉบับแรกของไทย (กรุงเทพ : อักษรสัมพันธ์, 2512)
- _____ . ฝ่าทางตันการเมืองไทย (กรุงเทพ : สถาบันนโยบายศึกษา, 2538)
- _____ . พาราชาวัตถิ (กรุงเทพ : พิมพ์เศ, 2516)
- _____ . พิธีกรรมกับการเมือง (กรุงเทพ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533)
- _____ . ภาษากับการเมือง (ร่วมกับ กนก วงษ์ตระหง่าน) (กรุงเทพ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526)
- _____ . ยังเติร์ก กับทหารประชาธิปไตย (กรุงเทพ : บรรณกิจ, 2525)
- _____ . รัฐธรรมนูญสำหรับชาวบ้าน (ร่วมกับผู้อื่น) (กรุงเทพ : พิมพ์เศ, 2516)
- _____ . รวมเอกสารทางการเมือง - การปกครองไทย (ร่วมกับ ชัดติยา กรณสูตร) (กรุงเทพ : โครงการตำรา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2517)
- _____ . รวมบทความรัฐธรรมนูญ (ร่วมกับผู้อื่น) (กรุงเทพ : พิมพ์เศ, 2517)
- _____ . ร่างรัฐธรรมนูญฉบับพระปกเกล้าฯ (กรุงเทพ : คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518)
- _____ . รายงานการวิจัยเรื่องการวิเคราะห์ผลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2518 (ร่วมกับเศรษฐพร คูศรีพิทักษ์) (เสนอต่อสภาวิจัยแห่งชาติ, 2520)
- _____ . รายงานการวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ (บรรณาธิการร่วมกับสุวดี เจริญพงศ์) (กรุงเทพ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2522)
- _____ . รายงานการวิจัย เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายนิติบัญญัติกับฝ่ายบริหารของไทย (เสนอต่อสภาวิจัย, 2523)
- _____ . รายงานการวิจัย การปรับปรุงระบบบริหารการพัฒนาชนบทยากจน (เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, มิถุนายน 2524)
- _____ . รายงานการวิจัย บทบาทของทหารบกในเมืองไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีคณะทหารหน่อกับทหารประชาธิปไตย (เสนอต่อสภาวิจัย, มกราคม 2525)
- _____ . รายงานการวิจัย ข้อมูลพื้นฐานภูมิหลัง และข้อมูลบางประการเกี่ยวกับสมาชิกสภาประเภทแต่งตั้งที่เป็นทหาร
- _____ . รายงานการวิจัย การปรับปรุงคุณภาพทางเทคนิคของการจัดทำโครงการและแผนงานในแผนพัฒนาชนบทยากจน, การประสานงานระหว่างกระทรวง, การนำข้อมูล กชช. ไปใช้ในการวางแผนพัฒนาชนบทยากจน (เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, มีนาคม 2526)
- _____ . รายงานการวิจัยหมู่บ้าน, ราชการและการพัฒนา (กรุงเทพ : เสนอต่อมูลนิธิประชากร, มิถุนายน 2528)

- รายงานวิจัย การปรับปรุงการดำเนินงานของรัฐ ในเรื่องการอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชน (เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ธันวาคม 2529)
- รัฐ (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530)
- รายงานการวิจัย สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (เสนอต่อมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2532)
- รายงานการวิจัย คณะกรรมการรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจ (เสนอต่อมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2532)
- รายงานการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (เสนอต่อมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2532)
- รายงานการวิจัย หน้าที่หลักของส่วนราชการ (เสนอต่อสำนักงบประมาณ, 2534)
- 100 แห่งการปฏิรูประบบราชการ : วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง (กรุงเทพ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย, ฝ่ายวิจัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535)
- รายงานการวิจัยงบประมาณจังหวัด : การใช้มาตรการทางงบประมาณเพื่อการกระจายอำนาจสถาบันนโยบายศึกษา, 2537)
- โลกานวัตกรรมกับอนาคตของประเทศไทย (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2537)
- วิชาลัทธิการเมือง (กรุงเทพ : อักษรเจริญทัศน์, 2518)
- วัฒนธรรมกับการสร้างสังคมการเมืองประชาธิปไตย (กรุงเทพ : ปาฐกถาพระยาอนุমানราชธนอนุสรณ์ 14 ธันวาคม 2532)
- คัดค้านากับพัฒนาการของสังคมไทย (กรุงเทพ : นำอักษร, 2518)
- สัตว์การเมือง (ร่วมกับผู้อื่น) (กรุงเทพ : ไทยวัฒนาพานิช, 2514)
- สรรพนิพนธ์ของเทียนวรรณ (กรุงเทพ : โพธิ์สามต้นการพิมพ์, 2517)
- เสียงจากเจ้าของประเทศ (กรุงเทพ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526)
- สิ่งแวดล้อมกับความมั่นคง (ร่วมกับกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) (กรุงเทพ : สถาบันศึกษาความมั่นคงและนานาชาติ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535)
- สยามสู่ศตวรรษที่ 21 (กรุงเทพ : สถาบันนโยบายศึกษา, 2536)
- สัตว์การเมืองยุคโลกาภิวัตน์ (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ 2538)
- อุดมการณ์ทางการเมือง (กรุงเทพ : เคล็ดไทย, 2517)

หนังสือและบทความภาษาอังกฤษ

Chai - Anan Samudavanija. Political Conflic in Thailand (Boston : O, G & H, 1980, (with David Movid Morell)

บทความในวารสารและหนังสือพิมพ์

- ชัยอนันต์ สมุทวณิช, “มานุษย - วิทยาศาสตร์” (ไม่ปรากฏแหล่งพิมพ์)
-, “วิเคราะห์พื้นฐานของรัฐบาลที่เกิดจากรัฐประหาร 23 ก.พ. 2534) ผู้แทนราษฎรฉบับพิเศษ (ธันวาคม 2534)
-, “อนาคตประชาธิปไตยไทย” ผู้แทนราษฎรฉบับพิเศษ (พฤษภาคม 2535)
-, “รัฐปฏิสนธิ” ผู้แทนราษฎรฉบับพิเศษ (มิถุนายน 2535)

- _____ , “กึ่งศตวรรษของการเมืองไทย” ผู้แทนราษฎรฉบับพิเศษ (ธันวาคม 2534)
- _____ , “วิทยากรโท” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (14 - 20 สิงหาคม 2538)
- _____ , “วิสคอนซิน” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (27 - 29 ตุลาคม 2538)
- _____ , “พายุฝนตั้งเค้า” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (31 ก.ค. - 6 ส.ค. 2538)
- _____ , “จากเด็กหอสู่จำบ้าน” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (17 - 23 กรกฎาคม 2538)
- _____ , “รุ่น 12 ธันวาคม 2483” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (10 - 16 กรกฎาคม 2538)
- _____ , “ไม่บริสุทธิ์แต่ยุติธรรม” ผู้จัดการรายวัน (31 กรกฎาคม 2538)
- _____ , “ห้วนอก บ้านนอก” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (7 - 13 สิงหาคม 2538)
- _____ , “เติบโตมาจากนิวซีแลนด์” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (14 - 20 สิงหาคม 2538)
- _____ , “HOME AWAY FROM HOME” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (24 - 30 กรกฎาคม 2538)
- _____ , “รอยต่อของยุคสมัย” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (21 - 27 สิงหาคม 2538)
- _____ , “ชนรุ่นเรามีนัดกับประวัติศาสตร์” ผู้จัดการรายวัน (21 สิงหาคม 2538)
- _____ , “แม้มีความรู้ตั้งสรรพพญานาญ หนีบมีคนชูหอนขึ้น” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (21 - 27 สิงหาคม 2538)
- _____ , “อยากมีความรู้ตั้งสรรพพญานาญ โดยไม่หวังคนชู” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (28 ส.ค. - ก.ย. 2538)
- _____ , “พรรค vs ประชาชน” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (25 ก.ย. - 1 ต.ค. 2538)
- _____ , “ไปอเมริกา” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (2 - 8 ตุลาคม 2538)
- _____ , “ก่อร่างสร้างฐานหลักของชีวิต” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (9 - 19 ตุลาคม 2538)
- _____ , “เริ่มภาพของชีวิต” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (10 - 22 ตุลาคม 2538)
- _____ , “อาลัยท่านอาจารย์คึกฤทธิ์” ผู้จัดการรายวัน (16 ตุลาคม 2538)
- _____ , “แยกอำนาจบริหารกับอำนาจนิติบัญญัติแบบใหม่” ผู้จัดการรายวัน (6 ตุลาคม 2538)
- _____ , “ปัญหาผู้นำ” ผู้จัดการรายวัน (6 พฤศจิกายน 2538)
- _____ , “เหตุ 10 ประการของความอึมครึมทางการเมือง” ผู้จัดการรายวัน (30 ตุลาคม 2538)
- _____ , “Professor W.H. Yong” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (6 - 12 พฤศจิกายน 2538)
- _____ , “ระบบอเมริกัน” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (30 ต.ค. - 5 พ.ย. 2538)
- _____ , “เริ่มชีวิตนักวิจัย” ผู้จัดการรายสัปดาห์ (8 - 14 มกราคม 2539)